

KÜRESELLEŞME VE TÜRK BİRLİĞİ

Prof. Dr. Remzi KILIÇ*

Giriş:

Sovyetler Birliği'nin 1990-1991'de dağılmasıyla, ABD kendisini tek başına küreselleşmenin öncüsü ilan ederek ortaya çıkmıştır. İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ise bu oluşumu destekleyerek takibe koyuldular. Kısaca güçler dengesi değişerek tek boyutluluk kazanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri, gelinen noktada dünyanın en güçlü ekonomisi, teknolojisi ve siyasal gücüne sahip, global ve küresel oluşumları ve projeleri yönlendiren ülke konumuna geçmiştir. Bu durumda Türkiye ve Türk dünyası nasıl hareket etmelidir? Avrasya toplulukları nasıl bir yol ve siyaset takip edebilir.

Bağımsızlığına kavuşan Türk dünyasında kurulan Türk Cumhuriyetleri, bu devletler ve diğer Türk toplulukları ile bölgede bulunan devletler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ülkeler ile ilişkileri hangi düzeyde, ortaya çıkan meseleler ve çözümleri, bu uğurda yapılan çalışmalar, gündeme gelen görüşler, öneriler hakkında yapılan değerlendirmeler nelerdir? Küreselleşme sürecinde Türk dünyasında, kültürel, sosyal, ilmi ve siyasî açıdan çeşitli alanlarda yapılan faaliyetler ve gelişmeler nelerdir?

Sovyetler Birliği'nin 1990-1991 yıllarında dağılma sürecine girmesiyle birlikte, diğer topluluklar gibi, Türk toplulukları da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Başta, Kazakistan Cumhuriyeti olmak üzere, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan Türk Cumhuriyetleri ve birçok muhtar ve özerk Türk toplulukları ortaya çıkmıştır. Bu Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının bağımsızlıklarına kavuşmaları, Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Türk halkı tarafından son derece olumlu karşılanmıştır.

Özellikle, Türk devlet ve bilim adamları, Türk dünyasındaki

bağımsızlık gelişmelerini ve soydaş toplulukların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesini öteden beri arzu etmekteydiler. Gazi Mustafa Kemal'in Türk dünyası hakkında beyan ve işaret ettiği hususlar, Türkiye'de ve Türk dünyasında Türk aydınları tarafından bilinmekteydi. Türk bilim dünyası; Türkiye Cumhuriyeti devleti her türlü emperyalizmden uzak, bağımsız millî bir devlet olarak yaşarken, Sovyet-Rusya'daki soydaşlarımız başta olmak üzere, bütün dünya Türkleri, hür ve bağımsız bir şekilde varlığını sürdürmelidir, anlayışı içerisinde hareket etmişlerdir.

Sovyet-Rusya hegemonyası altında tuttuğu başta Türkler olmak üzere, bütün unsurları veya çeşitli halkları, her konuda kontrol ya da baskı altında bulunduruyordu. Nitekim, Sovyet Sosyalist rejimi ancak yetmiş yıl kadar devam edebilmiştir. Sovyet-Rusya Gorbaçov ile birlikte uygulamaya koyduğu "prestroika ve glastnost" politikasıyla dağılma sürecini yaşamıştır. Bu hadiselerin pek çok iç ve dış sebepleri vardır.

Ruslar, küreselleşme bağlamında "Bağımsız Devletler Topluluğu" adı altında, Avrasya'da yine de güç ve hâkimiyetlerini ortaya koymuş, çağın şartlarına uygun olarak Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere, Sovyet-Rusya'dan ayrılan diğer topluluk ve halkları örgütleme başarısını göstermişlerdir. Ruslar, Rusya Federasyonu adı altında kurdukları devlet ile hala Avrasya'nın en büyük topraklarına sahip, yaklaşık olarak 145 milyon nüfuslu, nükleer gücü olan, birçok doğal kaynaklara hükmeden bir devlettir. Rusların ayrıca yüzyılları aşan, farklı milletleri kendi sömürge faaliyetleri ile kontrol altında tutabilme deneyimleri de göz ardı edilmemelidir.

Türk dünyası ile ilgili olarak, Türkiye'de ve Türkistan sahasında kurulan cumhuriyetlerin bilgeleri başta olmak üzere, Türk dünyasının her tarafından Türk aydınları, düşünürleri, bilim insanları, siyasetçileri ve eğitimcileri, son çeyrek asır içerisinde, Türklüğe dair yüzlerce kitap, makale, araştırma, dil çalışmaları, projeler yapmış ve yazmışlardır. Siyaset adamları, akademisyenler, gençlik teşkilatları, iş

adamları ve eğitimciler, birçok toplantılar, kurultaylar, konferanslar, simpozyumlar yaparak, yaklaşık 250 milyon Türkçe konuşan insanın, Türk halklarının dost ve kardeşliğini artırmayı amaçlamaktadırlar. Türkler milletler mücadelesinde, mazlum milletlere, düşkün ve yoksul halklara, tarihleri boyunca kol kanat germiş, onları korumuş, asla köle muamelesi yapmamıştır. Bu gibi nedenler ile Türklük ulu çınarı hiç yıkılmamış, hep var ola gelmiştir. Türk aydınları ve bilgeleri, Türk milletinin evlatlarına daima yol göstericilik, rehberlik yapmışlardır. Türk Milleti, tarihi boyunca kurmuş olduğu devletli yapı içerisinde, birçok halkı etrafında barındırmış, felakete uğrayanları bünyesinde korumuştur.

Türk dünyası temsilcilerini ilmî, kültürel, sağlık, eğitim ve ekonomik amaçlı toplantılarda kendi bayrakları altında görmek ve Türklüğü burada kaynaştırmak, dostluğa ve kardeşliğe yönelik çağrılarını sürdürmek, kalıcı hale getirilmelidir. Niçin Türk aydınları, Türk dünyasına yönelik, eğitim, ekonomik ve ticari işbirliği, kalkınma ve gelişme, kültürel faaliyetler alanında zayıf ve etkisiz kalmaktadırlar? Bunlar üzerinde düşünülmesi gereken ve cevap arayan sorulardır.

Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmak üzere, buralarda Türklük ve Türkiye adına uğraşan, Turan Yazgan, Ümit Özdağ, Özcan Yeniçeri, Mümin Köksoy, Mustafa Erdem gibi şahsiyetlerin dışında, çok az sayıda insanımızın sosyal ve kültürel konularda faaliyet göstermekte olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Kırgızistan'da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kazakistan'da Kazakistan-Türkiye Ahmet Yesevî Üniversitesi gibi, önemli ilmî merkezleri ve buralarda çalışan fedâkar Türk akademisyenleri ve eğitim veren okulları, Türklüğe hizmetleri bakımından tebrik etmek gerekir. Türk dünyasına yönelik faaliyetler genel anlamda yetersizdir.

Küreselleşme Sürecinde Türk Birliği'ne Doğru Meseleler:

Türk Cumhuriyetleri'nin küreselleşme karşısında karşılaştıkları bazı önemli meseleler vardır. Bunların

başlıcaları: Siyâsî, Askerî, Ekonomik, Kültürel, Dinî, Eğitim, Kalkınma, İşbirliği, Çevre meseleleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meselelerin yanında birçok tâli konular da bulunmaktadır.

“Türk Devletleri Birliği” oluşumu için, önce bu anlayışın akıl ve mantık yoluyla kabul edilebilecek somut deliller ve fikrî alt yapı ile ortaya konulması gerekir. Bu bağlamda verilecek örnekler ve uygulanacak projeler çok önemlidir. Bu konuda birçok Türk akademisyen ve araştırmacı eser ve makaleler yazmışlardır[1]. Ayrıca, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, TİKA, TİSAV, AYSAM, ASAM, TUSAM gibi merkezler, Bilig, Bilge, Türk Yurdu, 2023, Asya Avrupa Dergisi, Siyaset ve Toplum, Türkiye’de ve Türk dünyasında etkin faaliyetleri ile yararlı olan kuruluşlar ve yayınlardır.

Bugün Amerika kıtasında, Amerika Birleşik Devletleri yaklaşık olarak 9.315.000 km kare yüz ölçüm üzerinde 300 milyon nüfusla dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi gücü olarak bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri 50 eyaletten oluşmuş, dünya ekonomisinin %33’ünü elinde bulunduran küresel bir güçtür. Avrupa kıtasında, Avrupa Birliği yaklaşık olarak 9.500.000 km kare yüz ölçüm üzerinde 500 milyon nüfusla dünyanın ikinci büyük ekonomik ve siyasi gücüdür. Avrupa Birliği elli yıldır kurulmakta olan bugün itibarıyla 28 üye ülkeden oluşan ve dünya ekonomisinin % 32’sini elinde tutan küresel bir güçtür. Avrupa Birliği üyesi ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri gibi, tek ekonomi, tek para birimi, tek ordu, tek meclis, tek hukuk vs. olma yolunda yoğun çaba içerisindedir.

Öte tarafta Çin Halk Cumhuriyeti, yaklaşık olarak 9.516.000 km kare yüz ölçüm üzerinde 1 milyar 500 milyon nüfusu ile Asya’da Türklüğü ve insanlığı tehdit eden bir siyasi ve ekonomik güç durumundadır. Asya’da her üç insandan biri, dünyada her beş insandan biri Çinlidir. Yine Asya’da Hindistan yaklaşık 4.500.000 km kare yüzölçümü ve 1 milyar 250 milyon nüfusu ile önemli bir bölgesel ekonomik ve siyasi güç durumundadır.

Bunların dışında Arap dünyası II. dünya savaşından sonra İngilizler başta olmak üzere batılılar tarafından sömürge için dahi kurulmuş ve desteklenmiş olsalar bile, gelinen noktada Arap Birliği'ni kurmuşlardır ve Arap Birliği'ne ye elli civarında Arap devleti bulunmaktadır.

Bütün bu gelişmeler dünyamızda ortada iken, yeryüzünün en eski milletlerinden olan ve en çok devlet kurmuş bulunan, en kudretli ordular ve geniş sahalara hükmeden devletler ile yüzyıllar boyuca bağımsızlığını hiç kaybetmeyen Türk Milleti, niçin XXI. yüzyılda bir Türk Birliği kuramasın? Tanrı dağlarından Tuna boylarına kadar on milyonlarca km karelik sahalarda yaşayan ve 250 milyon nüfusu bulan Türkler, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile enerji kaynakları, yetişmiş insan güçleri, tarihi birikimleri, jeopolitik ve jeo-stratejik konumları ve kurulmuş bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile gecikmiş olan Türk Birliği'ni derhal gerçekleştirmelidir. Adı; Türk Birliği, Türk Devletleri Topluluğu, Asya Türk Devletleri, Türk Dünyası Devletleri, Asya Devletleri Birliği, Avrasya Türk Devletleri vb. olabilir. Adı ne olursa olsun, ama mutlaka bir Türk Devletleri Birliği kurulmalıdır. Bu hususta Türk milleti her zaman öncüler, bilgeler, önderler çıkarmıştır. İşbirliğine ve g birliğine her hususta hazır olmalıyız.

18 şubat 2005 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in; "Bizim ekonomik çıkarlarımız tarihi-kültürel köklerimiz, ekolojik sorunlarımız, dış tehditlerimiz ortaktır. Yeni bir imparatorluk bekleyemeyiz. Dünya ekonomisine sonuna kadar hammadde sağlayan ülke olmak konumundan çıkmak için Orta Asya Bölgesinin somut entegrasyon sürecini başlatmamız gerekir. Ancak bu şekilde bölgemiz dünyada itibar ve saygın bir konum elde edebilir. Ancak bu şekilde kendi güvenliğimizi temin edebiliriz. Köktencilik ve terörizm ile etkin bir şekilde mücadele edebiliriz. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında Orta Asya Devletler Birliği'ni kurmayı teklif ediyorum. Sıkı ekonomik entegrasyonu başlatmalıyız. Ortak Pazar ve ortak para birimine doğru ilerlemeliyiz"[2],

görüş ve teklifini olumlu bulmaktayız. Bu düşünce Türkistan'da bulunan Türk toplulukları ve Türk devletleri açısından olduğu kadar Türkiye içinde son derece önemlidir.

“Tek ekonomik saha kurmaya yönelik Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki, Orta Asya üçlü ittifakın oluşması sürecine Nazarbayev büyük katkı sağlamıştır. 1994'te Ruble bölgesinin kaldırılmasından sonra ilk önce Kazakistan ve Özbekistan'da tek bir ekonomik bölge yaratma çabasına girişildi ve 10 Ocak 1994'te iki ülke arasında gümrük sınırlarının kaldırılmasına ilişkin anlaşma imzalandı. Daha sonra bu anlaşmaya Kırgızistan'da katıldı. Kırgızistan'ın Çolpan Ata kentinde bir araya gelen Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan devlet başkanları ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin sağlamlaştırılması amacıyla “üçlü ittifak” olarak adlandırılan aralarında tek ekonomik bölge kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzaladılar. Bütün bunlar küresel anlamda Avrasya Birliği'ne, bölgesel anlamda da Orta Asya Devletler Birliği'ne giden yolun aşamalarıdır”[3].

Nazarbayev'in bu görüşü dünya siyasetini ve tarihini çok iyi bilen bir lider olduğunu göstermektedir. Burada Özbekistan gerçeğine dikkat etmek gerekir. Çünkü Özbekistan 30 milyon nüfusu, Aral Gölü'ne dökülen Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında, Arap kaynaklarının Maverannehir diye adlandırdıkları, Batı Türkistan sahasında hem tarihi bakımdan çok önemli ve stratejik, hem de coğrafyası bakımından verimli bir bölgede bulunmaktadır. Uluğ Türkistan'ın kalbi durumundadır. Tarihte birçok Türk devleti bu bölgeden çıkmıştır. Özbekistan'ın Türk dünyasındaki tarihî ve jeopolitik önemi unutulmamalıdır.

Ayrıca Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan toprakları, Türk tarihinin ve Türk adı ve kültürünün binlerce yıldan beri doğduğu, geliştiği ve yayılıp, beslendiği merkezlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti ise XX. asrın başından itibaren Türklük düşüncesinin Türk dünyasında en güçlü olduğu merkezdir. Azerbaycan M.Ö. VII. asırda Saka-İskit hakanı Alper Tunga'dan

bu tarafa Türklükle meskûn stratejik bir bölgedir. Bugün Türkistan topraklarının önemli bir sahası da hala Çinlilerin işgalinde bulunan Doğu Türkistan'dır. Bütün bir Türk dünyasının her türlü imkanlarını ve zengin kaynaklarını sayıp dökmeye gerek yoktur.

Türkistan ve Kafkasya coğrafyasında Sovyetlerin dağılmasından sonra eski Sovyet alanı diyebileceğimiz saha, bölgesel ve bölge dışı güçlerin aktif rekabet alanına dönüşmüştür. "İlk küresel imparatorluk" kurmanın peşinde olan ABD, bölgesel güçleri sınırlandırma ve engelleme çabası içerisinde. ABD'nin bölgesel güçlerle çekiştiği bölgelerden biri olan Orta Asya, olağanüstü bir dönemden geçmektedir. Afganistan operasyonu bahanesiyle Orta Asya'ya yerleşen ABD, ülkelerin iç siyasetinde otoriter rejimlerin oluşturduğu statükoyu bozmakta ve çalkantılara sebep olmaktadır.

Avrasya bölgesi, başta ABD, Çin ve Rusya Federasyonu arasında büyük bir mücadele sahası haline gelmiştir. Bu mücadele bölge ülkelerinin demokratikleşme, istikrar ve barış içerisinde kalkınmalarını engellemektedir. Bölge ülkeleri ya zengin petrol ve doğalgaz kaynakları, ya da bu zenginlikler kadar önemli olan stratejik konumları yüzünden bölgesel ve küresel güçlerin hedefi olmaktadır. B. Clinton "XXI. yüzyılda ABD'nin en önemli stratejik görevi Avrasya bölgesinde stratejik bir blok kurulmasına engel olmaktır" demektedir. ABD'li Genel Robins ise "İpek boru hatlarını kontrol eden dünyayı da kontrol edecektir" tespitinde bulunmaktadır[4].

Eski Sovyet coğrafyasında bir tarafta ABD'nin desteklediği GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova), diğer taraftan Avrasya Ekonomik Topluluğu (Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Kollektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı'nın (Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) bulunduğu bloklaşma süreci keskinleşirken, denge politikasını yürütmeye çalışanlar tek tek seçimini yapmaya zorlanmaktadır. Bu durumda Özbekistan Rusya'ya yaklaşırken, Türkmenistan "bağılantısız" konumunu terk

mi edecektir?

Bir tarafta ise Orta Asya'da etkinliğini korumaya çalışan Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı'nı (KGAT) ve Şangay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) kullanmaktadır. ŞİÖ aynı zamanda Çin'in Orta Asya politikası açısından önemli bir örgüttür. ŞİÖ, ABD'nin demokrasi ihraç faaliyetlerine ve Orta Asya'daki askeri varlığına Rusya ve Çin'in tepkilerini dile getirdikleri bir platform haline gelmiştir. 5 Temmuz 2005 tarihinde yapılan Şangay İşbirliği Örgütü zirvesinde imzalanan deklarasyon Avrasya ülkelerinin, bölgelerinde hegamon istemediklerinin açık beyanlarıyla doludur. Deklarasyonda, ABD'nin Kırgızistan ve Özbekistan'dan ne zaman askerlerini çekeceğine dair bir cevap vermesi talep edilmiştir[5]. Kazakistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarusya 7 Mayıs 2003 tarihinde aralarında serbest ekonomik organizasyonun kurulması konusunda görüş birliğine vardılar. Rus Gasprom şirketi, Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz şirketi ile anlaşarak, 21 Temmuz 2003'de Orta Asya doğalgazının Avrupa pazarlarına etkin bir şekilde ulaştırılması için işbirliği kararı aldı[6].

Önemli jeopolitik konuma ve zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya ülkeleri açısından, kendilerini bölge dışı güçlere karşı korumalarının ve genel olarak güvenliklerini sağlamalarının en etkin yolu bir birlik oluşturmalarından geçmektedir. Orta Asya Birliği bu açıdan ele alınmalıdır. Halbu ki, Orta Asya birlikteliği hep AB örneğinden yola çıkılarak yapılmaktadır. Uzmanlara göre, Orta Asya'da entegrasyonun yolu ortak pazardan geçmektedir. Şüphesiz bir birlik için ekonomik entegrasyon şarttır. Bir diğer acil ihtiyaç ise güvenlidir. Orta Asya güvenliğinin sağlanması açısından Türkistan coğrafyasının bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bu açıdan Orta Asya devletlerinin Afganistan'daki Türklerle, Rusya'nın Kazakistan'a sınır bölgelerinde yaşayan bütün Türklerle, Tataristan ve Başkurdistan cumhuriyetleriyle, Orta Asya ile Çin'in sınır

olduğu bölgede bulunan Doğu Türkistan Türkleriyle başta kültür alanında olmak üzere ilişkileri geliştirmeleri gerekmektedir.

Doğu Türkistan ve Orta Asya devletleri arasındaki işbirliği çok mühimdir. Ancak Uygur Türkleri ile Orta Asya Türklerinin ilişkilerine Çin'in izin vermeyeceği bilinmelidir. Buna karşı Türklerin kader birliği fikrî bilincini yaymak gerekir. Türk Birliği sürecinde öne çıkarılması gereken önemli bir unsur da Türk kimliğidir. Şüphesiz ortak kimlik konusunda Türkistan coğrafyasında çok güçlü bir potansiyel bulunmaktadır. Ancak bu potansiyelin harekete geçirilmesi için planlı ve koordineli çabalar gerekmektedir[7].

Avrasya halkları arasında XX. yüzyılda Avrupa'da yaşanan savaşlara benzer savaşlar olmamıştır. Mesela Türkler ile Ruslar en son 1917'de savaşmışlardır. Türkiye ile İran 350 yıldır birbirleriyle barış içinde yaşamaktadır. Rusların diğer Avrasya halkları üzerinde kurduğu kolonyalist imparatorluk çökeli on altı yıl olmuştur. Bu zaman içerisinde Moskova ile Orta Asya'nın başkentleri arasında karşılıklı eşitliğe dayalı bir ilişki modeli kurulması için gereken ön şartlar olmuştur. Bölge halklarının etkin bir ekonomik işbirliğini gerçekleştirmeleri için oluşturulmuş olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve ECO kuruluşları genişletilip, birleştirilerek, bir Avrasya örgütüne kısa zamanda dönüştürülebilir. Bunun için gereken ise sadece siyasi iradedir[8]. Bu gelişmeleri sağlayacak alt yapının var olduğunu düşünmekteyiz. Başlamış olan ilişkiler artırılarak geliştirilmelidir. Bütün bir Karadeniz'in kuzeyi, güneyi, batısı ve doğusu öteden beri Türklüğün hâkimiyeti altında kalmış ve Türk kültürünü en kuvvetli temsil eden yerlerdir.

Hazar Havzası Meseleleri:

Millet, kültür ve coğrafya olarak Türk dünyası ve Türk milleti, asimilasyonun ve totalitarizmin en zalim uygulamaları ile karşı karşıya kalmıştır. Türk soylu topluluklara Çinliler ve Ruslar tarafından uygulanan asimilasyonun yüzlerce yıllık

bir geçmişi vardır. Bilindiği gibi, gerek arlık Rusyası gerekse Kızıl Bolıevikler, büyük bir kararlılıkla diğer mahkm uluslara olduğu gibi, Türk soylu topluluklara da asimilasyon için her türlü şiddeti ve kaba yöntemi kullanmışlardır[9].

Artık dünya şartları değişmiş, gelişmeler Türklerin lehine sonuçlar doğurmaktadır. Çağımızın son derece önemli kaynakları arasında yer alan petrol, doğalgaz gibi zenginlikler Hazar havzasında, yani Türk yurtlarında yoğun miktarda bulunmaktadır. Avrasya merkezli enerji mücadelesinde Rusya, ABD ve Çin başta gelmek üzere, AB lkelerinin şirketleri bölgeye komşu ülkeler olan İran, Pakistan, Türkiye gibi lkeler, Hazar havzası enerji kaynakları için büyük bir rekabet içerisindedir. Enerji ihracatıyla Orta Asya ve Kafkasya'ya gelecek olan zenginlik, burada kurulmuş olan devletlerin egemenliklerini korumalarının yanı sıra, siyasi ve ekonomik istikrara da yardımcı olacaktır. Ancak gelişmeler, Rusya'nın Hazar havzasının ekonomik kaynakları üzerinde gerçek kontrolü sağlamayı hedeflediğini açıkça göstermektedir[10].

ABD yönetimi, bölgenin zengin enerji kaynaklarının Batı'ya güvenli bir şekilde aktarılmasını istemekte ve kaynaklar üzerinde Amerika'nın kontrolünü sağlayacak bir politika izlemektedir. Bu amacın ekonomik olmasının ötesinde stratejik yönü de vardır. Amerika enerji kaynakları zerindeki Rus hkimiyetinin kalkmasını isterken, kendisi bu kaynaklara sahip olmak istemektedir. Yine Amerika, Çin'in ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmak için çalışmaktadır. Türkiye ise, bölgedeki enerji siyasetinde Orta Asya ve Kafkaslara yönelik, belirlenmiş ve gerçekçi politikalar takip etmelidir. Türkiye, teknik, ekonomik ve jeopolitik alanlardaki başarılı çalışmalarıyla enerji pazarı ve transit bir ülke olmak konumunu geliştirmeli hatta bunu aşmalıdır[11].

Petrol ve doğalgaz XXI. yüzyılın etkili enerji kaynağı olmaya devam ederken, Hazar Bölgesi, Ortadoğu petrollerinden ve Sibirya Bölgesi'nden sonra üçüncü en büyük petrol yataklarına sahip olmakla birlikte, güçlü devletlerin ve dev şirketlerin

mücadele sahası olacaktır. Hazar havzası enerji kaynakları dünya petrol ve doğalgaz ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü sağlayacaktır. Dolayısıyla bölgemiz önümüzdeki dönemde daha çok rekabet, hâkimiyet ve mücadele alanı olmaya devam edecektir.

Eğer, Hazar havzasında yani Kafkaslarda ve Orta Asya'da, yüzyıllarca egemen olmuş Türklerin, bölge devletlerinin dayanışmaları ile yeniden etkin olmaları sağlanamazsa, emperyalizm Hazar havzasına girecektir. Çıkabilecek üçüncü dünya savaşını durdurmanın yolu, Hazar havzasında Türk devletlerinin emperyalizmin saldırısına karşı ortak hareket etmeleri ve bölgesel birlik oluşturmalarıdır. Merkezî Devletler Birliği adı altında oluşturulacak bölgesel birlik dünyanın merkezinde otorite ve düzen sağlamalıdır.

Günümüzde küresel emperyalizm, dünya egemenliği doğrultusunda batıdan doğuya yöneldiğinde, Ortadoğu üzerinden Hazar havzasına çıkmayı hedeflemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Hazar havzasına girişin kapısı ve üssü haline getirmeye çalışmaktadır. Bölgede iki büyük devlet olan Türkiye ve İran'ın rejim farklılığı ve alt mezhepçilik kışkırtılarak, karşı kaşıya getirilip birbirleriyle savaşmaları istenmektedir. Küresel emperyalizmin Hazar havzası planı, Türkiye'nin bütün doğu bölgelerini cephe konumuna getirmektedir. Güneydoğu'da Kürdistan, Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan, Doğu Karadeniz'de ise, Pontus Rum devletleri kurularak, bu cephe bölgede küresel Hristiyan emperyalizminin önü açılmak istenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer alan bu üç bölge, küresel emperyalizmin patronlarının çıkarları için cephe yapılmakta ve bütün Türkiye ile beraber Türk milleti bir emperyal savaş uğruna harcanmak istenmektedir[12].

ABD ve AB emperyalizmi hazırladıkları Hazar havzası savaş planı içerisinde, bütün Türkiye'yi askeri üs haline getirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, eğer fırsat verilirse küresel emperyalizm yüzünden top yekûn yok olma tehlikesi ile

karşı karşıya kalabilir. Hazar havzasının komşusu olan Türk devleti yaklaşmakta olan bu tehlikeye karşı önlem almak zorundadır. Aksi takdirde Türkiye'nin bir devlet olarak devam edebilmesi mümkün olmayacaktır.

Türklerin yüzyıllarca yönettikleri Hazar havzasında, büyük bir çöküş yaşamaları ve küçük devletlere bölünerek üstünlüklerini kaybetmeleri planlanmaktadır. Oysa, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Başkurdistan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri, hep Türk devletleri olmalarına rağmen, Hazar havzasında küçük devletler halinde kendi geleceklerini kurtarmaya çalışmaktadırlar. Emperyalizm, böl ve yönet ilkesi doğrultusunda, Hazar havzasının büyük Türk nüfusunu küçük devletlere bölerek, bu bölgedeki Türk egemenliğini kırmayı amaçlamıştır[13]. ABD eski devlet başkanı Clinton: "XXI. yüzyılda ABD'nin en önemli stratejik görevi, Avrasya bölgesinde stratejik bir blok kurulmasına engel olmaktır" demektedir.

Sovyet-Rusya'nın yıkılmış siyasi sisteminin enkazları üzerinde, bölge barışına katkı sağlayacak, sağlıklı ve kalıcı bir siyasi yapının oluşturulması, gerçekten çok zor gözükmektedir. Bu zorlukların aşılabilmesi için azimli, bilgili, tecrübeli, akıllı ve cesur yöneticilere ihtiyaç vardır. Bu kazanımlar ise Hazar bölgesi Türk devletlerinin hemen hepsinde mevcuttur. Fakat ortak noktalarda ve paydalarda buluşmalıdırlar.

Ancak, bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin tam bağımsızlıkları için kendi millî ordularını kurmaları, yurtlarının savunmasını ve güvenliğini gerektiğinde bu ordular ile sağlamaları şarttır. Güçlü ve millî bir ordu devletler bazında her zaman caydırıcı bir güçtür. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi millî ordusunu kurmuştur. Orta Asya bölgesindeki öteki Türk Cumhuriyetleri de Azerbaycan gibi kendi millî ordularını sağlıklı ve modern bir biçimde kurmalıdırlar[14].

Eski Sovyetler Birliği, Türk ülkelerindeki zenginlikleri,

kendi çıkarları doğrultusunda yıllardır sömürmüşlerdir. Gerçekten Türk dünyasının yerleştiği alanların % 75'i bugün Bağımsız Devletler Topluluğu toprakları içerisinde yer almakta ve bu geniş sahalar çok zengin doğal kaynaklara sahip bulunmaktadır. Başkurdistan ve Tataristan petrol kuyuları ile doludur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda bulunan petrolün % 40 bu iki özerk Türk cumhuriyetinden % 10'uda diğer Türk Cumhuriyetleri'nden çıkmaktadır.

Yine aynı şekilde eski Sovyetler Birliği'nin bakır, krom, uranyum, kurşun, çinko, fosfor, altın vb. önemli madenlerinin üretiminin büyük bir kısmı, Türk Cumhuriyetleri'nden karşılanmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde, en fazla doğalgaz yine Türk Cumhuriyetleri'nden çıkarılmaktadır. Türkmenistan bölgedeki en zengin doğalgaz yataklarına sahiptir. Türkistan coğrafyasının her tarafında doğalgaz bulunmaktadır. Türkistan'ın toplam doğalgaz rezervinin 21 trilyon metre küp olduğu tahmin edilmektedir[15]. Türk devletlerinin maden veya diğer hammadde yönünden zengin olmaları sorunları çözmemektedir.

Batılı ülkeler ve başta Amerika Birleşik Devletleri, Türk Cumhuriyetleri'nde nüfuz kazanmak için onlara yardım elini uzatmaktan geri durmadılar. Yani bir koyup üç alma mantığından hareket ederek bunda da başarılı oldular denebilir. Özellikle Kazakistan'ın doğal kaynakları bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren yabancıların dikkatini çekmiştir. İlk anlaşma 1992 yılının Şubat ayında Batı Kazakistan'da petrol aranması ve geliştirilmesi ile ilgili olarak Fransız ELF-Aquitaine şirketi ile imzalandı. Dev Tengiz Petrol sahasının geliştirilmesiyle ilgili Chevron anlaşmasını British Petrol ve İtalyan Egip firmasıyla imzalanan mukaveleler izledi. Avrupa'dan her zaman bir adım önde olma özelliğine sahip ABD, 1993'te Kazakistan ile "en fazla gözetilen ülke statüsü kazandıran" bir anlaşmayı imzaladı. Bunu arkasından Kırgızistan ve Özbekistan ile yapılan mutabakatlar takip etmiştir[16]. Tarih milletler arası ilişkilerde asla boşluk olmadığını göstermektedir.

Sonuç:

Türk milletinin farklı şubelerinin tarih boyunca çok büyük coğrafyalarda, dağınık ve ayrı yönetimler altında yaşamış olmasının onların aralarında sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik işbirliği yapılamayacağı anlamına gelmez. Türklük dünyayı bir bütün olarak değerlendirmek durumundadır. Siyasî oluşumlar hedefsiz, plansız bir parça kısım politikası ya da dost ve düşman politikası değil, menfaat esasları üzerine otururlar.

Türklerin kültürel kökleri bakımından; Ahmet Yesevî, Manas, Köroğlu, Nasreddin Hoca, Korkut Ata, Oğuz Han, Ali Şir Nevaî, Yusuf Has Hâcip, Kaşgarlı Mahmut, Bilge Kağan vb. şahsiyetler, hem Uluğ Türkistan'ın hem de Ön Asya Türklüğü'nün değerleri olduğu sürece, bu toplulukların çeşitli alanlarda birlik oluşturmaları gayet doğal ve kolay olacaktır. Zira onları birleştiren ana damarlar canlı ve yaşamaktadır[17].

Türkiye Cumhuriyeti, Türk dünyası içerisinde bulunan Türk devletlerinin yönetim kadrolarına, asker ve bürokratlarına, sivil halk topluluklarına karşı, bugüne kadar sürdürdüğü dost ve kardeş siyasetini sürdürmeye devam etmelidir. Asya Türk Cumhuriyetleri ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin teknolojik gücünden, yetişmiş insan gücünden, demokrasi deneyimlerinden yararlanabilir. Eğitim ve öğretim Türk Birliği için her kademedede titizlikle sürdürülmelidir. Bunun yanı sıra, ticarî ve ekonomik işbirliği, karşılıklı ithalat ve ihracat ilişkileri geliştirilerek, Türk iş dünyası tarafından artırılmalıdır.

Avrupa ve Balkanlar'da, Suriye'de, Çin'de, Irak'ta, velhasıl bütün dünyadaki Türk topluluklarının sorunları, uluslararası platformlarda gündemde tutulmalıdır. Türklerin sorunları dünya kamuoyunda öne taşınmalıdır[18]. Bu cümleden olarak Türkçe, Birleşmiş Milletler teşkilatı tarafından, en büyük dünya dillerden biri olarak kabul edilmelidir. Burada ifade edilen Türk Milleti'ne ait sorunların çözümü, münasebetlerin sağlıklı

planlı ve kalıcı olması, bütün Türklerin temel insan hak ve özgürlüklerinden yararlanması ve dünya barışına katkı için Türkiye Cumhuriyeti'nin bir "Dış Türkler Bakanlığı" kurması kaçınılmaz şarttır.

KAYNAKÇA:

BAL, İdris; "ABD'nin Orta Asya Politikası", *Siyaset ve Toplum*, S. 2, Ankara, Bahar 2005, ss. 40-70.

ÇEÇEN, Anıl; "Hazar Devleti'nden Hazar Havzası'na", 2023, S. 53, Ankara, 15 Eylül 2005, ss. 8-11.

DELIÖMEROĞLU, Yakup; "11 Eylül Öncesi ve Sonrasında Avrasya", *Türk Yurdu*, C. 25, S. 216, Ankara, Ağustos 2005, ss. 19-22.

GÖMEÇ, Saadettin; *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003.

ÖZDAĞ, Muzaffer; *Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği Üzerine*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZDAĞ, Ümit; "Türkiye'nin Türk Dünyası Politikasının Teorik Çerçevesi", *Asya Avrupa/Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara, Aralık 2004, ss. 22-30.

SOMUNCUOĞLU, Anar; "Yeni Gelişmeler Işığında Orta Asya Güvenliği", *Türk Yurdu*, C. 25, S. 216, Ankara, Ağustos 2005, ss. 10-13.

YENİÇERİ, Özcan; *Yeniden Türkleşmek*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.

_____; *AB-ABD-ÇUŞ Kıskaçında Türkiye*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003.

_____; "Orta Asya'da Kazakistan Merkezli olarak Oynanan

Satranç", *Asya Avrupa/Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ankara, Temmuz 2005, ss. 10-25.

_____; "Aysam'dan Bakış", *Asya Avrupa/ Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ankara, Temmuz 2005, ss. 1-2.

_____; "Türk Dünyasındaki Son Gelişmeler Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 221, Ankara, Ocak 2006, ss. 13-25.

YÜCE, Çağrı Kürşat; *Türk Dünyası Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2001.

_____; SSCB'nin Dağılmasından sonra Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerindeki Mücadele, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2005.

*Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanı, kilicremzi@gmail.com

[1] Özcan Yeniçeri, "Türk Dünyasının Başlıca Sorunları", *Yeniden Türkleşmek*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, ss. 309-330; Çağrı Kürşat Yüce, *Türk Dünyası Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2001.

[2] Özcan Yeniçeri, "Aysam'dan Bakış", *Asya Avrupa/ Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ankara, Temmuz 2005, s. 2.

[3]Yeniçeri, "Orta Asya'da Kazakistan Merkezli olarak Oynanan Satranç", *Aynı Dergi*, s. 16.

[4] Özcan Yeniçeri, " Türk Dünyasındaki Son Gelişmeler Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu*, S. 221, Ankara, Ocak 2006, s. 13-17.

[5] Anar Somuncuoğlu, "Yeni Gelişmeler Işığında Orta Asya Güvenliği", *Türk Yurdu*, C. 25, S. 216, Ankara, Ağustos 2005, s. 10.

- [6] Yakup Deliömeroğlu, “11 Eylül Öncesi ve Sonrasında Avrasya”, *Türk Yurdu*, C. 25, S. 216, Ankara, Ağustos 2005, s. 22.
- [7] Somuncuoğlu, A.g. mk., s. 12-13.
- [8] Ümit Özdağ, “Türkiye’nin Türk Dünyası Politikasının Teorik Çerçevesi”, *Asya Avrupa/ Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara, Aralık 2004, s. 24.
- [9] Özcan Yeniçeri, *AB-ABD-ÇUŞ Kıskaçında Türkiye*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003, s. 57-58.
- [10] Çağrı Kürşat Yüce, *SSCB’nin Dağılmasından sonra Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerindeki Mücadele*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2005, s. 312.
- [11] Yüce, A.g.e., s. 313.
- [12] Anıl Çeçen, “Hazar Devleti’nden Hazar Havzası’na”, 2023, S. 53, Ankara, 15 Eylül 2005, s. 11.
- [13] Çeçen, A.g.mk., aynı yer.
- [14] Yüce, *Türk Dünyası Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, s. 84.
- [15] Yüce, A.g.e., s. 85-86 .
- [16] Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 96.
- [17] Yeniçeri, *AB-ABD-ÇUŞ Kıskaçında Türkiye*, s. 390-391.
- [18] Yüce, *Türk Dünyası Temel Meseleler...*, s. 98.
-

I. HAÇLI SEFERİNDE KAYSERİ-MARAŞ YOLU ÜZERİNDE GÖKSUN VE HAVALİSİ OLAYLARI

Prof. Dr. Remzi KILIÇ*

Özet:

Selçukluların ilk Maraş-Elbistan valisi Emir Buldacı Gazi'dir. Çünkü Emir Buldacı Gazi, 1085-1086 yıllarında Yukarı Ceyhan Bölgesi olarak bilinen Efsus (Afşin), Göksun ve Elbistan'ı Ermeni Phileretos'tan almıştır. Maraş, Elbistan ve Göksun havalisini fetheden Emir Buldacı, 1097'de I. Haçlı Seferi sırasında Sultan I. Kılıç Arslan ile Haçlıları durdurmak üzere İznik'in imdadına gitmiş ve muhtemelen uzun uğraşlar sonucu Haçlılar tarafından yüksek bir mevki de şehit olmuştur. Maraş-Elbistan havalisinde 11-12 yıl kadar Selçuklu valisi olarak Emir Buldacı'yı görüyoruz. I. Haçlı Seferi esnasında Elbistan, Göksun ve Maraş çevresi Haçlıların eline geçmiştir. Ancak 1103 yılında I. Kılıç Arslan, Maraş ve havalisini Haçlıların elinden geri almayı başarmıştır.

1. Haçlı Seferi'nde 1097'de Kudüs'ü ele geçirmek üzere Anadolu'ya gelen Haçlılar, Konya'ya gelmişler ve Bizans-Ermeni desteği ile Ereğli'ye ulaşmışlardı. Ereğli'den itibaren iki kola ayrılan Haçlılardan bir kol, Kilikya'dan Toroslar üzerindeki geçitlerden Antakya'ya ilerlemeyi tercih etmişlerdi. Diğer Haçlı Ordusu ise, Kayseri-Sarız-Göksun-Maraş yolu üzerinden Antakya'ya ulaşmayı uygun görmüşlerdi. Haçlıların Kudüs'e gidecekleri en kısa yol Gülek Boğazı'ndan geçmekteydi. Ancak buranın sarp olması, Çukurova'nın Türkler elinde bulunması ve sonbaharda aşırı sıcaklar sebebiyle Haçlılar kuzeydeki Kayseri- Göksun- Maraş yolunu tercih ettiler. Ayrıca Kayseri-Maraş yolu, Göksun-Maraş arası

hariç pek de engebeli değildi. Bu yol üzerinde Haçlılara mani olacak fazla Türk askeri de bulunmuyordu. Bu güzergâh İstanbul- Antakya arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir yol idi. Bu yol üzerinde Bizans'a bağlı Ermeni sergerdeler ve yerli Hristiyan unsurlarda bulunuyordu. Haçlılar, yiyecek yardımı ve kılavuzluk desteği umudu ile bu güzergâhı kullandılar.

Eylül 1097'de Haçlı ordusu Kayseri'ye ulaşmıştı. Kayseri-Sarız yolu ile güneye Maraş'a doğru ilerleyen Haçlılar, Ermenilerin yaşadığı ve Danişmendli Türkmenlerinin kuşatma altında tuttıkları Komana (Placentia) şehrine yöneldiler. Burayı işgal eden Haçlılar, Komana (Şar Köyü) bölgesinden bugünkü Yeşilkent (Yalak) kasabasından Göksun'a doğru ilerlediler. Haçlı kaynaklarında Cocson veya Cosor diye geçen Göksun'da Ermeniler Haçlıları dostça karşılamışlardır. Ermenilerin oturduğu Göksun'da Haçlı ordusu üç gün kalmış, ahali çok iyi davranmış, Haçlılar asıl bundan sonra zor bir yol olan dağlar üzerinden geçebilmek için bol bol yiyecek maddesi satın alma imkânı bulmuşlardır. Göksun'da kaldıkları süre içerisinde Haçlı ordusu burada istirahat ederek, hastalarını tedavi etmişlerdir. Göksun-Maraş arası sarp dağlıklar bulunan ve geçilmesi zor olan engebeli ve aşılması güç bir coğrafyadır. Göksun-Maraş arası, Haçlıların karşılaştıkları en zor yol idi. Haçlılar bu dağlara "Şeytan Dağları" demişlerdir. İşte Haçlı ordusunun bu zorlu coğrafyada yaşadıkları ve Maraş'a nasıl bir güçlkle ve büyük bir meşakkatli yolculukla ulaştıkları, Türklerin Haçlılara saldırıları, karşı duruşları, Göksun-Andırın arasındaki Kayıran dağlarındaki zorlu gidişleri bu bildiride sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Göksun, Selçuklular, Haçlılar, Türkler.

THE EVENTS IN GÖKSUN ENVIRONS ON THE WAY OF KAYSERİ-MARAŞ IN I. CRUSADES

Abstract:

In the area of Maraş-Elbistan the first governor of the Seljukians was Emir Buldacı Gazi. That is because in the years 1085-1086 Emir Buldacı Gazi captured from Armenian Phileretos the area Efsus (Afşin), Göksun and Elbistan, known as Upper Ceyhan. Conquering the area Maraş, Elbistan and Göksun, in 1097 Emir Buldacı during the I. Crusades travelled to İznik to help its resquing from the Crusaders with Sultan I. Kılıç Arslan and probably he became a martyr here. He continued ruling as a governor of the area Maraş-Elbistan for about 11-12 years. During the I. Crusades Elbistan, Göksun and Maraş environs was captured by the Crusaders. However I. Kılıç Arslan managed to seize Maraş environs back in 1103.

The Crusaders, coming to Anatolia in 1097 during the I. Crusades to capture Jerusalem, came to Konya and with the support of Byzantinian-Armenians arrived to Ereğli. One of the branches of the Crusaders who were divided into two groups after arriving Ereğli, preferred to go forward to Antakya along Kilikya, the corridors on Toros mountains. The other branch of the Crusaders went forward to Antakya along the Kayseri-Sarız-Göksun-Maraş way. The shortest way for the Crusaders to arrive Jerusalem was passing along the Cilician Gates. However because of here being very abrupt, the hot weather in autumn and Çukurova's being ruled by Turks, the Crusaders preferred the way of Kayseri- Göksun-Maraş. Additionally Kayseri-Maraş way was not as steep except for Göksun-Maraş part of it. On this road there was not many Turkish soldiers to derange them. This was was a significant way to connect İstanbul-Antakya. There were Armenian leaders working for Byzantine and a few local Cristian members as well on this road. The Crusaders used this way hoping for a food supply and a guidance.

In September 1097, the Crusaders arrived Kayseri. Going forward to South, to Maraş, the Crusaders headed forward to the city Komana (Placentina) which was being sieged by Danişmend Turkmens and where the Armenians live. Concurring Komana, the Crusaders went forward to Göksun after the town

today know as Yeşilkent (Yalak). In the Crusaders' documents named after as Cocson or Cosor, in Göksun Armenians friendly guested the Crusaders. The Crusaders stayed in Göksun for three days, Armenians were very friendly to them, they had the opportunity to buy pretty much food supply here for the travel which is more tough over the mountains after passing here. The Crusaders have rested here during their stay in Göksun and they treated their patients. The area between Göksun and Maraş is a hard direction to pass because of steep mountains. This was the most difficult passaway the Crusaders met. They named here as "Devil Mountains". In this article the difficulties Crusaders met in this geography, how difficult was it for them to arrive Maraş, Turks attacking the Crusaders, their opposition, the Crusader's having difficulties in the mountains between Göksun-Andırın area is going to be presented.

Key words: Maraş, Göksun, Seljukians, Crusaders, Turks.

Giriş:

11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethederek yerleşmeleri, Hristiyanlar üzerinde büyük bir korku uyandırmıştı. Avrupalılar, Hristiyanlığın Doğu sınırını koruma görevini üstlenmiş olan Bizans İmparatorluğu'nun çökmesinden korkmaya başladılar. Bu yüzyılda Avrupa'da açlık, yoksulluk, üretim azlığının sebep olduğu bir kargaşa yaşanıyordu. Toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olan kilise, hem bu sıkıntıyı ortadan kaldırmaya hem de gücünü doğuya yaymaya çalışıyordu. Papalık bu şartlar altında Hristiyanları birleştireceğine inanıyordu. Özellikle Anadolu'ya yerleşmekte olan Türkleri söküp atarak bu topraklara temelli sahip olmak istiyorlardı[1]. Avrupalıları Papalık bu gibi gayeler ile harekete geçirmeyi başarmıştır.

Türklerin Doğu Anadolu'ya ilk akınlarının başladığı yıllarda Bizanslılar tarafından Orta Anadolu'ya tehcir edilen Ermeniler, bu bölgenin de Selçuklu Türklerinin eline geçmesiyle Kilikya bölgesine doğru çekilmişlerdi. 1071 Malazgirt savaşından sonra Güneydoğu Anadolu ve Çukurova yöresinde Bizans hâkimiyeti zayıflayınca, buralarda yaşayan Ermeniler otorite boşluğundan faydalanarak feodal beylikler kurmuşlardı. Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethettikleri yıllarda bölgede Bizans Krallığı'na bağlı olarak Philaretos, Rupen ve Hetum gibi, Ermeni yöneticiler bulunmaktaydı. Süleymanşah, Filaretos'un elinden 1085'de Antakya'yı fethetti. O'nun oğlunun elinde olan Urfa'da 1087 yılında Melikşah'ın komutanlarından Emir Bozan tarafından alınmıştı[2].

Bizans İmparatorluğu 11. Yüzyılın sonlarına doğru, Türklere karşı Avrupa'dan ücretli asker yardımı istemeye başladı. Bu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın ölümüyle (1086) Türkler zor duruma düşmüşlerdi. Bunu fırsat bilen Bizans İmparatoru, güçlü ordularla yapılacak birkaç seferle Türklerin Anadolu'dan atılabileceğini düşünüyordu. Papa II. Urbanus bu yardım isteğini kabul etti. Fakat ücretli asker toplamak yerine, Batı'nın şövalyelerini, topraksız köylülerini, açlık ve sefalet içinde yaşayan halkını, para ve toprak sahibi olacakları vaadiyle, zengin Doğu'ya sefere çıkmaya teşvik etti. Papa bu konuda doğudaki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden kurtaracak bir savaşa katılmanın dinî açıdan çok şerefli bir görev olduğunu propaganda ile işe başladı. Kutsal toprakları kurtarma sloganı ile Haçlı seferlerinin hedefi olarak Kudüs gösterilmiştir[3].

1085 yılı başlarında yukarı Ceyhan havzası, yani Elbistan, Huni, Göksun ve nihayet Maraş ve daha sonra Behisni ve Keysum şehirleri de, Anadolu fâtihi Süleymanşah'ın komutanlarından olup, Haçlılar muharebesinde önemli rol oynayan Emir Buldacı tarafından fethedilmişti[4]. Ortaçağ kaynaklarında Ceyhan (Cahan) bölgesi, Aşağı Ceyhan ve Yukarı Ceyhan olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bölgenin aşağı kısmını, bu nehrin denize

döküldüğü Çukurova'nın doğu kısmında bulunan Ayas, Misis gibi şehirler oluştururdu. Ceyhan'ın doğduğu Yukarı Ceyhan bölümünde Maraş başta olmak üzere Elbistan, Göksun, Efsus (Afşin) ve Huni gibi diğer şehirler vardı[5]. Bizans'a bağlı Ermeni asıllı Philaretos, daha 1073 yılında Ermeni din adamlarını toplayarak, Huni'de bir katoligos seçtirerek burayı bir merkez yapmıştı. Bölgenin Türkler tarafından fethiyle Katoligos Teodor, Emir Buldacı'nın hizmetine girmişti. Philaretos, Maraş'ta yeni bir Ermeni Katoligosluk merkezi kurarak başına Bogos adlı bir papaz tayin etmişti. Huni ve Göksun havalisi Türklerin hâkimiyeti altına girince, Katoligosluk ilga edilmiştir[6]. Emir Buldacı'nın Maraş, Elbistan, Göksun ve Besni taraflarını on yıldan fazla idare ettiği anlaşılmaktadır. Emir Buldacı Bey'in, 1086-1097 yılları arasında Maraş, Elbistan ve Göksun havalisinde bir emirlik kurduğunu, Mükrimin Halil Yinanç, Osman Turan ve Işın Demirkent gibi, Ortaçağ Selçuklu tarihçileri kabul ederler[7]. Bu görüş kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır.

Haçlıların gelişi ile Türklerin elinden çıkan Maraş ve Elbistan havalisi, 1098 yılında Bizans İmparatorluğu'na teslim edildi. Bu tarihten itibaren Ermeni asıllı Bizans valileri idaresinde Maraş'a yerleşen Ermeniler, bir süre sonra Rumkale ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) şehirlerinde ellerine geçirmişlerdi. Elbistan, Afşin (Efsus) ve Göksun şehirleri ise, kısa bir Türk hâkimiyetini müteakip, 1103 yılında yeniden Haçlıların eline düştü. Fakat 1105 yılında Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan tarafından Hristiyanlardan geri alınarak vezir Ziyaeddin Muhammed'e iktâ edilmiştir[8].

1.Haçlı Seferinde Göksun ve Havalisi Olayları:

Haçlı seferlerine katılan Katolik Hristiyanlar, İstanbul'a gelince Bizans İmparatoru ile aralarında bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşmaya göre daha önce Bizans toprağı olup da, Selçuklu Türkleri tarafından fethedilen yerler, Haçlılar tarafından alınırca, imparatora teslim edilecekti. Hatta, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) Haçlı

kontlarından kendisine bağıllık yemini bile almıştı. Buna karşılık, Bizans İmparatoru da Haçlılara iâşe ve mühimmat yardımı yapacak ve Anadolu'dan geçerken onlara kılavuzlar verecekti. Türkler Eskişehir yakınlarında Haçlılarla yaptıkları savaşta onları mağlup edemediler[9]. Çünkü Haçlı ordusu çok çok kalabalıktı. Haçlılar, Anadolu içlerine doğru ilerlediler. Antakya'ya ulaşarak orada bir Haçlı Kontluğu kurmak isteyen Haçlıların bir kısmı doğrudan Kayseri, Sarız yolu ile Göksun-Maraş yolunu tercih ettiler.

Antakya'ya ulaşmak isteyen Haçlılar Kayseri-Maraş yolunu tutmuşlardı. Çünkü bu güzergâh üzeri kısmen Türkler tarafından fethedilse de, Bizans İmparatorluğu'na bağılı vasal Ermeni idarecilerin elindeydi. Bu yerli Hristiyanlar, Haçlılara yiyecek yardımı yapabilirler ve onlara kılavuzluk edebilirlerdi. Haçlılara rehberlik yapan Bizanslı kılavuzların itirazlarına rağmen haçlılardan bir gurup Çukurova'ya girmişlerdi[10]. 10 Eylül 1097'de Haçlı reislerinden Tangred ve Baudouin ayrı ayrı yollardan Toros geçitlerine doğru yürürken, ana ordu ileride Kudüs Kralı olacak olan Godefro komutasında Kayseri'ye doğru yola çıkmıştı. Eylül ayının sonuna doğru Haçlılar Kayseri'ye ulaşmışlardı.

Kayseri'den hareketle ileriye doğru devam eden Haçlı ordusu, Danişmendli Türkmenlerinin kuşatma altında bulundurduğu Komana (Şar Köyü) şehrine geldiler ve burasını ele geçirdiler. Bizans imparatorunun hizmetine girmiş olan Provençeli bir şövalye olan Pierre d'Aulpps'u, Tatikios'un tavsiyesi ile vali tayin ettiler. Haçlılar Maraş'a gidecekleri en kısa yolun Göksun üzerinden geçmekte olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle Komana'dan sonra Yalak (Yeşilkent) kasabası üzerinden Göksun'a geldiler. Kayseri yolu ile Haçlıların Maraş istikametine doğru ilerlerken Elbistan'ı ele geçirdikleri iddiası gerçeğı yansıtmamaktadır[11]. Çünkü Elbistan, bir hayli içeride kalmaktadır. Kaynakalar da bunu doğrular mahiyettedir.

Haçlı ordusu, Komana bölgesinden Maraş sınırına girerek, bugünkü Yeşilkent kasabası üzerinden Göksun'a doğru

ilerlemiştir. Haçlıların kendi eserlerinde Cosor veya “Cocson” gibi adlarla anılan Göksun’u Türkler çoktan terk etmişlerdi. Çünkü Haçlıları karşılamak için Emir Buldacı komutasında Anadolu içlerinde düşmanla mücadele halindeydiler. Eskişehir-Porsuk Çayı önlerinden Aksaray’a kadar Haçlı sürüleriyle vuruşarak gelmişlerdi. Göksun’da bulunan Ermeniler dindaşları Hristiyan Avrupalıları-Haçlıları çok iyi karşılamışlardı. Stevan Runcıman; “Ermenilerin oturduğu parlak Kokson, bugünkü Göksun’da, I. Haçlı ordusu 3 gün kalmış, ahali dostça davranmış, Haçlılar seyahatlerinin bundan sonraki ve dağlar üzerinden geçecek kısmı için bol bol yiyecek maddesi satın alma imkânı bulmuşlardır”[12], demektedir. Üç gün Göksun’da kalan Haçlılar, Ermeniler tarafından ağırlanmışlar ve istirahat ederek hastalarını tedavi etme imkânı bulmuşlardır. Haçlılar, burada Maraş’a kadar gidecekleri, yiyecek ve erzak satın aldılar. Bugün bile geçilmesi zor yollardan biri sayılan ve yaklaşık 100 kilometreyi bulan Göksun-Maraş arasını kat etmek için hareket eden Haçlı ordusunu çok büyük engeller beklemekteydi. Onlar bir taraftan Türklerle diğer yandan engebeli kayalık arazi ile mücadele etmeleri gerekiyordu[13].

Göksun-Maraş arası Haçlıların şimdiye kadar karşılaştıkları en zor yol idi. Haçlılar, Avrupa’dan bu tarafa yola çıktıktan bu yana bu kadar sarp dağlardan geçmemişlerdi. Yol coğrafya olarak çok kötüydü. Bu yüzden Göksun ile Maraş arasındaki bu sarp dağlara “Şeytan dağları”, bu yola da “Felâket yolu” adını vermişlerdi. Haçlıların buradan geçişini tasvir ederek, Haçlı kaynaklarından alıntı yapan Stevan Runcıman şu bilgileri vermektedir: “Göksun’dan itibaren başlayan bu yollar, Haçlı ordusu önüne çıkan yolların en çetiniydi. Artık Ekim ayı başında bulunuluyordu. Sonbahar yağmurları başlamıştı. Anti-Torosları kesen yol çok kötü durumdaydı. Yol kilometrelerce dik bayırlıklara tırmanan ve derin uçurumlar yanından geçen çamurlu bir patikadan ibaretti. Atlar bir biri ardından uçuruma yuvarlanıyorlardı. Bir birine bağlı yük hayvanlarından müteşekkil diziler olduğu gibi derinliklere gömülüyordu. Hiç kimse ata binmeye cesaret edemiyordu. Teçhizatların ağırlığı

altında inleye sıklaya yaya sürüklenen şövalyeler silahlarını daha hafif mücehhez olanlara satmaya çalışıyor, çoğu zamanda bîtap düşerek bunları fırlatıp atıyorlardı. Bu dağlar üzerine sanki bir lanet çöreklenmiş gibiydi. Dağlar, Haçlılara Türklerin verdirdiği kayıplardan çok daha fazlasına mâl oldular. Ordu nihayet geniş bir nefes alarak Maraş etrafındaki ovaya vardı”[14].

Haçlılar, Göksun’dan sonra Maraş’a doğru hareketle, Taşoluk, Değirmendere, Çinçin Boğazı, Kumarlı, Çukurhisar, Fırnız yolunu takip ederek Maraş’a ulaşmışlardı. Haçlılar Maraş ovasını görünce rahatlamış ve şok sevinmişlerdi. Çünkü onlar Göksun-Maraş arası yollarda sıkıntılar ve korkular yaşamışlardı. Maraş yakınlarında Hristiyan köylüler tarafından karşılanan Haçlı ordusu moral bulmuştur. Gesta Francorum’un yazarı, köylülerin Haçlılara bol miktarda mal getirdiklerini, böylece fazla miktarda erzak sahibi olduklarını, mutlu olduklarını ve burada ordudan ayrılan ileride Antakya Kontu olacak olan Bohemond’u beklediklerini yazmaktadır. Haçlı ordusu Maraş’ta birkaç gün dinlendiler. Maraş o sırada daha önce Bizans’a tabi Thatul adında bir Ermeni’nin idaresi altına girmişti. Ordudan ayrı hareket eden Bohemond, Maraş’ta Haçlı ordusuna katılmıştır[15]. Haçlılar, Maraş’ta da bir müddet kaldıktan sonra ileriye doğru Antakya istikâmetine yöneldiler.

Sonuç:

Maraş’ı işgal eden Haçlı ordusu 15 Ekim 1097 tarihinde Maraş’tan hareket ederek, Antakya’ya doğru yol almaya başlamıştır. Maraş’tan sonra sırayla; Türkoğlu, Nurdağı, Islâhiye, Hassa ve Kırıkhan istikâmetindeki Amik çukurunu takip ederek ilerleyen Haçlı ordusu, 20 Ekim’de Demirköprü’ye ulaşmıştı. Antakya’ya varmak için geride üç saat sürecektir yolları kalmıştı[16]. Haçlılar bu sefer sırasında Bizans devleti ile anlaşarak 1098 yılında Maraş ve havalisinin idaresini Bizans’a teslim etmişlerdir. Komana (Şar köyü) ve Göksun’da, Haçlılar işgal ettikleri yerleri daha evvel kararlaştırdıkları gibi, Bizans İmparatoru’nun temsilcisi olan

Tatikios'a teslim etmişlerdi. Ermeni asıllı Bizans valileri idaresinde Maraş'a yerleşen Ermeniler, bir süre sonra Adıyaman (Hısn-ı Mansur) ve Rumkale şehirlerini de ele geçirmişlerdir. Maraş'ın kuzeyinde kalan Elbistan, Afşin (Efsus) ve Göksun ise kısa bir süre Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra 1103 yılında yeniden Hristiyanların idaresine geçmiştir[17].

Maraş'taki Haçlı idaresi döneminde şehre bir yandan Danişmendliler diğer yandan da Selçuklular seferler tertip ettiler. Ayrıca Kilikya Ermenileri de Maraş ve havalisini Haçlılardan almak için saldırılar yapmaktan geri kalmadılar. Çünkü Ermeniler de Haçlı işgalinden rahatsız olmuşlardı. Haçlı ordusu onlara da bölgeye de çok zarar vermişlerdi. 1105 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan tarafından, Afşin, Elbistan ve Göksun yeniden fethedilerek Vezir Ziyaeddin Muhammed'e iktâ edilmiştir[18]. Bu süreç içerisinde Maraş, Göksun, Elbistan ve Afşin havalisi kısa süreler içerisinde sık sık el değiştirecektir. Nihayetinde Maraş, Elbistan ve Göksun havalisi Selçuklu Türklerinin kesin hâkimiyetine girmiştir.

Kaynakça:

- GÖKHAN, İlyas; ***Başlangıç'tan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi***, Kahramanmaraş, 2011.
- _____; ***Selçuklular Zamanında Maraş***, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2013.
- IŞIN, Demirkent; ***Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan***, TTK. Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZTÜRK, Said- SARIKAYA, Ali; ***Göksun Tarihi***, Göksun Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- RUNCIMAM, Stevan; ***Haçlı Seferleri Tarihi***, Terc. Fikret Işıltan, C. I-III, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

- ŞAHİN, Muhammet; ***Uygarlık Tarihi***, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil; ***Türkiye Tarihi Selçuklular Devri***, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1944.
- YİNANÇ, Refet; ***Dulkadir Beyliği***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

*Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi,
kilicremzi@gmail.com

[1] Muhammet Şahin, *Uygarlık Tarihi*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, s.118-119.

[2] İlyas Gökhan, *Başlangıç'tan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş, 2011, Ukde Yay., s.141.

[3] Şahin, *Ag.e.*, s. 119.

[4] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s.124; İlyas Gökhan, *Selçuklular Zamanında Maraş*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2013, s.22.

[5] Gökhan, *A.g.e.*, s.25-26.

[6] Gökhan, *A.g.e.*, s. 23.

[7] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s.81; İlyas Gökhan, *Selçuklular Zamanında Maraş*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2013, s.24-25; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan*, TTK. Yayınları, Ankara, 1996, s.15.

Yay., s.141.

[8] Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1.

[9] İlyas Gökhan, *Başlangıç'tan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş*

Tarihi, s.142-143.

[10] Stevan Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Terc. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara, 1989,C.I, s.146; Said Öztürk, Ali Sarıkaya, *Göksun Tarihi*, İstanbul, 2010, s.46.

[11] İlyas Gökhan, *Başlangıç'tan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s.144; Said Öztürk, Ali Sarıkaya, *Göksun Tarihi*, s.47.

[12] Stevan Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I-III, Terc. Fikret Işıltan, Ankara, C.I, s.147.

[13] Öztürk- Sarıkaya, *A.g.e.*, s.47; Gökhan, *A.g.e.*, s.144.

[14] Runcıman, *A.g.e.*, C.I, s.147; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s.145; Öztürk-Sarıkaya, *A.g.e.*, s.48.

[15] Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s.104; Öztürk-Sarıkaya, *A.g.e.*, s.49.

[16] Runcıman, *A.g.e.*, s.148; Öztürk-Sarıkaya, *A.g.e.*, s.49.

[17] Gökhan, *Selçuklular Zamanında Maraş*, s.35-36.

[18] Runcıman, *A.g.e.*, s.172; Öztürk-Sarıkaya, *A.g.e.*, s.49; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s.104.

19. YÜZYILDA OSMANLI

İDARESİNDE MUTASARRIFLIĞI

KUDÜS

Prof. Dr. Remzi KILIÇ*

Kudüs Adı ve Kudüs Şehri Tarihî Coğrafyası:

Kudüs; Filistin bölgesinin ve adı olan mutasarrıflığının merkezi ve meşhur bir şehridir. Arapça'da Beyt-i Makdîs, eski adıyla İliyâ'dır. İbranice adı; Yerûselâm veya Urusalim'dir. Akdeniz'de iskelesi olan Yafa'nın 62 km doğusunda Lût Gölü sahilinin 38 km batısında dağlık ve yüksek bir yerdir[1].

Nebîler memleketi olan Beyti'l-Makdîs Davud(a.s.) ve Süleyman(a.s.) tarafından kurulmuş ve geliştirilmiş bir şehirdir. Şehir olduğu yerden büyüyerek genişlemiştir. Çok güzel yapıları vardır, tamamen sur ile çevrilidir[2].

Kudüs, Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında, Lut gölüne 24 km, Akdeniz kıyılarına kuş uçuşu mesafe ile 52 km uzaklıkta olan, deniz seviyesinden 747 metre yüksekte kurulmuş bir şehirdir. Adı çok eski olan Kudüs M.Ö. XIX. ve XVIII. yüzyıla ait Mısır metinlerinde geçmektedir. M.Ö. XIV. Yüzyılda Tell Amarna mektuplarında şehrin adı Urusalim, Geç Asur metinlerinde ise Ursalimmu, İbranice Masoretik metinde ise Yruşim ve Yerûşâlayim şeklindedir. Müslümanlar bu şehre çeşitli isimler vermişlerdir. Bereket ve mubarek olmak anlamında "Kuds" denilmiştir. Tevrat'ta ve Kuran'da adı hiç geçmemektedir[3].

Jeruzâlem, Yerûzalem dahi denir. Önceleri Kudüs'ün mahalleleri birer sûr ile çevrili idi. Şehrin nüfusu M.Ö. 330'lu yıllarda, büyük İskender zamanında 120.000 kişi idi. Eski Kudüs'teki en önemli eserler; Süleyman mâbedi, Siyon kalesi, Hz. Süleyman'ın

sarayı, bunların hepsi Bâbil hücumlarında yakılmıştır, tekrar inşaa olunmuştur. Bazı tarihçiler Kudüs'ün eski Sâlem şehri mahallinde olduğunu ileri sürerler. Hz. Süleyman zamanında Kudüs, İsrail kavminin merkezi idi[4].

Vaktiyle Siyon tepesinin üzerinde, “Şehr-i Dâvud” ve Mûryâ üzerinde Hz. Süleyman'ın yaptırdığı mâ'bed vardı. Kudüs-i -Şerif'in etrafında aralıklı beden şeklinde yapılmış, kaleler ile sağlam ve süslü bir yüksek sur vardır. Kudüs zamanında bütün Yahudi krallarının hükümet merkezi iken, Süleyman (a.s.)'ın vefatı üzerine İsrailoğullarından on kabile halk ayrılarak, İsrail Devleti adında bir devlet kurdular. Kalan iki kabileye de Yahudi Devleti dediler[5].

Mısır hükümdarı Sezâk Kudüs'ü istîlâ etti. M.Ö. 606 yılından M.Ö. 587 yılına kadar Asur hükümdarı Nabûpulasar ve oğlu Kudüs'ü üç defa istilâ ederek, halkını esir edip, Bâbil, Irak v.s. yerlere uzaklaştırıp, sürgün ettiler, şehri de tahrip eylediler. Fars hükümdarı Keyhusrev Bâbil'i fethettikten sonra tekrar M.Ö. 539'da Yahudileri avf ve Kudüs'e iade eyledi[6].

Kudüs tekrar inşaa ve imar olunarak, Büyük İskender idaresine geçti. Sonra Batlamûslara, sonra da Suriye'ye geçti. Suriyeli İpiyfân şehri tekrar yağma ettirdi ve Mescid-i Aksa'ya Jupiter'in heykelini yaptırdı. M.Ö. 170- M.Ö. 63'de şehir Romalı Pompie ve Karazûs tarafından yağma edildi ve Romalılara geçti[7].

Yahudilerin 65 miladî yılında çıkardıkları ihtilal üzerine, Roma İmparatoru Neron oğlu Titus vasıtasıyla Kudüs'ü zapt etmiştir. Tekrar 135 yılında çıkan ihtilalden dolayı Roma'dan gelen askerler Yahudileri kılıçtan geçirip, bir daha Kudüs'te Yahudi bulunmasını yasakladılar[8]. Yahudileri Kudüs ve havalisinden uzaklaştırdılar.

614 yılında Sasânîler (İranlılar) Kudüs'ü ele geçirdiler. 627 yılında Bizans İmparatoru Herakliyus Kudüs'ü işgal etmişti. Fakat daha sonra 638 yılında Hz. Ömer (r.a.) bazı şartlar ile

burayı İslâm beldelerine kattı[9].

Kudüs halkı şehri bizzat halifeye teslim etmek istedi. Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'nin daveti üzerine 638 yılı içerisinde Câbiye'den Kudüs'e gelerek şehri Patrik Sophronios'tan teslim aldı ve anlaşmayı imzaladı. Kudüs halkıyla yapılan bu anlaşma temelde cizye ve haraç karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet hürriyetini öngörmekteydi. Emevîler döneminde Muâviye b. Ebu Süfyan'ın devletin merkezini Şam'a nakletmesi Suriye bölgesi gibi, Kudüs'ünde önem kazanmasına sebep olmuştur. Emevîler devrinde Kudüs'te yapılan en önemli imar faaliyeti, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra'nın inşası olmuştur[10].

Eski mâ'bed yerine Hz. Ömer tarafından Mescid-i Aksa'nın mahalli ve mihrabı tayin buyruldu. Buraya bir mescit yapılmıştı. Daha sonra Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan (685-705) tarafından Mescid-i Aksa yapılmıştır. Haçlılar (1099-1169) şehre pek çok tahribat ve zarar vermişlerdir. Mescid-i Aksa'yı kiliseye çevirmişler, Selahaddin Eyyubî 1187'de Kudüs'ü alarak Mescid-i Aksa'yı tekrar camii yaptırmıştır[11].

Fatımîler (969-1171), Eyyubîler, Suriye Selçukluları ve Memluklar (1249-1517) idaresinde kalan Kudüs 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlılara geçmiştir. Şehri çevreleyen suru Kanunî Sultan Süleyman 1534 yılında tekrar yeniden bina etmiştir[12]. Yine Kanunî Sultan Süleyman, Sahra Camii'nin duvarlarını, yeşil, sarı, mavi renkte çiniler ile kaplatmıştır. Duvarların alt kısmına mermer koydurttu, pencerelere renkli camlar taktırdı[13]. Kanunî Sultan Süleyman, Kudüs şehrini ciddî manada tamir ve onarıma tabi tutmuştur.

XIX. yüzyıl'da Kudüs'ün nüfusuna dair Osmanlı kaynaklarına göre; 1849 yılında şehirde 6184 Müslüman, 3744 Hristiyan ve 1790 Yahudi olmak üzere toplam 11.682 kişi yaşıyordu. 1850'den itibaren nüfusta giderek artış görüldü. 1870'de Kudüs'te

toplam nüfus 20.000, 1880'de 30.000, 1890'da ise 40.000 seviyelerine ulaştı. Son yıllarda Yahudi nüfusu dışardan göçler ile artırılmıştır. 1900 yılında Kudüs'ün nüfusu 10.000 Müslüman, 10.000 Hristiyan ve 35.000 Yahudi olmak üzere toplam 55.000 kişi olmuştu[14].

Osmanlı döneminde Kudüs'te tekstil ve boyacılık, dericilik, sabunculuk ve metal atölyeciliği dallarında sanayi üretimi dikkat çekmektedir. Kudüs, tarihinin hemen her döneminde imar ve inşaa faaliyetlerine sahne olmuştur. Özellikle Memluk ve Osmanlı dönemlerinde yapılan büyük binalar, Camiiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, ribatlar ve hankahlar şehrin ekonomik hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ise tarihinin altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Kubbetü's-Sahra'da gerçekleştirilen inşaa faaliyetlerinin dışında Kudüs surlarının yapımı (1536-1540), vakıflar ve günde yüzlerce fakiri doyuran Haseki Sultan İmarethânesi zikredilmelidir[15].

Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı ve İdarî Yapısı:

Şam memleketinin güney kısmından ibaret müstakil bir mutasarrıflıktır. Batıda Akdeniz sahilinden, Ürdün (Şeria) ve Kızıldeniz'in uzantısında olup, kuzeydoğudan Beyrût Vilayeti ile, güneyde ise Tîh (Sahrası) Çölü ve Mısır toprakları ile çevrilidir[16]. Kudüs önemi dolayısıyla 1882'de Suriye'den ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir[17].

Suriye Vilayeti'nden ayrılarak müstakil hale gelen Kudüs Sancağı, Filistin diye bilinen bölgenin güney kısmında yer alır. Kudüs merkez sancağı 127 köyden oluşur. Yafa Kazası 58 köyden meydana gelir. Gazze Kazası 91 köyden oluşurken, Halilu'r-Rahman Kazası 52 köyden meydana gelirdi. Kudüs'ün ayrı sancak olduğu 1884 tarihli Salname'de: "Kudüs-i Şerif Sancağı müstakil olarak idare olunmaktadır" cümlesiyle açıklanmıştır[18]. Kudüs Sancağı II. Abdulhamid devrinde

müstakil mutasarrıflık haline getirilmiştir.

Kudüs Sancağı; Kudüs, Yafa, Gazze, Halilu'r-Rahman isimleriyle 4 kaza, 428 köyden meydana gelir[19].

Kudüs Mutasarrıflığı'nda Bulunan Kazalar:

1. Kudüs Merkez Kazası:

Beyt-i Lahm: Beyt-i Makdis'e (Kudüs'e) yakın Hz. İsa (a.s) burada doğduğu için Hıristiyanlarca çok önemlidir[20].

2. Halilu'r-Rahman:

Hz. İbrahim'in kabri bulunan, güzel imar edilmiş, Beyt-i Makdis yakınlarında, tarihçe önemli olan bir yerdir. Kudüs'te kaza merkezidir[21].

Hebron da denen bu kaza; Kudüs'ün güneyinde Gazze'nin doğusunda eski Filistin toprakları üzerindedir[22].

Ürdün: Şam'ın batısında ve Gûtâ'nın kuzeyinde bir nahiyedir. Tabriyye ile Kudüs arasında bir kasabadır[23].

3. Gazze Kazası:

Şam ile Mısır arasında güzel bir şehirdir. Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından fethedilmiştir[24]. Gazze'ye Azza da denir. Filistin'in güneybatısında önemli bir ticaret şehridir. Mısır ve Arabistan yollarının kavşağında sahile yakın bir yerdir. Ebu'l-Fida, burasını Küçük, hisarlı ve denizden kum tepeleri ile ayrılmış, meyve bahçeleri olan bir yer olarak tarif ederken, İbn Batutâ; bu müellifin aksine Gazze'yi; Sur'suz, nüfusu kalabalık, birçok camiileri olan büyük bir şehir olarak tanıtmıştır[25].

Filistin topraklarında, Kudüs'ten 90 km güneybatıda çok eski bir şehir olup, Hz. İbrahim'den önce varolduğu söylenen, şimdi ki halde, kaza merkezi bir yerdir. Pek çok defa harap ve imar

oldu. 71 köyü vardır[26].

Gazze; Akdeniz'den 5 km içerde, 2 kum tepesi arasında çok eski bir yer olup, Filistin topraklarının beş büyük beldesinden biridir. 634 yılında Hz. Ömer halife iken, İslâm memleketlerine katılmıştır[27].

Gazze ve Remle; 1516 yılında Mısır Memluklarından Yavuz Sultan Selim tarafından kesin bir zaferle fethedilerek Osmanlı ülkelerine katılmıştı[28].

4. Yafa Kazası: Akka ve Filistin toprakları arasında Akdeniz sahilinde bir şehirdir[29]. Yafa, Kudüs'ten 55 km kuzeybatıda, Gazze ile Akka arasında, deniz kenarı çok eski bir yerdi. Yunan eserlerinde Bupa, Yafa adıyla geçer, 1 nahiye, 126 köyü vardır[30].

Bu Yafa kasabası, Asya'nın en eski belgelerinden olup, tarihini Nuh Tûfânı öncesi bir zamana kadar götürülenler vardır. İsrailoğulları bu şehir ile denize ulaşmış, şehir sonraları Romalılar tarafından yakılmıştır[31]. Mısırlıların ve Asurluların da zaptına maruz kalmış olan Yafa, 12. asırda Haçlılar tarafından tahrîbâta uğramıştır. Mısır Memluklarından 1516'da Osmanlılara geçen Yafa, 1799'da Fransız Napolyon tarafından zaptedilmişse de, 1838'de büyük bir deprem ile harap hale gelmiştir[32].

Yafa, Osmanlılar tarafından yine tamir görüp, bir kıyı şehri olarak, Kudüs'e bağlı bir kaza merkezi yapılmıştır.

Filistin Bölgesi:

Önceleri; Arz-ı Kenân, bazı Avrupa eserlerinde Arz-ı Mukaddes, İbranice adı ile; Erets Israel diye adlandırılan memleket olup, şimdi umumî olarak Filistin denilmektedir. Filistin adı tarihin ilk çağlarına kadar gider[33].

Önceleri Gazze ile Yafa arasında, Kenan diyarının güneyinde, Arz-ı Mukaddes'in batısında, sahil boyunca uzanan kısma ait

olan Filistin adı, sonraları Şam kıtasının bütün güney kısmını içine alarak, Fenike'nin güney yarısını ve bütün Arz-ı Mukaddes'i ve Lût Gölü havzasını içine alan sahaya denilmiştir[34].

Palestine de denen Filistin, önceleri İsrailoğulları'nın iskân ettikleri bir kısım arazi olup, bugün Kudüs-i Şerif Sancağı ile Beyrût ve Suriye vilayetlerinin birer kısmından ibaretti[35].

Filistin'e Kudüs, Halilu'r-Rahman, Gazze, Nablus, Askalân, Havran dâhildir. Arabistan ile Suriye arasında bulunan Filistin bölgesini Romalılar; Celile, Sâmiriyye, Yahudiyye, İbraniyye adlarıyla dört kısımda isimlendirmişlerdir. Sonraları üç'e taksim etmişlerdir. M.Ö. 1261 ve M.Ö. 1243 yılları arası 18 yıl Filistinliler, Yahudileri esaret zinciri içine aldılar. Sonraları, Hz. Davud (a.s.) Filistinlileri itaat altına aldı. Filistin bölgesi sonradan Persler, Selefkoslar, Romalılar gibi toplulukların idaresinde kalmıştı[36].

Batı Şeria: Filistin'in Şeria nehri ile Lut gölünün batısındaki Judea ve Samaria bölgelerini kaplayan ve bugün Batı dünyasında West Bank veya Cisjordanie adlarıyla tanınan kesimdir. Bölgenin tek coğrafî sınırı, bugünkü, Ürdün ile İsrail'i ayıran Şeria nehri ve Lut gölünün batı kıyılarından ibarettir. Tulkarim, Nablus, Cenin, el-Halil (Hebron), Beytülahm, Ramallah ve Eriha bu bölgenin önemli şehirleridir. Batı Şeria, Filistinlilerin anavatan olarak kabul ettikleri yerdir[37].

Hz. Ömer (r.a.) zamanında Şam toprakları ile Filistin bölgesi de fethedilerek bölgede ticaret artmıştır. Haçlıların zaptından 1186'da Selahaddin Eyyubî tarafından kurtarılmıştır. 1517 yılında Memluklu idaresinden Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştı[38].

Yavuz Sultan Selim'in 24 Ağustos 1516'da Mercidâbık zaferinden

sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Filistin, idarî bakımdan Şam'a bağlı; Kudüs, Gazze, Nablus sancaklarına ayrılmıştı. Daha sonra 1832'de Mısır valisi Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa, Filistin ve Suriye topraklarını tamamen işgal etmiştir. 1840'tan sonra Filistin'de yeniden kudretli bir şekilde Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Türkler memlekette mevkilerini kuvvetlendirmek üzere bir takım ıslahata giriştiler ve bir birine zıt din ve mezheplerin rekabeti karşısında muaddes makamların idaresini maharet ve adaletle temin eylemişlerdir[39].

Filistin'e Osmanlılar zamanında Hafya'dan Kudüs'e kadar demiryolu yapılmıştır. Filistin'de 750 köy vardır. Kudüs, Habron, Remle, Gazze, Yafa, Hayfa, Akka, Safde, Nâsira, Cenin, Nablus, Salt vs. şehir ve kasabaların hepsi Filistin topraklarındadır[40].

Filistin'de bir Yahudi vatani te'sis ederek, dünyanın çeşitli yerlerinden ve özellikle Doğu Avrupa'dan Musevîleri buraya yerleştirmek fikri daha XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı. 1885'te Odesa'da kurulan Siyon Muhipleri Cemiyeti, Siyonizm hareketine bir başlangıç olmuştu. Fakat I. Dünya savaşından önce Musevîler Filistin'de ancak küçük bir azlıktan ibaret idiler. XIX. Yüzyıl ortasında 12.000 (on iki bin) olarak tahmin edilen Musevîlerin sayıları, 1882'de 35.000 (otuz beş bin)'i geçmiyordu. Fakat o tarihlerden itibaren Filistin'de modern ziraaat usullerini uygulayan Avrupa ve Amerika'daki sermaye sahiplerinden yardım gören Yahudi Kolonileri kurulmaya başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı başlerken Filistin'deki Yahudi sayısı 85.000 kadardı. I. Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı A. Balfour, kendi adını taşıyan meşhur deklerasyonu ile Filistin'de Yahudiler için "Millî bir Yurt" tesisini İngiltere adına taahhüt ve ilan etmiştir. Bundan sonra Filistin topraklarına devamlı Yahudi nüfusunun muhacerâtı ve iskânı sonucu, hızla artan Yahudiler, büyük mâlî yardımlar görerek, araziyi ve memleket ticaretini ele

almışlardır[41]. Filistin toprakları da Doğu Akdeniz’de insanlık tarihinin eski medeniyet merkezlerinden bir bölgedir.

*Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanı, kilicremzi@gmail.com

[1] Şemseddin Sami, **Kâmûs’l-Âlâm**, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul, 1889-1898, s. 3605.

[2] Zekeriyya El-Kazvînî, **Âsâru’l- Bilâd ve Ahbâru’l- İbâd**, Sâdır Kitabevi, Beyrut, 1969, s. 159–160.

[3] Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 323-324.

[4] Ali Cevâd, **Memâlik-i Osmaniyye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, C. II, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1895, s. 585–588.

[5] Ahmet Rifat, **Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye**, C. V, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1881-1882, s. 274.

[6] Rifat, **a.g.e.**, s. 274-275.

[7] Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 588.

[8] Rifat, **a.g.e.**, C. V, s. 275.

[9] Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 588–589; Rifat, **a.g.e.**, C. V, s. 275.

[10] Casim Avcı, “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 327.

[11] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3606.

[12] Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 588–589.

[13] F. Buhl, “Kudüs”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1935, s. 962.

[14] Kâmil Cemil El-Aselî, “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 26, Ankara, 2002, s. 337.

[15] El-Aselî, **a.g.md.**, C. 26, aynı yer.

[16] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3606.

[17] Sebahattin Samur, **Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 23.

[18] Samur, **a.g.e.**, s. 24.

[19] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3607; Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 591; Abdurrahman Şeref, **Coğrafya-yı Umûmî**, Karabet Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1895, s. 191.

[20] Kazvînî, **a.g.e.**, s. 159; Şeref, **a.g.e.**, s. 191; Cevâd, **a.g.e.**, C. I, s. 219.

[21] Kazvînî, **a.g.e.**, s. 187; Şeref, **a.g.e.**, s. 191.

[22] Cevâd, **a.g.e.**, C. I, s. 321.

[23] Kazvînî, **a.g.e.**, s. 141.

[24] Yakut b. Abdullah El-Hamavî, **Mu’cemu’l- Buldân**, C. IV, Beyrut Kitabevi, 1957, s. 202; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 227.

[25] F. Buhl, “Gazze”, **İ.A.**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 760-161.

[26] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3279.

[27] Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 564; Rifat, **a.g.e.**, C. V, s. 136.

[28] İ. Hakkı Çuhadar, **Sucûdî’nin Selim-Namesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1988, s. 18-19.

[29] Hamavî, **a.g.e.**, C. V, s. 426.

[30] Samur, **a.g.e.** , C. VI, s. 4784.

[31] Cevâd, **a.g.e.**, C. I, s. 843.

[32] Rifat, **a.g.e.**, C. VII, s. 195.

[33] F. Buhl, “Filistin”, **İ.A.**, C. IV, s. 636.

[34] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3421.

[35] Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 569.

[36] Rifat, **a.g.e.**, C. V, s. 208-209; Cevâd, **a.g.e.**, C. II, s. 569.

[37] Fahir Armaoğlu, “Batı Şeria”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 143.

[38] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3423.

[39] Besim Darkot, “Filistin”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 637.

[40] Sami, **a.g.e.**, C. V, s. 3424.

[41] Darkot, **a.g.md.**, C. IV, s. 638.

KAYNAKÇA:

-Ahmet Rifat; **Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye**, C. I-VII), Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1881-1882.

-Armaoğlu, Fahir; “Batı Şeria”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992.

-Avcı, Casim; “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002.

- Cevâd, Ali; **Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, C. I-IV), Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1895, s. 585–588.
- Çuhadar, İ. Hakkı; **Sucûdî'nin Selim-Namesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1988.
- Darkot, Besim; “Filistin”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- F. Buhl; “Filistin”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul.
- _____, “Gazze”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____, “Kudüs”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955.
- Harman, Ömer Faruk; “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (C. 26), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.
- Kâmil Cemil El-Aselî; “Kudüs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 26, Ankara, 2002, s. 337.
- Samur, Sebahattin; **Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.
- Şemseddin Sami; **Kâmûs'l-Âlâm**, (C. I-VI), Mihran Matbaası, İstanbul, 1889-1898.
- Şeref, Abdurrahman; **Coğrafya-yı Umûmî**, Karabet Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1895.
- Yakut b. Abdullah El-Hamavî; **Mu'cemu'l- Buldân**, (C. I-V), Beyrut Kitabevi, 1957.
- Zekeriyâ El-Kazvînî; **Âsâru'l- Bilâd ve Ahbâru'l- İbâd**, Sâdır Kitabevi, Beyrut, 1969.

Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağarı – Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları

Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağarı adlı tarih eserini, Türk tarih araştırmaları ve kültür yazıları çerçevesinde akademik hayata kazandırmanın mutluluğu içerisindeyiz. Büyük çoğunluğu Tarihçi ve Türkolog değerli hocalarımızdan ve meslektaşlarımızdan değişik üniversitelerde Tarihçi akademisyen öğretim üyesi olarak görev yapan dostlarımız bu esere katkıda bulunarak bizleri yalnız bırakmadılar. Kitabımız Türk tarihi, Osmanlı tarihi ve kültürü hakkında yazılmış kırk beş’den fazla makale ve yazıdan oluşmaktadır. Eser de Prof. Dr. Mustafa KESKİN’in kısaca hayatı, eserleri ve yayınları yanı sıra, O’nun değerli bazı hatıratları, anıları, bıraktığı izler ve kalıcı rehberlik-hocalık etkileri bulunmaktadır. Ayrıca zengin Türk tarihinin ve Osmanlı tarihinin muhtelif dönemlerine ait araştırmalar yer almaktadır. Alanında uzman hocalarımız büyük bir titizlik içerisinde, iki yıl gibi bir sürede çalışmalarını Prof. Dr. Mustafa KESKİN Armağarı için hazırladılar. Armağan kitabımız bu bakımdan akademik araştırma ve bilimsel çalışma yapmak isteyen herkese ve özellikle genç araştırmacılara kaynak niteliği taşıyan yoğun bir gayretin sonucudur.

PROF. DR. REMZİ KILIÇ – ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)

Kılıç, R. (1999). Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri (1530-1555). Türk Kültürü, YIL XXXVII, S. 437, Ankara, ss. 523-534.

Prof. Dr.Remzi KILIÇ

Erciyes Üniversitesi. Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

Türk yüzyılı olarak nitelenen XVI. yüzyıl da, Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566), Türk Dünyası ile olan ilişkilerimiz açısından aktif olan dönemlerdendir. Bu dönemde özellikle İran'a karşı oluşturulan, Osmanlı Devleti ile Özbek Hanları arasındaki dayanışmayı ortaya koymak gerekir. Yavuz Sultan Selim Han(1512-1520) devrinden sonra Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları ilişkileri kısmen zayıflamıştı.

Ancak bu ilişkiler, Kanuni Sultan Süleyman iktidar da iken, 1530-1555 yılları arasında süren Osmanlı-İran savaşlarında tekrar canlanmıştır. Öteden beri, Türkistan'da bulunan Özbek Hanları, İran'da hüküm süren Safevi Şahları ile sürekli savaş halinde bulunuyorlardı. Özbek Göçgüncü Han(1510-1530), Safevi hükümdarı Şah İsmail(1501-1524) ve Şah Tahmasb'la (1524-1576) sürekli savaşmış ve bu savaşların çoğu Özbekler lehine sonuçlanmıştı.

Özbekler'in Horasan bölgesini kısmen ele geçirmeleri üzerine, Şah Tahmasb büyük bir ordu ile harekete geçti. Bu sırada Damgan şehri Safeviler tarafından zaptedilmiş ve Özbekler katledilmişti. Bu ise, o sırada Özbek hükümdarı olan Ubeydullah(1533-1539) Han'ı[1] bütün Özbek hükümdarlarını yardıma çağırmaya sevk etmiştir. Yalnız Şah Tahmasb, Meşhed ile Herat arasında "Turbent-i Şeyh Acem" denilen mevkide, 10

Muharrem 935/24 Eylül 1528 tarihinde yapılan savaşta, bu bölgeyi yine İran ülkesine katmıştı. Bu arada Hint Sultanı Babür (1526-1540) Şah, yeniden huduta tecavüz etmişti. Ancak Özbeklerin başarılarından “Duçar-ı dehşet olarak” sonunun Necm-i Sani’nin sonu gibi, olacağından endişe ederek geri çekildi ve bir daha da Maveray-ı Ceyhun’a gelmedi [2]. Özbekler, Şah Tahmasb’ın cülusundan itibaren on iki yıl da altı defa Horasan’a girmiş ve orası için mücadele etmişlerdi[3].

Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında, Osmanlı Devleti’nin siyaseti daha ziyade batıya yönelmişti. Bu nedenle Özbeklerin Safevilerle mücadeleleri sırasında Kanuni Sultan Süleyman, Türkistan’la pek beklenen düzeyde iligilenememişti. Bununla birlikte Özbek Hanları’yla ilişkinin önemini çok iyi biliyordu. Tarihi kesin olmayan ve Kanuni devrinin başında olduğu tahmin edilen bir mektupta, Horasan hakimi, ülkede iktidar kavgaları ve iç savaşların olduğunu, Hüseyin Baykara’nın dört yıl boyunca buraları istila edip halkın ızdırap çektiğini, şimdi ise etraftan alınan yardımlarla huzurun sağlandığını bildiriyordu.[4]

Kanuni Sultan Süleyman, batıya doğru yönelmişti. Fakat doğu da her şeyden önemli olan İran meselesinin farkındaydı. Şah Tahmasb, bir taraftan doğuda Özbekler ile çarpışırken, diğer taraftan Osmanlı topraklarına da taarruz ediyordu. Safevilerin Anadolu içlerine kadar ilerleyen tehlikeli Şii propogandasının hiç bir zaman ardı arası kesilmemişti. Osmanlılara karşı takip ettikleri düşmanca politika ile, Suriye ve Mısır’daki isyan ve huzursuzluk faktörünü artırıyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman’ın doğu cephesini boş bırakıp, batı meselesi ile on dört sene kadar uzun bir müddet uğraşması, ancak Osmanlı Devleti için tehlikeli kapıları açık bulundurmamakla izah edilebilir. Bu tehlike gerçekten vuku bulmamış ise, bu bir şekilde Kanuni’nin siyasetinin doğruluğunu göstermez. Aksine bu İranlıların tedbirsizliğine delalet eder,[5] diyebiliriz.

Safevi Şahı’nın Anadolu’daki Şii propogandasından başka,

Bitlis Hakimi Şeref Bey'in Safeviler'e meyletmış olması Osmanlıların doğu hudutlarını emniyetsiz hale getirmişti[6]. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a sert bir mektup yazdı. O bu mektuba cevap vereceği yerde, Osmanlılara karşı ittifak etmek üzere Macaristan ve Almanya Krallıkları'na elçiler gönderdi[7].

Kanuni Sultan Süleyman, ancak 1533'de Avuturya ile yaptığı barış anlaşmasının sonucunda doğuya yönelebildi. İran'ın Anadolu ve Türkistan cephelerindeki bu düşmanca faaliyetleri Osmanlı Devleti ile Türkistan'daki Özbek Hanları'nı birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'a; İran'a karşı yardım istemek ve savaşa teşvik etmek amacı ile 1534 yılında Ubeydullah Han'dan, 1540'da da Abdullatif Han(1540-1551)'dan birer mektup gelmiştir[8]. İşte bu mektuplar da Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'ne çıkmasında önemli birer etken olmuştur[9].

Ubeydullah Han (1533-1539) İslam dini, Allah ve Peygamber hatırı için Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte İran Seferi'ne çıkmayı can-ı gönülden istediğini bildiriyordu.

Böylece Şeybaniler (Özbekler) hem onların devemli tehditlerinden kurtulacak, hem de Türkistan'daki müslümanlar için Mekke ve Medine'ye giden hac yolu kolaylaşıp güvenli kılınacaktı[10].

Ubeydullah Han'ın mektubuna Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği cevap gayet müsbet olup, gönderilen mektuba memnun olduğunu ve Safeviler'e açtığı mücadele de başarı ümit edildiğini ve mücadeleye devam edileceğini bildiriyordu[11].

Kanuni Sultan Süleyman, İran ile savaşa karar vermişken, Ubeydullah Han, Şah Tahmasb'ın Osmanlı'ya sığınmış olan, Ulama Sultan'la mücadelesi üzerine Herat'ı muharasa etti. Horasan'ı yer yer işgal ettirdi. Herat'ı bir buçuk yıl kuşatıp tam alacağı sırada, Şah Tahmasb'ın yardıma gelmesi ve öncü kuvvetlerin Özbek Beyleri'ni yenmesi ile 939/1532'de kuşatmayı kaldırarak Buharaya döndü. Şah Tahmasb ise, bir taraftan gönderdiği kuvvetler ile Gürcüstan'ı zaptettiği gibi, 1533'te

Herat'tan çıkıp Belh üzerine yürüme hazırlığı içindeyken Osmanlıların Irakeyn Seferi'ne hazırlandığını duyduğundan, Maverâünnehir Seferi'ni bırakmak zorunda kaldı[12]. Ubeydullah Han İranlılara karşı taaruzla, Osmanlılarla işbirliği mahiyetinde Bestam, Damgan ve Herat'ı 1536'da zaptetti[13]. Bu arada Kanuni'nin Bağdat'ı ele geçirdiğini (1535) duyunca, O'na hemen bir tebrikname gönderdi[14]. Yalnız Ubeydullah Han, Herat'ı alınca, Safevilere karşı gösterdiği şiddetli muamele ile bu defa halkı aleyhine çevirmiş ve Irakeyn Seferi'ndeki Osmanlı tehdidinden kurtulan Şah Tahmasb'ı -zira bu sırada Kanuni Sultan Süleyman Irakeyn Seferi'ne devam etmeyip İstanbul'a dönmüştü ki- Horasan'a sevk etmiştir. Ubeydullah Han Herat'tan Meşhed'i zaptetmek üzere hareket ettiğinde, Şah'ın geldiğini duyunca, ulemanın Şah'la savaşı istememesi üzerine Buhara'ya dönmüştür (943/1537).

1538 yılında Şah Tahmasb'ın Kandehar'ı zaptetmesi Özbekleri telaşa düşürmüş, başta Ubeydullah Han olmak üzere Şah Tahmasb'ı tebrik etmek zorunda kalmışlardı. Hatta Harezm Han'ı Özbek Din-Mehmet ve kardeşi Ali Sultan İran Şahı'nın otağına gelerek itaat arzemişlerdir. Şah Tahmasb, tarafından Din-Mehmet Sultan'a ülkesi Nesa ve Ab-ı yurt mülhakatıyla beraber verilmişti. Safevi hükümeti, Özbek Gazi Sultan'ın ölümünden sonra Harezm üzerine nüfuzunu artırmak için Din-Mehmet Sultan'dan çok yararlanmıştır. Hatta Din-Mehmet Sultan askerlerine "kızılbaş serpuşu" giydirerek Ubeydullah Han'la çarpışmış ve Urgenç'i Ubeydullah Han'dan ele geçirmiştir[15]. Bundan müteessir olan Ubeydullah Han, 1539'da ölmüş, onun yerine I. Abdullah Han geçmiştir. Ancak saltanatı çok kısa sürmüş (1539-1540), Abdullatif Han (1540-1551), Özbeklerin başına han olmuştur[16].

Abdullatif Han'da aynen Ubeydullah Han gibi İran'la mücadeleye devam etmiştir. Diğer Türk devletleri gibi, Özbekler de büyük saygı ve hayranlık duydukları Osmanlı Devleti'ni hemen her olaydan haberdar ediyorlar ve sürekli diyalog kuruyorlardı. Abdullatif Han, zilkade 947/Mart 1541'de Sultan Süleyman'a bir

maktup göndererek I. Abdullah'ın ölümü üzerine kendisinin idareyi ele aldığını ve Herat'ı İranlılar'dan geri aldığını müjdeliyordu[17].

Osmanlı – Türkistan ilişkilerinin Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan (III. İran) Seferi sırasında daha da kuvvetlendiğini görmekteyiz. İran Şahı Tahmasb, Erzurum'a kadar yağma hareketi başlatmıştı. Bunun üzerine Kanuni, İran'ı iki cepeden sıkıştırmak için 1550 Şubatı'nda Abdullatif Han'a bir elçi göndererek İran Seferi'ne çıkacağını belirtmiş, kendisinin de Horasan'dan Safeviler üzerine yürümesini rica etmiştir. Bu mektuba Özbek Han'ı hemen olumlu cevap vermiş fakat silah yardımı istemiş, onun bu isteği yerine getirilmiştir[18]. Kanuni Sultan Süleyman 1554'de üç yüz yeniçeri ve bir topçu takımından oluşan bir “kuvve-i muavene” de göndermişti[19]. Ancak bu sırada Ubeydullah Han vefat ettiğinden bu silahlar ve asker amacının dışında Özbekler arasında taht kavgalarında kullanılmıştır[20].

Kanuni Sultan Süleyman 14 Cemaziyelula 957/ Mayıs 1550'de Abdullatif Han'a bir mektup daha yazmıştır. Bu mektupta Kanuni, Özbek hanın elçisinin Divan-ı Humayun'a ulaştığını Mekke'ye gidip, hac edip döndüğünü, iki yıldır Tebriz Seferi'nde olduklarını, (II. İran Seferi) nice kaleler ve yerler fethettiklerini, Gürcistan'ı fethederek artık memleketlerinin bir parçası haline getirdiklerini belirtiyordu. Daha sonrada aralarında bir ittifak kurarak İran'ı iki taraftan sıkıştırmak istediğini, eğer o taraftan hareket edilip Şiiler'e karşı birlikte savaşılırsa daha çabuk sonuç alınacağını bildiriyordu. “Eğer ol taraftan dahi fi'l-cümle cüyüşü din hicra karın ile tahrik inan-ı azm-ı zafer iktiran olursa taife-i dalalet amal ve hüsrân nevallin... sahife-i ruzkardan ma'dum olması muhakkak idi.” Devam ederek: “Defat ila sūdde-i sa'adetimiz canibine varid olan mekatip ihlas meratibinizde kal' ve kam'ına zuhuri serperde-i te'hirde (padişah çadırı) mezkur görölüyor... delalet rüsumun da'fu halleri derece-i kemalde ve noksan-ı kuvvetleri mertebe-i

nihayedir. İşşallahı ea'zzi söyle ol caniblerden cinan-ı azm-ı cünud-ı elin kal' ve ka'm ve fıskına masruf olunur ise ve re'y-i perde-i takdirde merhun olan umur derece-i zuhurda olurdu. Etraf ve eknat-ı memalik-i mahmiyemizde nevvab-ı kamyab ile asakir heyca müessir her zamanda hazır ve mihya olup cabeca (yer-yer) cünud-u zafer vucud ile kaffe-i hudud mazbut ve mesuddur. Taife-i Haifeye malli güzin ve ihtifa ol taraflar kalmıştır. Cenab-ı Vahibu'l-'atıyat dan ümid ve mercuddur, ittihad-ı tarafeyn ve ittfak-ı canibeyn ile mevad-ı şurur ve fesad olan taife-i mülhidinin asar-ı tuğyan ve inadları bi'l külliye mahv olmuş olaki sebab-i asayiş enam ve ba'isü'l-intizam ma-lakelam (söz götürmez) ola". Daha sonra da durumun kendisine bildirilmesini istemektedir. "Atabe-i ulyamız canibine olan ihlas-ı samimi ve ved-i (dostluk) kadimi muktezasınca min ba'd dahi ebvab-ı muraselat meftuh tutulub ahbar-ı sera-i behcet asarınız ile ol canibin tafsıl ahvalini südde-i saadet bahşımız canibine ilam ve ebna itmekden hali olmayasız baki izzı ve mu'ali daimi ve la yezali birabbi'l-alemin"[21].

Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen, Özbek Hanı'nın cevabı ise çok olumludur. Kendisinin de en büyük arzusunun bu olduğunu ve defalarca gönderdiği mektupta bunu belirttiğini, Allah rızası için mutlaka işbirliği yapılmasının gerektiğini vurguluyordu. "Ve sipahi encam şumar nusreti enar ile şark diyarına azm-ı cezm kılmışlar. Bu muhlisin ol ali mekan-ı azimü's-şan caniblerine def'atla gönderilen merasilelerini Allah'u Teala'nın rızası ve şariat-ı Mustafa'nın muktezası içün menzur tutub mazmuni ile amel kılub frenk gazasından gaddar-ı mekkar nabdar-ı kızılbaşın cihadını akdem ve ehemm evceb ve elzem bilub cebellet-i diyanet hassilerinin olan izzet ve hamıyyini zuhura getirub mazhar-ı rıza haliku'l-alem ve esma-i terbiat hazreti seyyidü'l-ümem içün fisebilillah kaza-i ali derecata müteveccih olmuşsuz". "Subhanellezi esra" esrarının mahremi "ka'be kavseyni ev edna" makamının sahibi Muhammed Mustafa'nın(s.a.v.) dini metninin tervici ve takdimi içün meded ve inayet kılsanız size mücavenet kılub nusret

virulur...Tarefeynin ittifakı ve canibeynin ittihadı ile el kavm-i bed kiş ve delalet endişin na pak vucudları nabud olub “ Rabbi latezir a’lel ardı minel Kafirin” mazmuni icabete makrun ola“ Kanuni’nin bu tarafa yönelmesinden önce kendisinin bu fikirden başka bir düşüncesinin olmadığını söyleyip “ Bu fakire işaret bulaki biz bu taraftan mütevecih oldukda siz ol taraftan teveccüh kılasız pes bize bütün müslümanlara vacibdir, bu işe meded kılarlar... İnşallahu Teala bunun gibi kazaya mumidel mumidel ve muavin olmyanlar “yevme yegumu’l-hisab” indillah ve inde Resulullah’a ne cevap virürler dahi Allhu Teala Hazretlerinin lutuf ve kereminde ümid varuz ki bu kaza-i lazime el- berakat iştigalinde ol hazret ile ittfaq ve ittihadımız çok halisan Allah’dır. Bu vech ile ber vech ile bir hükm olaki ta kıyamet olunca safha-i ruzkarda kıla ki sizden ve bizden gelenlere düstur ve sened ola”[22].

Yine Kanuni Sultan Süleyman, aynı hanedanın Buhara hükümdarlarıyla da dostluk münasebetlerine devam etti. Özbek Din-Mehmet ve Ali Sultan’ın Safeviler’e bağlılığı kısa sürmüştü. Kanuni’ye gönderilen tarihsiz bir mektupta; Buhara Hakimi Ali Sultan, Osmanlı sefiri Pir Kulu Bey’in nameyi humayun ile beraber huzuruna vardığını ve Şah Tahmasb’a karşı tertiplenen herhangi bir sefere katılmak için hazır bulunduğunu, bu yolda kendi başını bile feda ederek şehitlik mertebesine ulaşmaya niyetli olduğunu bildiriyordu. Ayrıca kendisinin Horasan üzerinde Safeviler’e karşı daima hucumda bulunduğunu ve Kabe yolunun açılmasından memnun olacağını söylüyordu[23].

Kanuni Sultan Süleyman, Türkmen emirleri ve beyleri ile de yakın münasebetler kurmuştur. Muhtemelen Nahçıvan Seferi’nin açılmasından önce Bakdenz (Bügdüz) Kemani Han Ali Sultan’a yazılmış olduğu anlaşılan bir mektupta, Kanuni Sultan Süleyman diyordu ki; Şah Tahmasb’ın eman dilemesi üzerine Safevilerin dine aykırı olan hareketlerinden vazgeçip, İslam’a dönmesine fırsat vermek için ona taarruz yapılmamış, fakat bu müsamahanın müsbet bir netice vermeyeceği anlaşılnca, onlara

karşı bir sefer açılması zaruri kılınmıştır. Kanuni, daha sonra Türkmen kabilelerinin sünni müslüman olup, İranlılara karşı mücadelelerini övüyor, Bakdenz Kemani Han'ı din uğruna ve Osmanlı Devleti ile olan dostluk ve sevgisi için Safevi topraklarına arası kesilmeyen akınlar yapması için, geniş ölçüde tahripkar hareketlere teşvik ediyordu. Bu mektupta bahsedilen başka bir şey de, Bakdenz Kemani'nin ileri gelen adamlarından Derviş Muhammed Bedahşani'nin Mekke'ye hacca giderken İstanbul'a uğramasıdır[24].

Nahçıvan Seferi esnasında yazılan bir başka mektupta da, Kanuni Sultan Süleyman, Türkmen Hanı'na, Türkmen emirleri Muhammed Mir Ebu Turab, Mir Tuti ile Sündük Beylerin hacc'dan dönüşünde Osmanlı divanına yüz sürdüklerini, bu emirlerin Türkmen Han'ın din babında Osmanlı Sultanları ile hemfikir olduklarını beyan ettiklerini bildiriyordu. Safevileri ortadan kaldırmak için bir sefer hazırlığına dair beyanatları üzerine; "cenab-ı saadet meabınız sair selatin haşmet karin ile daima ol caniblerde teyid-i merasim-i din-i Muhammedi için salavatullahi aleyhi ve selama ... ile kaza ve cihad niyetine asakir-i feth-i muzahir ile hazır ve diyar-ı Horasan'a müteveccihine nazır olduğunuz haberini ebna ettiler." Onlar bu hayırlı niyyet üzere iken kendilerinin Ağustos 1553 İran Seferi'ne çıktıklarını, daha sonra Halep'te kışlamak üzere Halep'e geldiklerini ve bu sene tekrar sefere çıkacaklarını yazmıştı. Kanuni bu seferi dini bir görev olarak görerek, Onların daima divan-ı humayunla irtibat halinde olmasını istiyordu. "Siz dahi ol cevanibden cümle selatin şeri'at-ayin ve asakir-i müslimin nusret-karin ile hüsn-i iltifat ve ittihad üzere aduvv-i dinin memalikine azimet ali nehbet (çapul) erzani (layık görmek) kılına ki muvafkat-ı canibeyn ile bir kazıyye-i merdiyye zuhura gele ki dünyada ila yevmi'l kıyam sebebinin namı ve ikbada mucib derece-i sami vaki olub hem refahiyet-i ahval-i enama zaf'i meyliniz itmekden hali olmayasız"[25].

Bu mektuplaşmalara ve alınan kararlara rağmen, bu savaşta

Osmanlı- Özbek askeri ittifakından kaynaklar bahsetmemektedir. Ancak, Şah Tahmasb için iki tarafla uğraşmak çok zor olsa gerekir. Çünkü Safeviler, Özbekler ile savaşıırken Osmanlılardan, Osmalılar ile savaşıırken Özbekler'den her an bir taarruz olacağı endişesi taşımışlardır.

Ubeydullah Han'a gönderdiği yeniçerilerin gidiş ve dönüşlerini kontrol etmek ve yeniçerilerin durumunu yerinden incelemek amacı ile Kanuni Sultan Süleyman, Ahmet Çavuş'u Buhara ve Semerkant'a gönderdi[26] . Bu sırada Hindistan'dan bin bir zahmetle Buhara ve Semerkant'a gelen Seydi Ali Reis, Ahmet Çavuş'tan bahsetmektedir[27]. Osmanlı Padişahı'nın üç yüz kişilik yardım kuvveti ve bir topçu kıtası Özbeklere gönderilmişti. Rumi(Anadolu) askerler saltanat kavgalarında rol oynadığı gibi İran'a karşı da kullanılmıştır. Rumi askerlerin orada bulunmaları Osmanlı Devleti ile Türkistan arasında yakınlığı artırmıştır,[28] denilmektedir.

Özbekler arasında süren saltanat mücadelelerinden sonra, Nevruz Ahmet Burak Han (1551-1556), birliği sağlayarak han oldu. Seydi Ali Reis, Burak Han'ın diğer hanlarla mücadelesinden ve Rumi askerlerin faaliyetlerinden uzun uzun bahsetmektedir[29].

Osmanlı askerlerinin gerçek amaçlarından başka, iç savaşta kullanılmasından dolayı mahcup olan Burak Han, olayları Seydi Ali Reis'e anlattıktan sonra "Padişah yanında yalancı olduk, bir iş kılamadık. Eğer bize yardımcı olursanız hala bir iş kılmak mümkündür", diyerek Seydi Ali Reis'e vilayet vermeyi teklif etmiştir. Seydi Ali Reis'in yanına Ahmed Yesevi evladından Sadr-ı Alem Şeyhi tayin edip durumu Padişah'a bildirmesi için, "Bundan sonra padişah hazretlerinin her ne emri varsa onunla amiliz"[30] demiştir. Seydi Ali Reis, buna benzer bir teklifi dönüşte uğradığı Buhara'da Seydi Burhan Han'dan da aldığını yazmaktadır. Seydi Burhan; "Sen nefs-i Buhara'da otur ben Karakolda olayım" demiştir[31]. Kısaca gelirken uğradığı bütün Özbek Hanları için, "Padişah'ın emirlerine itaat edip ram olan kimselerdi," demektedir[32].

Nevruz Ahmed (Burak Han), Han olunca durumu hemen bir mektupla Kanuni Sultan Süleyman'a bildirmiştir. "Abdulaziz (Abdullatif) Han'ın dar-ı na'ime intikali üzerine hilafet ve hükümet-i alem benim ve Semerkand hanı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Hazar kal'alarına malik olan diğer sultanlar ilticagahlarının metanete mağruran bize mülevvemet itmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir." Nevruz Ahmet Osmanlı Devleti'nin selefi Abdullatif'e gönderilen kuvvete rağmen o taraftan gönderilmesi vaadedilen imdadın gecikmesinen dolayı özür diliyordu. Mektubuna devam ederek, şimdi Semerkant hakimi olduğunu, Pir Mehmet Sultan ve kardeşlerinin firar'a icbar edildiğini Buhara'nın zaptını müteakip Horasan'a gireceğini beyan ediyordu. Ayrıca mektupta buradaki olayları bizzat gözü ile görmüş bir kişi olarak Ahmet Çavuş'u durumu beyan için gönderdiğini de yazmıştır[33].

Ahmed Burak Han, gönderdiği bir başka mektupta da; Mirza Humayun Şirhan ile harp ederek onu mağlup ettiğini bildirmekte ve Hindistan'da han ve hakimler arasındaki sair muhaberelelere dair malumat da vermektedir[34].

Nevruz Ahmed'in elçisi Kutluk Fuladi zid, Reubiu'lahir 963/Şubat 1556 tarihli bir mektupla, Buhara'nın fethini Kanuni Sultan Süleyman'a bildiriyordu. Ayrıca Ahmet Han seleflerinin İranlılar'a karşı amansız mücadelelerini hatırlatarak, Divan-ı Humayun'dan, tekrar yardım beklediğini de bildirmekteydi[35]. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti ile Safeviler Amasya Barış'ını (1555) imzalamışlardı.

Nahçıvan Seferi (1554) süresince Şah Tahmasb, Osmanlı kuvvetlerinden devamlı kaçmıştır. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman Kars'tan 6 Temmuz 1554'te Şah Tahmasb'ı savaşa davet eden ağır bir mektup yazmışsa da bir netice alamadı[36]. Kanuni'nin kuvvetlerini dağıtmadan serhatte kışlayıp, ertesi sene Erdebil üzerine yürüyüp her tarafı yakıp yıkacağı yolundaki tehdidi, Şah Tahmasb'ı barış yapmak üzere yoğun bir siyasi faaliyet içine sürüklemiştir. İşte bu çabaların

sonucunda Amasya Barışı yapılmıştı. İran Şahı Tahmasb'ı barış görüşmelerine getirme de elbette Özbek Hanları'nın büyük etkileri olmuştur. Çünkü Şah Tahmasb, böylece hem Osmanlılar hem de Özbekler ile uğraşmaktan kurtulmuş oluyordu.

Amasya Barışı ile Osmanlı-Safevi ilişkileri düzelirken, Özbek-Safevi ilişkileri bozulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı-Özbek dayanışmasına artık beklenen desteği veremediğini görüyoruz. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman Amasya'dan (1555) Ahmed Burak Han'a gönderdiği mektupta; Şah Tahmasb'la anlaşmak üzere olduklarını bu yüzden istenilen yardımı göndermeyeceğini, ancak İran Şahı'nın Özbek ülkesine sldırmasına da asla razı olamayacaklarını bildiriyordu. "...Bu bab da bargah-ı adalet destgahımızdan ianet ve imdad istid'ası inha ve ima olunmuş kitab-ı müstetabınız vurudi ba'is ve de namadud olub mazmun-ı behcet makrunen de mahzun ve meknun olan hulus akideniz ilm-i alem aramıza vazıh ve re'yi cihannumamıza bahir ve sanihdir. Aba-i fehamımızla olan revabıtı muhabbet ve aşınayı ve kavaidi müveddet ve dosti müekked ve mümehhed olub mururu sinin ve şuhur ve gururu eyyam ve duhur ile tağyi tebdil ve ta'til ve tahvil ihtimali munkatidir. Zamir-i münir saf ve diyanet itisafınıza paşide olmaya ki intar kimya asarımız cenabı devlet intisabımız kabline münatif olmağı mu'ceb ve muktezi olan tevaridi rusul ve irsail ve teradif-i kütub ve vesail munfasıl ve munkati olmaya. Dergah-ı alem penahımızdan Tahmasb Şah, sulh ve salah istid'a itmeğın onlara ihsan olunan aeman-ı asistane-i celalet unvanımızla musafat üzere olan hanan-ı kamran ve selatin ali şane dost olmak üzere olunmuştur.

Onlar canibinden diyar-ı celili'l – itibarınıza mute'allık olam bilad-ı müslimine te'arruz ve tecavüz olunmaya rızay-ı şerifimiz yoktur. Öyle olsa me'muldurki hemişe vekayi halat baberekatınızı canib-i saadet-i havahe bildirmeye gaflet olunmaya ve refahiyyet-i enam levazımına ihtimam tam mebzül ve masruf buyurulup tahsil-i du'a-i fakra itmede dakika fevi olunmaya ki me'cur olunduğu muhakkaktır"[37].

Kanuni Sultan Süleyman, kısa bir süre sonra Nevruz Ahmet Burak Han'a tekrar bir mektup yazarak aldıkları yerler kendilerinde kalmak şartı ile İran'la andlaşma yaptıklarını bildiriyordu,[38] bildiriyordu.

“ ... ve leşker-i derya huruç kuh-u şekühla diyar-ı şarka azimet-i humayun münsarıf kılıb ittifak ol canibin hareketi'l-umur Daray-ı İran Tahmasb Han satvet-i kahr kahramani İskender nişani ve şevket ve ferri Süleymani giti sitaniden (Dünya) mütezelzil ve hırsan olub enva, tezarru ve ibtizalle asitane-i saadet aşyanımıza merred badeuhra (defalarca) ilçiler gönderub min ba'd cadde-i şeri'at garradan inhiraf itmeye dehu istid'ay-ı sulh ve salah itmegin kaffe-i ehli -islam ve amme-i enamın ki ve dayu'u-llah meliki'l- allam dururlar asude hal ve müreffa-i bal olmalar için musteb alileri hiz-ı kabulde vaki olub madamki makam-ı isti'fade mütemekkin zaive-i humule olan nevvab-ı kamyabımız tarafından dahi ber vechi mine'l vucuh gezend irişdirilmemek için cahd name yazulub taht-ı baht-ı cihanbaniye ki numune-i evreng-i (taht) süleymanidir. Müraca'at kılınub ve muluku edyan muhtelifa-i itacat ve haraç güzarlık merasimin kema yenbağı müeddi idüb her taraftan envab-ı muradat meftuh ve küşade ve esbab-ı saadet müheyya ve amade olub hemvar'a aksayı mutalib ve methay-ı me'reb hum aliye-i padişahane ve nehim seniyye'i mülükanemiz vaki olan umur-ı amme'nin tahsil ve tekniline mezbul ve masruf tutulmakdadır[39].

Amasya Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ni tamamamen yok etme siyasetinden vaz geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır[40]. Osmanlı – İran ilişkileri Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar dostane devam etmiştir. Oysa, Şah Tahmasb Özbekler üzerine hucumlarını durdurmamış, Horasan'ı onlardan almıştır. Ali Sultan 971/1564'de Horasan'ı yağmaya teşebbüs etti ise de, Safevilere mağlup oldu. 973/1566'da artık Safeviler üzerindeki Özbek tehdidi ortadan kalkmış bulunuyordu[41].

Kanuni, Özbek topraklarına müdahaleye asla razı olmayacağını

söylediği halde, Şah Tahmasb'la yaptığı barışa sadık kalmış herhangi bir savaşıa yol açacak hususlardan son derece kaçınmıştır. Bu yüzden 1559 yazında Şehzade Bayezit yanındaki maiyyetiyle Kağızman-Demirkepı'sından sonra Safevi sınırını aşınca kendisini kovalayan Erzurum Beylerbeyisi Ayas Paşıa ordusu onu yakalamak için hududu geçmediği gibi 1562 Temmuz'unda İran başkenti Kazvin'de, bu şehzade ile oğullarının Osmanlı'dan gelen cellatlar eli ile idamına mücade edilmesine karşılık "Elkas Mirza" bedel tutularak savaş olmasın diye, Şah Tahmasb'ın istediği yüz binlerce altından başka (ağızından elçilerin dileği ile) "iltimas" olunan Kars Kalesi'nin bile verileceği vaad olunmuştur. Yine bu yüzden yani barışın korunması için Nahçıvan Seferi'nde Osmanlı himayesine girerek Kefe üzerinden top ve yeniçeri ile Şirvan'ı zapta gönderilen Şivan Şahlı "Kasım Mirza" 'nın Şii-İran'ın Sünni-Şirvanlıları çok zulümlü idaresine karşı yeniden yardım dilemesine 29 Şevval 973 / 27 Mayıs 1565 İstanbul'dan yazılan cevapta "şimdiki mabeynde olan sulh-u salaha muhalif bir va'z olunmak münasip değüldür" denilmiştir. Bununla beraber yurdunu bırakarak İstanbul'a gelmesinin de Şirvan halkını büsbütün umutsuz ve başsız burakmış olacağından akrabasından Dağıstan Hakimi "Kırım Şamkhal ile kemal-i ittihat ile" mudara eylemesi tavsiye olunmuştur[42].

Yine İran'a karşı yardım isteyen Gürcistan ulemasından Londa Beke'ye aradaki on yıldan beri devam eden sulh nedeni ile yardım edilmemiş ve arada "sulha mugayir bir şey olmadığından dolayı andlaşmayı bozmak İslam'a uygun değildür,"[43] denilmiştir.

Osmanlıların gayesi Safevi Hanedanlığı'nı ortadan kaldırmak veya hiç olmazsa Şiiliği topraklarından tasfiye etmektir. Ama bu iş için Türkistan ile Hindistan'daki Sünni Türk devletleriyle bütün iyi niyet ve muhabbete rağmen müşterek bir cephe kurarak çok ciddi bir teşebbüs yapılamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman bütün tehlikelere karşı kendisi tek başına mücadeleye girişmiştir[44]. Kaynaklar, özellikle Kanuni'nin bu

konuya yeterince eğilmediği görüşündedirler. Ancak bunun bir sebebi de Osmanlıların batı sınırının karışması ve o sıralarda Türkistan Hanlıkları'ndaki iç karışıklıklar ile saltanat kavgaları da etkin olmuştur, diyebiliriz.

Kanuni Sultan Süleyman hakkında, doğuya önem vermediği daha çok batıya yöneldiği gibi, fikirlere cevaben farklı bir yorum getiren Netayi-cu'l-Vukaat sahibi Mustafa Nuri Paşa; "Sultan Süleyman'ın gazveleri genellikle Macaristan'da olmuştur. Onlara sarf ettiği iktidarı Acemistan ve Türkistan caniblerinde imal etmiş olsa millet-i İslamiyyenin kısm-ı azamını bir noktada cem idebilir ve daha hayırlı olur idi, diye bir anlayış dillerde dolaşır. Fakat o asrı zamanımıza pek uzak olduğu gibi o zamanın hükmünü tamamıyla tarih kitaplarından çıkarmak mümkün olmamaktan başka, şurası dahi cari mütale'adır ki; Afrika, Arabistan ve Kürdistan'ı fetheden ve sonra tahtı hükmünde tutan Türk kavmini ve Cuyuş-u Osmaniyye'nin menba'ı esir ile devşirme çocuklarıdır. Çünkü Devlet-i Aliyye zay-i ettiği nüfusun iz'af-ı müda'fi esir ve devşirme olup millet-i İslamiyye'ye ilhak ide gelmekle ibtida-ı huzur devletin ortaya çıkışından itibaren alınan esir hesab olunsa milyonlara baliğ olup ve Osmanlı nüfusunun artmasına takdir-i hizmet eylediği anlaşılır. Mamafih cihadın faziletleri ve malların iğtinam ve suhulet-i tarik sefer misullü başlıca sebebler dahi meydanda olmakla bu hususlar nazarı dikkate alındığı takdirde Avrupa seferlerinin ihtiyari-i tabiyyat-ı maslahat iktizasından ve belki Devlet-i Aliyye'ce en menfaatlı işlerden bilinmesi zan ve tahmin olunur,[45]"demektedir.

Mustafa Nuri Paşa'nın bu fikrlere büyük oranda katılmak mümkündür. Osmanlılar Kırım Hanları ile; Rusya, Avusturya, Lehistan ve Erdel gibi ülkeleri dolaylı olarak baskı altına alabiliyordu. Türkistan'daki Hanlıkların hepsi Osmanlılara karşı büyük bir hayranlık ve sempati duyuyorlardı. Aynı görevi Özbekler Safeviler'e karşı yapabilirdi[46]. Ne varki, Şii-İran'ın varlığını devam ettirmesi Türk-İslam aleminde büyük

parçalanmalara sebep olmuştur. Bu ise, özellikle Müslüman Türk Milleti'nin kaderini menfi yönde etkilemiştir. Türkistan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında geçit vermeyen sıra dağlar gibi uzanan Şii-İran, bu iki büyük Türk toplumunun biribirleri ile olan münasebetlerini kaybetmelerine ve birlik kuramamalarına etken olmuştur. Netice de ise, daha sonraki dönemlerde Türkistan Türklerinin Rusların ve Çinlilerin esaretine düşmelerine zemin hazırlamıştır[47].

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Amasya Antlaşması'na kadar gayet uyumlu ve başarılı olarak devam eden Osmanlı-Özbek ilişkileri, İran'ı baskı altına almışsa da onları ortadan kaldıramamıştır. Osmanlı Devleti Amasya Antlaşması'ndan sonra yönünü yine batıya çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

-Asrar, Ahmet Nihat, **Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi**, İkinci Baskı, Hilal Yayınları, İstanbul, ?.

-Feridun Bey, Ahmed, **Münşeatü's-Selatin**, C.I-II, İstanbul, 1274-1275.

-Hammer, J. Pustgall, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Terc. Mehmed Ata, C.I-X, İstanbul, 1332 h.

-**Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı**, T.S.M.K., Revan Bölümü; Nr. 1956, İstanbul, ?.

-Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, Ankara, 1976.

-Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara, 1966.

-Kütükoğlu, Bekir, "Tahmasp I", **İ.A.**, M.E.B., İstanbul, 1970I, C.XI., ss.637-647.

-Saray, Mehmet, **Türk- İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Ankara,1990.

-Sarı Abdullah Efendi, **Düsturu'l- İnşa**, Esad Efendi Kitaplığı, Nr.3332, Süleymaniye Ktb., İstanbul,1053 h.

-Seydi Ali Reis, **Asar-ı Eslaftan Miratü'l- Memalik**, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, Nr. 3678/7, Süleymaniye Ktb., İstanbul. 1313. h.

-Solakzade, Mehmet Hemdemi, **Solakzade Tarihi**, İstanbul, 1298 h.

-Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül- Vukuat**, C.I-II.,İstanbul, 1327 h.

-Togan, Zeki Velidi, **XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi**, Nr.133905, Bayezid Ktb., İstanbul, 1965-1966.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5441.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5489.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5686

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5905

-T.S.M.A., Ev. Nr. 6915.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9508.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9661.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9696.

[1] Zeki Velidi Togan, *XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi*, Bayezid Ktb., Nr.133905, İstanbul, 1965-1966, s.60; Bu sıralarda Özbeklerin asıl Hanı Şeybani Han'ın oğlu Timur ve Yeğeni Ubeydullah idi.Göçgüncü ismen Han idi.

[2] J.Pustgall Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, Terc. Mehmed Ata, İstanbul, 1332 h., C.VI, s.67-68.

[3] Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, M.E.B., İstanbul, 1970, C.XI, s.638.

[4] *T.S.M.A.*, Ev. Nr. 9508.

[5] Ahmet Nihat Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi*, ikinci Baskı, İstanbul,?, s. 307.

[6] Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.638.

[7] Hammer, *a.g.e.*, C.V, s.49.

[8] *T.S.M.A.*, Ev. Nr. 5686; *T.S.M.A.*, Ev. Nr. 9696.

[9] Mehmet Saray, *Türk- İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara, 1990, s.28.

[10] Asar, *a.g.e.*, s.148.

[11] *T.S.M.A.*, Ev. Nr.6915.

[12] Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.639.

[13] Asrar, *a.g.e.* s.148.

- [14] **T.S.M.A.**, Ev. Nr. 5441.
- [15] Kütükoğlu, "Tahmasp I". **İ.A.**, C.XI, s. 639.
- [16] Mehmet Hemdemi Solakzade, **Solakzade Tarihi**, İstanbul, 1298 h, s. 527-528.
- [17] **T.S.M.A.**, Ev. Nr. 5489.
- [18] Saray, **Şiliğin Rolü**, s. 29.
- [19] Seydi Ali Reis, **Asar-ı Eslaftan Miratü'l- Memalik**, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr. 3678/7, Süleymaniye Ktb., İstanbul. 1313. h, s.64; Hammer, **a.g.e.**, C. VI, s.68.
- [20] Saray, **Şiiliğin Rolü**, s.29.
- [21] Ahmed Feridun Bey, **Münşeâtü's-Selatin**, İstanbul, 1274, C.I., s.606-608.
- [22] **T.S.M.A.**, Ev. Nr. 5905.
- [23] Asrar, **a.g.e.**, s.149.
- [24] Asrar, **a.g.e.**, s.155.
- [25] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s.612-613.
- [26] **T.S.M.A.**, Ev. Nr. 9696.
- [27] Seydi Ali Reis, **a.g.e.**, s.65.
- [28] Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**; Ankara, 1966, s.65.
- [29] Seydi Ali Reis, **a.g.e.**, s.64-70.
- [30] Seydi Ali Reis, **a.g.e.**, s.65.
- [31] Seydi Ali Reis, **a.g.e.**, s.69.
- [32] Seydi Ali Reis, **a.g.e.**, s.76.

[33] Sarı Abdullah Efendi, **Düsturu'l- İnşa**, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kitaplığı, nr.3332, İstanbul, 1053 h.,242b-244a.

[34] **T.S.M.A.**, Ev. Nr., 9661.

[35] **Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı**, T.S.M.K., Revan Bölümü; Nr. 1956,İstanbul,?,v. 23b-27a; Yine Buhara'nın Fethi ile ilgili bir başka mektup aynı eserin 27a-31b. varakları arasında bulunmaktadır.

[36] Solakzade,**a.g.e.**, s.527-528.

[37] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.II, s.51-52.

[38] Solakzade, **a.g.e.**, s. 532.

[39] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.II, s.84-85.

[40] Asrar, **a.g.e.**, s.308.

[41] Ktükoğlu, "Tahmasp I" **İ.A.**, C. XI., s. 639.

[42] M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**,Ankara, 1976, s.253.

[43] Feridun Bey, **a,g,e**,C.II, s.74-75.

[44] Asrar,**a.g.e.**,s.308.

[45] Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül- Vukuat**, İstanbul, 1327 h.,C.I, s.113.

[46] Asrar, **a.g.e.**, s.308.

[47] Saray, **Şiiliğin Rolü**, s.24.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÇALDIRAN SEFERİ VE SONRASI GELİŞMELER (1514-1517)

***Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

Giriş:

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) iktidarına kadar, Osmanlı Devleti bir Balkan veya Avrupa Devleti olarak görülmekteydi. Osmanlı Devleti, Sultan Selim devrinde çok ciddi olarak Doğu'ya yönelmiş, Asya ve Afrika kıtalarında geniş topraklar elde etmiştir. Bu değişikliğin sebebi İran'daki Safevîlerin Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesi için tehlikeli bir politika izleyerek, Anadolu'yu istilâ etmeyi amaçlaması ve Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemesidir. Ayrıca, Sultan Selim'in Sünnî akideyi güçlendirerek, İslam dünyasının birliği siyasetini gütmesidir, diyebiliriz. Yine Sultan Selim, Anadolu'nun birliğini ve bütünlüğünü korumayı düşünerek Safevî hanedanı tarafından tehdit edilen Doğu hudutlarını sağlamlaştırmak ve Safevî tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak istemiştir.

Yavuz Sultan Selim, bir taraftan Şah İsmail'in tahriki sonucu Şah Kulu isyanının doğurduğu problemler ve öte yandan Anadolu'nun henüz bir bölümünde tesis edemediği devlet otoritesi boşluğuyla uğraşmaktaydı. İktidara geçtikten bir müddet sonra Rumeli ve Anadolu'daki muhalifleri tespit ettirerek, Safevî propagandistleri yakalatarak idam ettirdikten başka, İran ile her türlü irtibatı; ticaret, ziyaret, seyahat gibi durumları men ederek harp hazırlıklarına başlamıştı. Esasen Safevî Şah İsmail'in Osmanlı topraklarında nasıl Şiî-Safevî propagandaları yaydığını yakından bildiği için dedesi Fatih Sultan Mehmed çağındaki kudreti devlete

kazandırmak üzere “Erdebiloğlu” tehlikesini kaldırmaya karar vermiştir.

Sultan Selim, Divan’da devletin ileri gelenlerini, yeniçeri başlarını, Rumeli beylerini toplayıp, kendisinin kemâl-i şiddet ve satvetini beyan ettikten sonra, gâzâ ve cihat etmeye ülkeleri fethetmeye azmettiğini, Arap diyarını Memlukların, Acem diyarını da Safevîlerin elinden almak istediğini, hatta Hind’e ve Sind’e dahi sefer yapacağını bunun içinde Kış Yaz demeyip çalışacağını, gece gündüz bütün meşakkatlere göğüs gereceğini bildirmişti. Yavuz Sultan Selim’deki bu idealist ruhu açıkça ortaya koyan beyanları O’nun Doğu siyasetinin de bir hûlasasıydı.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’in üzerine gitmeden evvel, özellikle Orta Anadolu’daki Kızılbaş-Türkmenler hakkında inceden inceye tahkikat yapılması için emirler vermiştir. Bu tehlikeyi önlemedikçe, Şah İsmail’e karşı harekete geçilemeyeceğini, çünkü savaşa gidildiği zaman bunların ordunun gerisinde ayaklanabileceğini beyan etmiştir. Tarihi olaylara ve vesikalara bakılmadan, inceleme yapılmadan, Sultan Selim hakkında, Anadolu’da kırk bin Kızılbaş-Türkmen’in idam veya hapis olmaları iddiası ile ilgili haksız ithamlarda bulunanlar çıkmıştır. Oysa olaylar zinciri içerisinde hadiseyi değerlendirenler, Şah İsmail’e karşı savaşa giden, Yavuz Sultan Selim’in bu tedbirini uygun bulmaktadırlar. Daha sonraki arşiv vesikalarının da gösterdiği gibi, bunlardan ancak faal olanları öldürülüyor, hapsediliyor veya sürgüne gönderiliyordu.

Kanaatimizce doğru olan görüşte budur, zaten hiçbir araştırmacı bu hadiseyi belgelerle, vesikalarla şu kadar veya bu kadar Kızılbaş-Türkmen katledilmiştir, diye ortaya koyamamıştır. Söylenenler ispat edilemeyen iddialardan ibarettir.

Çaldıran seferinin sebepleri, her iki devlette yükselme ve yayılma arzusu içerisinde. Aynı topraklara göz

dikmişlerdir. Aynı yerleri ele geçirmek için mücadeleleri kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Her iki hükümdar da cihan hâkimiyetini düşünmektedir. Orta ve Doğu Anadolu'da her iki hükümdar da nüfuzunu ve etkisini artırmak istiyordu. Şah İsmail, Tebriz'de resmî mezhep olarak ilan ettiği Şiîliği, Doğu Anadolu'ya yaydığı gibi, Şiî casus ve halifeler dâiler ile bütün Anadolu'ya büyük fütuhâtı için yaymaya gayret ediyordu. Bunun karşısında, Yavuz Sultan Selim'de Şah İsmail ve Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Sünnî mezhebin bütün İslam âlemi için yegâne mezhep olmasını gaye edinmişti. Neticede Şah İsmail, tahrik ile Anadolu'yu kesin bir Şiî propagandasına tabi tutmuş ve istilâ etmeyi düşünürken, Yavuz Sultan Selim'de memleketini koruma, istilâyı önleme ve tehlikeyi bertaraf etmek düşüncesiyle İran seferine ulemânın da fetvalarıyla karar vermiştir. Asıl amaç siyasî hâkimiyet sağlamak arzusudur.

Çaldıran Seferine Çıkış (19 Mart 1514):

Edirne'de olağanüstü toplanan Divân-ı Humâyûn'da Safevî Devleti'ne karşı alınan savaş kararıyla, Sultan Selim 19 Mart 1514 Salı günü bu şehirden hareket edip, 29 Mart'ta İstanbul'a gelmiş, eski bir anâneyle uyarak otağını Eyüp'teki Fil Çayırı'na kurdurmuştur[1]. Edirne'den hareketle Sazlıdere, Söğütlüdere, Babaeski, Burgos, Karışdıran, Çorlu, Arablu, Bigados, Küçük Çekmece konaklarını takip ederek İstanbul'a gelen Yavuz Sultan Selim, Hz. Eyüp Sultan'ın Fatih'in ve babası II. Bâyezid'in mezarlarını ziyaret edip, kurbanlar keserek fakirlere pek çok sadakalar dağıtmıştır. Bu sırada Rumeli askeri de Anadolu'ya geçmeye başlamıştır[2].

Burada yirmi üç gün kalan Sultan Selim, 20 Nisan 1514'de İstanbul Hisarı'ndan Beşiktaş'a kadar dizilen donanmanın top atışları arasında Üsküdar'a geçmiştir. 20 Nisan 1514'de Perşembe günü Maltepe'de orduya yetişen Sultan Selim, Bosna Valisi Hadım Sinan Paşa'yı Anadolu Beylerbeyisi olarak tayin etmiştir[3]. 23 Nisan 1514'te Maltepe'den İzmit'e gelindiği sırada, Şiî halifelerinden olup esir olarak orduda bulunan

Kılıç adlı Şah İsmail'in casusu vâsıtasıyla Şah İsmail'e Farsça bir mektup yazılarak üzerine yürüdüğü ilan edilmiştir. 23 Nisan 1514 tarihli bu mektup, Kadıasker ve Nişancı (Tuğrâi-Tevkii) Tâci-zâde Câfer Çelebi inşasıyla yazılıp, Sultan Selim'in Şah İsmail'e ilk mektubudur[4].

Yavuz Sultan Selim ilk mektubunda; “İlahi hükümlerden yüz çevirenlerin, dini ve şeriatı yıkmaya çalışanların bu hareketlerine bütün Müslümanların ve bu arada adalet sever hükümdarların kudretleri nisbetinde, mani olmaları farzdır. ...Tekke köşesinden hâkimiyete yükselen sen, bu yolda yürüdün, Müslümanların memleketlerine saldırdın, şefkat ve utanmayı bir tarafa atarak zulüm kapılarını açtın, günahsız Müslümanları incittin, fitne ve fesadı kendin için esas kabul ettin ... ve mescidleri yıkma, türbeleri, mezarları yakma, ulemâ ile peygamber neslinden gelmiş olan seyyidlere ihanet, ve “ilka-i Musâhif-i Kerim'e der kazûrat ve sebb-i şeyhayn-i kerimeyn” gibi işler senin kötü hallerinden bir kaçıdır. Dillerde dolaşmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerden dolayı din adamları kesin delillere dayanarak senin küfür ve irtidâdına, senin ve sana tâbi olanların öldürülmelerinin vâcip olduğuna, mallarınızın yağma, kadın ve çocuklarınızın esir edilmesinin mubah olduğuna ittifakla karar vermişlerdir. Bu durum karşısında ben, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardım etmek için, ipekli elbiselerimi çıkardım, zırh giydim, kılıç kuşandım, ata bindim ve Safer ayının başında Anadolu yakasına geçtim. Maksadım Allah'ın inâyetiyle senin padişahlığını yok etmek ve bu sûretle de âcizler üzerinden zulmünü ve fesadını kaldırmaktır. Ancak, kılıçtan önce sana, “Sünnet-i seniyye icâbı” İslamiyeti teklif ederim. Eğer yaptıklarından pişman olup can ve gönülden “istiğfar” eder ve aldığın kaleleri geri verirsen, tarafımızdan dostluktan başka bir şey göremezsin... “[5], diyordu.

Sultan Selim, 23 Nisan 1514'de Akkoyunlu Türkmen ulusuna mensup, Ferruhşâd Bey'e de, Şah İsmail'e karşı birlikte

hareket etmek için bir mektup göndermiştir. Mektubunda kısaca; “Ferruhşâd Beyoğlu Seraceddin Mehmed Bey’e; Sizlerin ve size uyanların dindarlığı, Ehl-i Sünnet yolunda olduğunuz herkesçe bilinmektedir. Sizin babadan kalma mülkünüz olan Diyarbekir’i Kızılbaş’a terketmeniz bir mecburiyet sonucudur,... ancak şimdi biz Şah’ın üstüne yürümekteyiz. Artık siz de üzerinize düşen görevi yaparsınız... Nisan 1514”[6] diye yazmıştır.

Yine Sultan Selim, Özbek Hanı Abid Han’a “Kızılbaş’ın defî” için mektup göndermiştir. (Kısaca): “Kardeşimiz makamındaki Abid Han’a; Şark illerinde 0 Sofuoğlu birçok zulümler de bulundu. Can kulağına, hiçbir himmet sahibinin bu konuda, şifa veren bir cevabı erişmedi. Yakın zamanda büyük bir ordu ile hareket edilecektir... Size babamın (II. Bâyezid) zamanından beri güvencimiz vardır. Sizin de bu iş de bize yardımcı olmanız gerekir...Mart 1514”[7]. Bu mektup Edirne’den gönderilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, 24 Nisan 1514’de ordunun toplanma yeri olan Yenişehir ovasına gelmiş; Gelibolu yoluyla aynı yere gelen Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa’nın iltihakı üzerine, Akbıyık-zâviyesi, Karye-i Işık, Zircirli Kuyu, Bozöyük-zâviyesi, Çiftlik Çayırı, Eskişehir, Akça-viran konaklarını geçerek Anadolu’nun saltanat merkezi olan Kütahya şehri civarında Sultan Seyyidgazi konağına ulaşmıştır[8]. 2-3 Mayıs 1514’de Otağ-ı Hümâyûn Seyyidgazi’ye ulaşınca Padişah Selim, her askere bin’er akçe sefer bahşişi dağıttırmış, vezirlerinden Dukagin-oğlu Ahmed Paşa’yı yirmi bin kadar tımar sipahisiyle Kızılbaş’ın durumundan haberdar olmak için Sivas’a doğru yola çıkarmıştır. Sinop Valisi Karaca Ahmed Paşa, beş yüz süvari ile keşfe ve Mihaloğlu Mehmed Bey’de akına gönderilmiştir[9].

Seyyidgazi’den hareketle Sultan Selim; Arslanlu, Bayat, Deşki, Kuruçay, İshaklu, Otsuz Çayırı, Akşehir, Arkın-özü, Bulhasan Çayırı, Zengi Karyesi, Kelik-beli konaklarından orduyla Konya’ya gelerek Filabâd Çayırı’na konmuştur. Konya’da Hz. Mevlânâ’nın türbesini vs. yerleri ziyaret eden Sultan Selim,

fakirlere yüz bin akçe dağıtıp, dualarını almıştır[10]. Konya'da altı gün kaldıktan sonra, harekete geçen Osmanlı ordusu, Kırk-pınar, Karacadağ-Pınarıbaşı, Akçaşehir, Karye-i sulu, Kilime, Nekkare-zen, Alakuş Çayırı, Sulu Çayır, Develü-Karahisarı, Boğaz Köprüsü (Kara Köprü) konaklarını geçerek, Karaman askerinin mülhakât mahalli olan Kayseri'ye gelmiştir. Kayseri'de dört gün kalınmış, Karaman askeri orduya burada katılmıştır[11]. Kayseri'den Dulkadıroğlu, Alauddevle Bozkurt Bey'e -0'nu sınamak için- Sultan Selim, bir elçi gönderdi ve bu seferde kendisiyle birlikte bulunmasını davet etti ise de; Alauddevle fermana ve davete icabet etmedi. Memlûklara taraftar bir siyaset takip ediyordu[12].

26 Haziran 1514'de ileri yürüyüşle, Osmanlı ordusu; Engür köyü, Sultan Hanı, Çubuk Hanı, Gedik Hanı, Üsküfçe Hanı, Lâtif Hanı, Danişmendlü, Hekim Çayırı konaklarında dinlenerek Sivas'a gelmiştir. Askere bin'de elli akçe hesabıyla bahşişlerini artıran Sultan Selim, Sivas'ta 2 Temmuz 1514'de yapılan sayımda ordusunun; yüz kırk bin asker, beş bin zahireci ve altmış bin deveye ulaştığını görmüştür. Bunlar arasından kırk bin askeri İskender Paşa komutasında, muhtemel bir isyanı bastırmak için Kayseri-Sivas arasında ihtiyat kuvveti olarak bırakmıştır[13].

Osmanlı ordusunun azaltılmasının sebepleri arasında; Sultan Selim'in, Şah İsmail'in korkarak savaşa gelmeyeceğini, ordunun iase sıkıntısı çekeceğini, geride kalan memleket topraklarının asayiş ve güveninin temini gibi hesaplar yaptığı[14] düşünülmektedir. Şah İsmail'in Diyarbakır valisi Ustacaoğlu Mehmed Han, Erzincan'dan öteyi yakıp yıkmış, cümle ahaliyi içeri doğru sürmüş kendisi dahi Azerbaycan'a kaçmıştı[15]. Canlı olarak insan, hayvan, bitki -ekin- bırakmamış Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu çöle çevirmiştir. Sultan Selim'in ordusu yiyecek sıkıntısı ile perişan olsun diye âdeta bölge halkını mahvetmiştir.

Sultan Selim, Sivas'tan sonra Şah İsmail'e birinci mektuba anlam bakımından yakın olan ikinci mektubu yazmış, ayrıca; Şah

İsmail'e hırka, âsa, misvak ve kuşak gibi şeyhlere uygun düşen giyim eşyası da göndermiştir[16]. Şah İsmail'e Sultan Selim tarafından gönderilen ikinci mektup Mevlana Mürşit Acem inşasıyla olup, kısaca mealen; "Alimler ve imamlar fetva verip, ona binaen sırf Muhammed'in dini prensiplerini diriltmek, Ahmed'in (s.a.v) Şeriatı'nın kanunlarını yerine getirmek için sayısız asker ve düşman avcısıyla savaş niyetiyle doğu ülkelerine yöneldim... gafil oldum, elim altındaki askerleri toplamaya günler elvermedi diye özür bahane etmeyesin...Selamet kaygusuyla perde gerisinde oturmayı seçenlere erlik adı hatadır, ölümden korkan kimselere at'a binmek ve kılıç kuşanmak yaraşmaz...Askerimden kırk bin er ayırt edilip, Kayseri ile Sivas arasında beklemeleri emredilmiştir. Düşmana at oynatması ve boş meydan bırakmak bu denlû olur..." [17], denilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Karadeniz'den gemi ile gelen zahireyi Trabzon'dan katır sırtında taşınmasını emredip, yine de çaresiz kalarak, zahire buhranını çözmek için Gürcü hükümdarı Mirzâ Çabuk'a başvurmak zorunda kalmıştır. Yine Sivas'tan öte gidilirken Erzincan havalisinde "cephane-i âmire"den asker ve orduya savaş aletleri verilmesi emredilmiştir[18].

Erzincan'dan Şah İsmail'e üçüncü defa Türkçe bir mektup gönderen, Yavuz Sultan Selim, eski mektuplarında yazdıklarının bir hülasasını yaptıktan sonra; "Seni yok etmek üzere doğuya hareketimi daha önce bildirmiştim... Fakat uzun zamandan beri benim hazırlıklarına ve gürültülü hareketlerime, hatta Erzincan dağ ve tepelerine gelmiş olmama rağmen senden hâlâ hiçbir hareket eseri yok. O şekilde gizleniyorsun ki, yokluğunla varlığın arasında bir fark görülmüyor. Halbuki kılıç davası edenlerin siper gibi belâlara göğüs germesi gerekir... Askerimin çokluğundan korkmayasın diye kırk bin kadar askeri Kayseri-Sivas arasında bıraktım. Eğer sende gayret ve hamiyetten bir eser varsa karşıma çıkarsın..." [19] demiştir.

1514 yılı başlarında, Erzincan ile Dersim (Tunceli) ve bütün

Fırat'ın doğusu Safevîler elinde olup, Fırat'ın batısındaki Divriği, Malatya, Darende, Gürün, Adıyaman, Antep ve Halep ise Mısır'daki Memluklara aitti[20]. Kızılbaş serhaddinin başlangıcı olan Suşehri Çayır, sonra Kemah'a bağlı Aktepe'deki Gökseki Konağı'na gelindiği zaman Erzincan Kethüdası Gülgen aman talebi ile itaat edip, Orduy-ı Hümâyun'a zahire getirmek üzere afv olunmuştur[21].

Osmanlı Ordusu, Erzincan'a tâbi Yassı-Çemen'deki Hasan Bey Çayır'na geldiği sırada 18 Temmuz 1514'te Şah İsmail'in Şah-Kulu Akay-ı Baycu Nuker adındaki elçisi ordugâha gelip, Selim'e Farsça bir mektup ile Afyon dolu bir altın kutu takdim etmiştir[22].

Sultan Selim'den giden üç mektuba karşı, Şah İsmail'in Erzincan Yassı-Çemen'de gelen mektubunun özeti şöyledir: "Muhabbet dolu selamlar, yakın dostluk haberleri, din ve dünya saltanatı sahibi, İslam Sultanı... Sultan Selim Şah'a: üç mektubun geldi, Cennet mekan babayın zamanındaki, Dulkadırlu üzerine yürüyüşümüz, Alauddevle'nin küstahlığı, yüzündendi... O memleketler halkının çoğu, ecdâdımızın kıymetlisi idi. Sonra o hanedân ile eskiden beri sevgimiz vardı... Uygunsuz, sözlere hiç lüzum yok, bunların hepsi de münşîlerin (mektup yazarların) fikirleri, icâdları, uydurmalarıdır. Yazarların tiryâk (afyon) ile kurumuş dimağlarından doğan sözlerdir. Buna göre mührümüzle mühürlenmiş altın hokkayı Şah-Kulu Ağa ile gönderiyorum. Bu mektubu yazdığımız zaman İsfahan boylarında avlanmakta idik. Bu cevabı dostça yazdık ve size karşı durmak üzere hazırlığa başladık. Artık istediğinizi yaparsınız... Ali evlâtları ile savaşımlar kendileri yok olur gider. İş savaşıyla sonuçlanacak olursa onu geciktirmek doğru olmaz, vesselam... "[23], diyordu.

Şah İsmail'den mektubu getiren elçi Şah-Kulu Ağa'yı -vaktiyle Selim'in Şehzâde Murad için gönderdiği elçiyi Şah İsmail idam etmişti- bir misâl olarak idam ettirmiş, hemen cevabını yazarak dördüncü mektubunu da Şah İsmail'e göndermiştir[24]. Sultan Selim'in, Şah İsmail'e gönderdiği mektubun özeti şudur;

“... İsmail bahadır uyulması vâcib olan, cihan değerindeki hükm-i şerifim sana ulaşınca bilmiş ol ki, gönderdiğin mektuptan “Gelmekte acele et, bizde beklemekten kurtulalım” dediğin anlaşıldı... Uzak mesafeden sayısız askerimle ve fetih ayetleri yazılı sancaklarımla, merhaleler ve menziller geçip, senin iradende olan memlekete girdik. Sultan vasıflı büyüklerin... kadr-i yüksek padişahların idare ettikleri memleketler nikâhlı karıları gibidir. Erkeklikten hissesi ve bir cesaret payı olan kimselerin bu araziye taarruz etmelerine tahammülleri yoktur. Hal böyle iken zaferler kazanan askerlerim bunca gündür, senin memleketine girip keyif sürüyorlar da henüz senin vücudundan bir nâm ve nişan görülmüyor, nasıl saklanıyorsun ki, varlığın ile yokluğun müsavidir... Bu güne kadar senden hiçbir hareket olmamıştır. Bundan senin cesaret ve kahramanlığın anlaşılır. Senin müptelâ olduğun derdin devasını biliyormuşsun, öyle şeyler kullanmakla kalp kuvvetlenirmiş, şimdi sen çok tecrübe ettiğini tekrar kullan ki, karşı çıkmaya cesaretin ola... Senin kalbindeki zaafı yenmek için askerimden kırk bin kişiyi ayırıp Kayseri ile Sivas arasında kalmalarını emrettim. Düşmana lütuf bu kadar olur. Eğer bundan sonra da eski kararın gibi bir köşeye çekilir gizlenirsen, erlik sana haramdır. Miğfer yerine mi’cer (kadın baş örtüsü), zırh yerine çadır (çadra-çarşaf) giyinip, serdarlık ve kumandanlık heveslerinden feragat et, (Temmuz 1514)...”[25].

Öte yandan, Şah İsmail’in, verdiği söze rağmen henüz meydana çıkmamış olması, çorak arazide büyük bir sıkıntıya maruz kalan asker arasında hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Nitekim, Fırat Nehri (Karasu) kenarına gelindiği bir sıra da isyân belirtileri görüldü. Sancak beyleri gibi vezirler, başlangıçta ileri gitmenin aleyhinde olmalarına rağmen bunu açıklamaktan çekindiler. Yeniçeriler aylardan beri seferde oldukları halde, düşmana rastlamadıklarını bahâne ediyorlardı. Askerin hareketini tanzim ile Erzincan’dan Azerbaycan’ın merkezi olan Tebriz’e kadar alınacak yolu kırk merhaleye taksim eden Sultan Selim’in kararında sebat etmesi üzerine, Karaman Beylerbeyisi Hemden Paşa’yı ileri gitmenin mahzurunun arz etmek üzere Sultan

Selim'e gönderdiler. Şah İsmail ile kesinlikle savaşmak kararında olan Sultan Selim, Hemdem Paşa'yı fedâ-öldürtmek-
etmek zorunda kalmıştır[26].

Bu arada, Fırat Nehri kenarlarında, Akkoyunlu Türkmen beylerinden Ferruhşâd Bey Sultan Selim'in huzuruna gelerek "arz-ı ubudiyyet" göstermiş, Padişah bundan fevkalâde memnun olmuştur. Kızılbaş-Türkmen umerâsından Tercan Beyi Ahmed, casus olarak tutulup konuşturulduktan sonra öldürülmüş ve Kemah ve Bayburt taraflarına akınlar yapıp ganimetler elde edilmiştir. Bununla beraber Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin gelen elçisine mu'tedil bir cevap verilerek tekrar gönderilmiştir[27].

Hemdem Paşa'nın katlinden sonra yerine Zeynel Paşa, Karaman Beylerbeyisi tayin edilmişti. Bu sırada donanma ile Trabzon'a gelen zahire Erzincan'a vâsıl olup Osmanlı Ordusu, Fırat kenarında Çubuk, Adatepe, Ortaviran ve Zorun Hanı, Tercan'daki Kağızman, Kötür Kalesi, Mama Hâtun Kervansarayı, Eski-dere, diğer adı Eşkinçi Konağı'na ulaşmıştır. Yanya Beyi Mustafa ve Trabzon Bey'i Akkoyunlulardan Bıyıklı Mehmed, Bayburt'un fethine gönderilmiştir[28].

Bu sırada Özbek Hanı, Ubeydullah (Abid) Han'dan mektup gelir. Bu mektupta; "Seksen bin'e yakın Kızılbaş-Türkmen İran'dan Turanlılara Amu Derya Nehrini geçip hücum etmiş, onların korkusundan Kâbil ve Kandehâr hâkimleri onlara itaat etmiş iken, Semerkand'da Özbeklerin onları nasıl yendiklerini anlatıyor... Semerkand'dan Taşkent'e kadar bütün; mirzâlara, hanlara, sultanlara, bahadırlara ve diğer beylere, Çağatay boylarına Cengiz Han soyuna kurultay toplayıp Rafızîler üstüne yürümeleri için emir verileceğinden bahsediliyordu[29]. Fakat ne var ki, hiçbir yardım gelmeden savaş olacaktır. Bu mektuba Temmuz 1514 sonlarında cevap yollanmıştır[30].

Osmanlı Ordusu, Erzurum tevâbiinden olan Çermük'ten Sökmen'e geldiği sırada, Gürcistan Bey'i Mirza Çabuk tarafından Sultan Selim'e gönderilen iki bin baş koyun ve bir miktar balmumu

gelmiş ve Sultan Selim teşekkür etmiştir[31]. Dulkadırlu'dan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Mihaloğlu Mehmed Bey, Bali Bey ve Bayındırlu'dan Ferruhşâd Bey, birer bölük asker ile dil (haber) almak için birer tarafa gönderilmişlerdi. Ferruhşâd Bey Turhan valisi Kızılbaş ele geçirirken, Bali Bey'de iki Kızılbaş casusu tutup getirmiştir. Bu iki Kızılbaş-Türkmen ile Sultan Selim, Şah İsmail'e son mektubunu göndermiştir[32].

Sultan Selim bu mektupta özet olarak; "...Bana mektup gönderip cüretli kelimeler edip "Bu taraflara gelmekte acele edesiz, biz dahi beklemekten halâs oluruz", deyu bildirmişsin... Memleketler, padişahların menkûhâsı (karısı) gibidir...günlerden beridir memleketini çiğneyip duruyoruz ve senden hiçbir eser yok... Korktuğun anlaşılıyor... Erlik adı sana haramdır..." diyordu. Sultan Selim bu mektupla bir de kadın elbisesi göndermiştir[33].

Tabi ki, Sultan Selim'in bu hakaretleri tesirini göstermiş, 5 Ağustos 1514 Cumartesi günü Erzurum, Kara-konak mevkiinde konulduğu sırada Şah İsmail'in son cevabı gelmiştir. Şah İsmail'in Sultan Selim'e bu mektubunda; "Bizi ateş bilsin ol kendini mum" diye, meydan okuduğu bildirilmektedir[34]. Bu sırada Ümerây-i Türkmân ağzından bir mektup yazılıp, Şah'a itaat ve inkıyât üzere olacakları savaşın en şiddetli anında Şah'ın tarafına geçecekleri tarzında olup, Ferruhşâd Bey'in adamı Şeyh Ahmed'le (casus olarak) Şah İsmail'e gönderilmiştir. Bunu dinleyen Şah İsmail'in Hoy'da güvendiği Şeyh Ahmed'e; "Sen yine var haber ver ben dahi Çaldıran'da yetişirem"[35] dediği söylenir.

Çermük'ten sonra sırayla; Çayır Han, Kara-konak, Karye-i Mevlânâ, Kasım öykü suyu sahrası, Çoban Köprüsü, Şuşik, Alagöz, Güllü Yurdu, Gölet, Aydın Bey, Toprak-hisar, Derzioğlu, Dölbend, Tuz-suyu, Kabasakal, Eyyüb-Şeyh, Kura-suyu Sakallı konakları geçilmiştir[36].

Eleşgird'in Sakallı konağı mevkiine gelindiği vakit ordu, çok geçmeden isyana başladı. Bir kısım yeniçeriler, düşman

meydanda yok bu harap yerlerde ilerlemek, askeri beyhûde telef etmektir, geri dönelim diyorlardı. Hatta daha ileri giderek, Yavuz Sultan Selim'in çadırına tehditler dolu mektuplar bırakıyorlardı. Neticede yeniçeriler ansızın çadırlarını yıkip, Sultan Selim'in çadırına da kurşun atarak serkeşlik göstermişlerdir. Sultan Selim işin teşvikçilerini öğrenmiş, ama şimdilik bir şey yapmamıştır[37].

Hemen çadırından çıkan, Yavuz Selim, yeniçerilere hitaben: "Biz henüz kastettiğimiz yere varmadık, düşmanla karşılaşmadık, dönmek ihtimalî yoktur, hatta bunu düşünmek bile fasit hayaldir. Teessüf olunur ki, Şah'ın maiyyeti efendileri yoluna can verirken, biz Şeriat-ı Ahmediye'ye muhalif hareket eden bunları yola getirmek için bu serhatlere kadar gelmişken, bir takım gayretsizler bizim mesaimizi akim bırakmak için geri çevirmek isterler. Biz katiyyen yolumuzdan dönmeyeceğiz, ulu'l-emre itaat edenlerle kastettiğimiz yere kadar gideriz. Kalbleri zayıf olanlar, ehl-i ıyâllerini düşünenler ve yol zahmetini bahane edenler kendileri bilirler, dönerlerse Din-i mübîn yolundan dönerler. Düşman daha ileridedir, er iseniz benimle beraber gelin, eğer içinizde er yoksa ben tek başıma da giderim" deyip atını sürünce, utanan yeniçeriler Padişah'ı takip etmişlerdir[38].

Bir müddet geçmeden Şehsuvaroğlu Ali Bey'in gönderdiği Türkmen esirleri getirilip, Sultan Selim'e, Şah İsmail'in savaşmak niyetinde olduğunu ve bunun içinde Çaldıran'ın yakınlarında bulunduğunu bildirdiler. Ayrıca pişdâr ordusu kumandanı Mihaloğlu Mehmed, Bali Bey'i göndererek Diyarbekir hâkimi Ustacaluoğlu Mehmed'in Hoy'da, Şah İsmail'in de yaklaşmakta olduğu haberini ulaştırmıştır. Bu duruma çok sevinen Padişah Sultan Selim, Şehsuvaroğlu Ali Bey'e, murassa bir kılıç, iyi bir at ve üç bin altın göndermiştir[39]. Askeri teskin eden Sultan Selim, Eleşgird, Sakallı, Üçkilise, Bezirgan Suyu, Diyadin-düzü, Ağrı Dağı görünüp, Kar-yatağı, Dana- Sazı'na gelmiştir. Burada güneş tutulması olup, müneccimler "tâlih Rûm mücahitlerininindir" diye yorumladılar. Burada savaş

hazırlıklarına girişen Osmanlı Ordusu, iki gün sonra Makû ile Hoy arasında Tebriz'e yirmi fersah mesafedeki Çaldıran'a ulaşmıştır[40].

Çaldıran Savaşı (2 Receb 920/23 Ağustos 1514):

Osmanlı ve Safevî orduları Azerbaycan vilayetinin kuzey batısında ve Doğu Bâyezid kasabasının seksen km. güney-doğusuyla Van Gölü'nün kuzey doğusunda bulunan Çaldıran ovasında karşılaştılar. Osmanlı Ordusu Çaldıran'a geldiği vakit Şah İsmail orada idi. Gerek Ustacaluoğlu Mehmed Han, gerek Nur Ali Halife olsun, Osmanlılar harp saflarını tanzim etmeden evvel hücum edilmesini söylediler ise de görüşleri kabul edilmemiştir[41].

Osmanlı Ordusu Çaldıran'da kuzey batı kısmındaki tepelere savaş tertibatı almış olarak arka vermişken, ovanın doğu tarafında da Safevî kuvvetleri mevzi almıştır. Sultan Selim, burada şafakla beraber savaşa girmek veya askere yol yorgunluğundan dolayı istirahat vermek hususunu tespit için Divân'ın görüşüne müracaat etmiştir. Yorgunluk ve sıkıntıları ileri sürerek dinlenmek gerekir, diyenlere karşı Rûmeli Defterdârı Pîri Paşa; "asker arasında Kızılbaş-Türkmen olanlar bulunduğu için hemen savaşmak gerekir", tezini savunmuş ve bu görüş kabul edilmiştir[42].

23 Ağustos 1514, Çarşamba günü Çaldıran ovasında mevki alan Osmanlı ordusunun sağ kolunu, Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa ile Zeynel Paşa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kolunu ise Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa'nın kumandasındaki Rûmeli askeri teşkil ediyordu. Padişah Sultan Selim ordunun merkezinde olup etrafı ise sipâhi, silahdâr, ulufeci ve gurebâ bölükleri ile çevrilmişti. Sultan Selim'in yanında Sadr-ıâzâm Hersek-zâde Ahmed Paşa, Vezir Dukaginzâde Ahmed Paşa, vezir Mustafa Paşa, Ferhad Paşa, Karaca Paşa gibi devlet ricâli, kadıaskerler ve âlimler bulunuyordu[43].

Padişah'ın ön tarafında ağaları Ayas'ın emrinde sayılan on iki

bin'i bulan tüfenkçi ve yeniçeriler, arabalar ve develerden oluşan bir siper gerisinde dizilmişlerdir. Her iki kolun gerisinde on bin ve sekiz bin kişiden ibaret olan Anadolu ve Rûmeli azâpları, birbirlerine zincirle bağlanmış ve beş yüz top'un önünde bulunuyorlardı. Bu arada öncü kuvvetlerin ekseriyeti Dulkadırlu Türkmenlerinden olup, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in komutasında iken, artçı-dümdâr kuvvetler de Şadi Paşa'nın emrinde idiler[44].

Osmanlıların bu dizilişlerine karşı başlarında Han'ları olduğu halde, ekserisi Ustacalu, Afşarlu, Varsaklu, Dulkadırlu, Rumlu, Kaçarlu ve Karamanlu Türkmenlerinden oluşan seksen bin kişilik bir süvari kuvvetinin başında bulunan Şah İsmail, Çaldıran sahrasına inmiş ve Necm-i Sâni (Vekilü's-Saltana) denilen Seyyid Nimetullah-oğlu Nizameddin Abdulbakî, Sadr-ı Seyyid Nur Ali Halife Rumlu, Meşhed Valisi ve Meşhed-i Ali âsitanesi nakibi Seyyid Mehmed Kemûne, Bağdat hâkimi Hulefâ Bey, Emir Şerâfeddin Ali, Dulkadırlu Halil Sultan, Hüseyin Bey, Korçı-başlı Saru Pire Ustacaoğlu, Irak-ı Acem Serdarı Pir Budak Bey, Baba İlyas Çavuşoğulları, Baba Süleyman Ustacalu, Pir Ömer Bey, Şireci-başlı ve Mehmed Han Ustacalu tarafından çevrilmiş idi[45].

Safevî Ordusu'nun sağ cenahını, kırk bin seçkin süvari ile Şah İsmail bizzat yönetiyordu. Sol cenahına Diyarbakır Valisi Ustacaluoğlu Mehmed Han komuta ediyordu. Merkezde de Vekilü's-Saltana, yani başvezir Seyyid Nimetullah-oğlu Mir Abdulbakî vardır. Şah'ın merkezde bulunduğunu belirten tarihçiler de olmuştur[46].

Her iki tarafın ordu mevcutları seksen bin ile yüz bin arasında tahmin edilmektedir[47]. Bazı mübalağalı rakamlar gerçek değildir. Şah'ın ordusu savaşlarda pişkinleşmiş ve dini bir hayatın içinde yetişmiştir. Hemen hepsi süvaridir, pek azı piyadedir. Çoğu Türk, kendi memleketinde dinç ve bolluk içindedirler. Levazım ve teçhizatı mükemmel, süvari kıtaları çok övülmektedir.

Osmanlı Ordusu ise; 20 Nisan 1514 Maltepe'den çıkışla 23 Ağustos 1514 Çaldıran'a gelinceye kadar dört ay üç gün oldukça meşakkatli olarak Anadolu'yu bir uçtan bir uca yürümüş, iki bin beş yüz km. kadar yol gelmiş, hayvanları yemsiz ve yorgun, kendileri bitkin, harabeler içerisinde gelmiştir. Ayrıca orduda gizli mezhep taşıyan Türkmenler vardır. Bozuk gıdalar ve ham yemişlerle zahire sıkıntısı ile gelmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin üstün yönleri ise; top, fitilli muske denilen ateşli tüfekleri ve mükemmel piyade birlikleri vardır[48].

Savaş bu şartlarda 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü at kişnemesi ve nal sesleriyle, kılıç şakırtıları ile olanca şiddetiyle başlamıştır. Şah İsmail, kırk bin süvari ile Osmanlı ordusunun sol cenahına saldırmış, ilk hamle de Rumeli ordusunu bozup, Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı şehit etmişlerdir. Osmanlılar "Allah Allah", Safevîler "Şah Şah" nâraları içerisinde bir birilerine girmişlerdir. Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa çok süratli ve ustalıkla bir hareketle askerini birden bire topların arkasına çekip, Ustacaluğlu Mehmed Han kuvvetlerini top ateşiyle karşı karşıya getirmiştir. Mehmed Han ve yakınları, askerlerinin çoğu ölmüşlerdir[49].

Osmanlılar sağ cenahta Sinan Paşa'nın kuvvetleriyle üstünlük sağlarken, Safevîler sol cenahta daha baskın durumdaydılar. Sultan Selim, baştan belirlediği taktiği uygulamıştır. Önlerini develer ve azap askerleriyle örttüğü topları, tam düşman askerini top menziline kadar çektikten sonra, birden bire Sinan Paşa'nın maharetiyle, Osmanlı Ordusu sağ ve sol yanlara açılmış, savaş Şah İsmail'in lehine gibi iken, aniden patlayan yüzlerce top mermileri ile Safevîler ağır kayıplar vermeye başlamışlardır. Rumeli ordusunun mağlubiyetini telâfi eden Anadolu ordusu, Şah'ın ünlü kumandanlarından birçoğunu öldürmüştür. Mehmed Ustacalu'nun ölümü Safevî ordusunda panik oluşturmuş, Şah İsmail şaşkın şaşkın bir oraya bir buraya koşuşturmaya başlamıştır[50]. Topların açtığı cehennemî ateş üzerine, Safevî Ordusu darma dağınık oldu. Mehmed Han Ustacalu'dan başka, Seyyid Mehmed Kemûne, Hülafâ Bey, Emir

Abdulkakî, Horasan hâkimi Lâla Bey Şamlu, Tekeli Çayan Bey ve pek çok Türkmen hasır gibi yerlere serildiler. Savaş Osmanlılar lehine dönmüştür. Bu arada Şah İsmail, eline ve pazusuna tüfenk kurşunu isabet etmesi yüzünden birkaç defa atından düşmüş ve at değiştirmek zorunda kalmıştır[51]. Yaralanıp atından düştüğü sırada bir Osmanlı süvarisinin mızrakla hücumu üzerine, Mirza Sultan Ali adlı Şah'ın zâbiti "Şah menem" diye süvariye koşup esir düşerken, Hızır adında bir seyis atını Şah'a vererek kaçmasını temin etmiştir.

Bu meşhur savaş o gün sabahtan (şafaktan) akşama kadar sürmüştür. Safevî ordugâhı bütün levazımıyla Osmanlıların eline geçmiştir. Şah İsmail, önce Tebriz'e sonra da Dergüzin'e kaçmıştır. Askerlerinin birçoğu maktul, bir kısmı da esir düşmüştür[52]. Osmanlıların büyük bir galibiyetiyle sona eren Çaldıran savaşında o gün Pâdişah yatsı vaktine kadar atından inmemiştir. Bu savaşa Sofu-Kıran veya Sûfi-kıran da denmiştir. Savaşın sonunda Safevî ordugâhı bütün hazineleri, Şah İsmail'in ümerasının ve askerlerinin genç hanımları, Osmanlıların ellerine geçmiştir[53].

Savaşın kazanılmasında daha önce de işaret edildiği gibi; ateşli silahlara sahip olmak, Osmanlı askerlerinin eşsiz fedâkarlığı, Yavuz Sultan Selim'in askerî dehası, ordunun tertip ve düzeni, emir komutaya uyum gibi özellikleri sayabiliriz[54]. Bu önemli savaşta her iki tarafta çok önemli kumandanlarını kaybetmişlerdir.

Osmanlı ordusundan; Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa, Sofya Sancak Beyi Malkoçoğlu Ali Bey, Silistre Sancak Beyi Tur Ali Bey, Karesi Sancak Beyi Mehmed Bey, Kayseri Sancak Beyi Uveyis Bey, Beyşehir Sancak Beyi Karlıoğlu Sinan Bey, Mihaloğlu Mustafa Bey, Pirizren Sancak Beyi Süleyman Bey, Lazkiye Beyi Ayas Bey, Niğde Beyi İskender Bey ve bazı zuemâ ve tımar erbabı, birkaç bin Rumeli askerini sayabiliriz.

Safevî ordusunun harp meydanında kalan meşhur kumandanları ise; Kadıasker ve Vekilu's-Saltana Abdalbâki Bey, Diyarbekir

Valisi Ustacaluoğlu Mehmed Han, Bağdat hâkimi Hulefa Bey, Meşhed hâkimi Seyyid Mehmed Bey, Horasan hâkimi, Irak-ı Acem (Hemedan) Valisi Tekeli Yeğan Bey, Damgan Valisi Sultan Ali Bey, Köse Hamza, Korcî-başî Sarı Pire Ustacalu, Nakibu'l-Eşraf vs. ve on binlerce Kızılbaş-Türkmen askeri telef olmuştur[55].

Çaldıran'da Şah'ın hazineleri ve harem halkı Osmanlıların eline geçmiş, bunlar arasında Bağdat Valisi Hulefâ Bey'in kızı, Şah'ın da haremi olan Taclı Hanım ile Şah'ın diğer eşi Bihrûze Hatûn'da vardır. Taclı Hanım, münşî Tâcî-zâde Cafer Çelebi'ye verilmiştir. Tam bir hezimete uğrayıp içlerinden pek azı kurtulan Türkmenlerin ordugâhı, Osmanlı askerleri tarafından sabaha kadar yağma edilmiştir[56].

Ertesi gün, Sultan Selim, büyük bir Divân oluşturmuştur. Vezirler, devlet erkânı Divân'a gelip, saf saf durarak Padişah'ın elini öperek, zaferi tebrik ettiler. Bu arada şehitler defnedilip askerin terakkileri atlılara ikişer yayalara birer akçe olarak artırılmıştır. Divan'dan çıkan emir üzerine esirler getirildi, kadın ve çocuklar ayrılıp, Kızılbaş'ın esir ettiği âlimler, sanatkârlar ve devlet adamları serbest bırakılmışlardır[57].

Çaldıran'da iki gün kalan Sultan Selim, oradan; Kırım Hanı'na; Tebriz A'yânı'na, Doğu vilâyetleri halkına, Kürt Beyleri'ne, Akkoyunlu Mirzâd'a, Gürcistan Hâkimi'ne, Kürt Beyleri'nden Hizan Hâkimi'ne, Kars hâkimi Afşar Sevindik Han'a, Şark hâkimlerinden gizli dostluk eden bir Bey'e Oğlu Şehzâde Süleyman'a, Mısır Sultanı'na, Eflak ve Boğdan'a ayrı ayrı Çaldıran fetih-nâmeleri göndermiştir[58].

Bu fetihnâmelerden bir kaçını misâl olması bakımından kısaca belirtelim:

Doğu Kürt Beylerine yazılan Çaldıran fetihnâmesidir: Emirlerin iftiharlısı, büyükleri, Allah'ın esirgeyciliğini kazanan doğu memleketleri beyleri; İkbâliniz devamlı ve sonunuz hayırlı olsun. Diğer Kürt aşiret ve kabile reisleri, temiz askerleri

ve bu illerin kethüdaları ve erleri...; Bu fermanım size ulaşınca her birinize mâlum olsun ki, iş bu 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü öğle vaktine yakın Erdebiloğlu İsmail, dinsiz ve âyini fesatlı olan karşıma çıktı. Allah'ın yardımı ile göz açıp kapayıncaya kadar mağlup oldu ve kaçtı. Ne tarafa kaçtığı da bilinmedi. Şimdi temiz inançlarınız ve bağlılığınızla saadet kapıma olan sadakatinizin ortaya konma fırsatını kaçırmamanız için Cihan değerindeki uyulması vâcib olan fermanımı gönderip buyurdum ki; Bu fermanım hanginize, nerede ulaşırsa suretini hemen kâğıtlara yazıp bir birinize ulaştırınız. Kızılbaş tarafına giden Erdebiloğlu'nun nerede olduğunu kaç yerde fenalıklar ettiğini tafsilâtı ile yazınız ki, birçok nimet ve ikramlarıma hak kazanasınız Ağustos sonu 1514[59].

Şehzâde Süleyman'a yazılan -kısaltarak- Çaldıran fetihnâmesidir: Pek kıymetli, saadetli evlâdım... Bu fermânım sana ulaşınca malûm olsun ki, Erdebiloğlu müfsid, zındık, küfrü ve fesadı kendince usûl etmiş, Allah kullarına kötülük etmeyi, memleketler yıkmayı kendince iftihar saydığından, buna karşı, mahzunlara yardım, mazlumlara koruyarak, dinimizin merasimlerini yaşatmak, Şeriatı bâkî kılmak ve güçlendirmek için Allah'a tevekkül ederek... tazi gibi atlara binmiş ve düşman avlayan askerlerimle onu tepelemek üzere şarka yürümüşüm. Deniz'den geçildiği günlerde hükm-i şerif gönderip: "İslamiyet perdesini yıkmak istediğin söylentisi her yerde işitilip, şeyhler ve âlimler senin küfrüne hükmederek katline ferman verdiler. Bu bakımdan pis vücudunu zaferlerimin hançeri ile ortadan silmek padişahlığımın borcu, hatta vâcib olmuştur. Fakat kılıcımı kullanmadan evvel sana İslamiyet teklif ediyorum... Eğer şimdiye kadar yaptığın kötülüklere içten bir pişmanlıkla Sünnî ve Müslüman olursan ve bundan evvel atımın ayağının bastığı yerleri, Osmanlı mülkü olarak bilersen benim devletimden, yardım ve şefkatten başka bir şey görmezsin... Eğer kötü ahlakını değiştirmeyip, kötülüklerinde ısrar edersen. Allah'ın emri ile halen iradende olan memleketi ordum işgal ettiği zaman er isen meydana çıkarsın. Böylece

Allah'ın iradesi ne ise ortaya gelir" diye buyurmuştum. Uğur ve ikbâl ile Azerbaycan'a yürüdüm... Nihayet eski zamanlarda Acem sultanlarının pâyitahtı olan Tebriz önünde döğüşmek üzere 23 Ağustos öğleye yakın Çaldıran sahrasına gelindi. Askerimize karşı koymaya kendisine kudret olmadığını anlayarak, bütün askerini baştan ayağa kadar zırhlara gark edip sağ kola Ustalacalu-oğlu Mehmed'i kumandan ta'yin edip, geri kalan askerle de, kendisi sol kola gelip savaş başladı.

Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa göz açıp kapayıncaya kadar, Ustacaoğlu'nun saflarını dağıtıp, Ustacaoğlu Mehmed'in de başını aldılar... Her iki taraftan uzun müddet çatışmalar, çekişmeler olup birçok beyler öldüler veya yaralandılar. Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa yaralanınca, o koldaki garipler ve ulufeciler yardıma gönderildi. Yeniçeri kullarım da top, tüfek ve oklarla devlet ve din düşmanına taarruz ettiler. Bu durum karşısında düşmanlar firar ettiler. Askerlerim gidip sancaklarını ters çevirip, kumandanlarını hapsedip, hepsini ok ve kılıçlarına hedef ettiler. Kendisinin yaralandığı muhakkak olup, şimdi Tebriz cihetine yürünmektedir. İnşaallah yakında fetih tamamen nasip olur. İşte bu da Allah'ın hediyesidir... Gerekir ki oraya varıp size mülâki olmakla şereflenince Allah u Teala'ya bu lütuf ve hediyesinden dolayı hudutsuz hamd ve şükürler edip, şenlikler yaptırırsın. 25 Ağustos 1514[60].

Bu tarihi Çaldıran Zaferi, ne İran'ın fethiyle neticelenmiş, ne de Safevî hâkimiyetiyle Şiî Mezhebi ortadan kaldırılabilmıştır. Fakat bu büyük zaferle daha mühim ve kıymetli olan şu netice elde edilmiştir ki; Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferiyle Doğu Anadolu'yu Batı Anadolu'yla bütünleştirmiş, anayurdumuz olan Anadolu'nun Selçuklulardan sonra bozulan birliğini ebedî surette temin etmiştir. Siyasî haritamızın bugünkü şekli işte o gün dökülen Türk şehit kanlarıyla çizilmiştir. Çaldıran zaferiyle Anadolu artık asırlarca doğudan gelecek tehlikelerden korunmuştur[61], diyebiliriz.

Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e Girişi:

Çaldıran'da zaferden sonra iki gün kalan Sultan Selim, ordusuyla 25 Ağustos 1514'de Cuma günü, Tebriz'e doğru hareket etmiştir. Bundan sonra Hoy sahrasına gelen Sultan Selim, Vezir Dukagin-oğlu Ahmed Paşa, Rumeli Defterdârı Pîri Mehmed Çelebi, Sekban-başı Balyemez Osman Ağa ve evvelce Akkoyunlu divânında mevki sahibi olan büyük tarihçi İdrisî Bitlisî'den oluşan bir heyeti, dört yüz yeniçeri ile Helvacı-oğlu Hüseyin Bey'in idaresinde bulunan Tebriz'e; hem korumak hem de Osmanlı ordusunun gelişine hazırlatmak ve Şah'ın hazinesine, mallarına el koymak için önden 29 Ağustos'ta göndermiştir[62].

Helvacı-oğlu Hüseyin Bey, Sultan Selim'in gelişini duymuş ve Şah İsmail'in geri kalan kıymetli mallarını alarak şehri terk etmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Sultan Selim Ahtahane'ye sonra da Kuşçu Çemeni'ne geldiğinde, Safevîler tarafında döğüşen Kürt Beyi Hacı Rüstem ve Yedi Çeşme Çayırı'nda daha Şah Kulu vak'asında aleyhte olan Kürt Halit öldürülmüştür.

Tebriz'in Surhab (Acısu) köprüsü yakınına geldiğinde, Tebriz'in a'yân ve eşrâfı tarafından karşılanan Sultan Selim, şehre emân vermiş, büyük bir sevgi seli içerisinde bu menzilden Tebriz'e kadar yerlere serilmiş kıymetli Acem halıları üzerinden geçerek, merasimle şehre 6 Eylül 1514 Cuma günü girmiştir[63].

Yavuz Sultan Selim, atlas kumaşlar üzerinde Tebriz'e girerken atının ayağına altınlar saçılmıştır. Sultan Selim'i karşılayanlar arasında; Timur'un torunu Hüseyin Baykara-oğlu Mirzâ Bedi'üz-zaman, biri Farsça diğeri Çağatayca iki kaside takdim eden Hafız-ı İsfahanî Muhammed ve oğlu Hasan Can (Hoca Saadeddin'in babası) gibi kayda değer kimseler bulunmaktaydı. Bunlarla beraber çoğu, Şah İsmail'in Horasan'dan Tebriz'e naklettiği Türk asıllı bin kadar sanatkârı da Sultan Selim, Tebriz'den İstanbul'a nakletmiştir[64].

Tebriz'in Sahib-abâd mahallesinde bulunan ve mavi-altın sarısı çinilerle süslü olan Sultan Uzun Hasan Camii'ni cephânelik

iken temizletip, düzenleterek Hulefây-ı Râşidin ile Ashab-ı Kiram'ın isimlerini ve kendi adını hutbe de okutan Sultan Selim, sonunda bir dua ederek cemaatta âmin demiştir. Şah İsmail'in Akkoyunlular'dan ve Özbek Şeybânî Han'dan ele geçirdiği kıymetli hazinelere el konulmuştur. Bununla birlikte bir kısım fillerle, Şah'ın Akkoyunlu Türkmenleri'nden Yakub Bey ve Timur torunlarından Ebu Said'den gasp ettiği emanetler, İstanbul'a sevk edilmiştir[65].

Sultan Selim, Tebriz'de iken kendi adına para bastırıp, Ehl-i Sünnet üzere hutbeler okutup, çirkin Şia adetleri terkedilip, Muhammed'in (sav) dininin ibadet tarzı yenilenmiştir[66]. Tebriz'de kaldığı sürece Sultan Selim her şeyi Ehl-i Sünnet inancına uygun bir hale koymaya çalışmıştır. Tebriz, o vakit İran'ın başkenti ve bir milyon civarında nüfusu olan bir şehirdi. Safevîler başkenti sonraları Kazvin'e alarak bu şehrin gerilemesine sebep olmuşlardır[67].

Kış mevsimi yaklaşırken Sultan Selim'in niyeti kışı Tebriz'de geçirmek, baharda tekrar Şah İsmail ve Safevîler'e karşı mücadeleye girişmektir. Fakat "a'yân bâ-husus sipâh ve yeniçeriyân" bu fikir de değillerdi. Kızılbaş-Şiîlerin meskûn olduğu bu bölgede, vezirlerin ve yeniçerilerin de kalmak istemediğini anlayan Sultan Selim, Tebriz'den 15 Eylül 1514'de ayrılarak Nahçıvan yoluyla Karabağ'a çekilmek zorunda kalmıştır[68].

Tebriz'den Amasya'ya Dönüş (15 Eylül 1514):

Tebriz'de bir takım icraatlar yapan ve birçok yeri ziyaret eden, bu arada Heşt-i Behişt Sarayı'nı da gezen Sultan Selim, kış mevsimini Tebriz'de geçirip, on beş yıldan beri birçok Türk hanlığını yıkan, pek çok masum insanı katleden Şah İsmail'e ve onun kurduğu Şiî-Safevî hanedanlığına son vermek istiyordu. Fakat zahire ve yiyecek sıkıntısı, kış mevsiminin yaklaşması, devlet erkânının ve askerlerin dönüş arzusu, "seferim Hind'e Sind'e olacaktır, Doğu ile Batı Türk-İslam âlemini birleştirmek istiyorum" diye düşünen büyük hükümdarı

zor durumda bırakmış, Karabağ'da kışlamak üzere Tebriz'den hareket etmiştir[69]. Nahçıvan yoluyla Karabağ'a gitmeyi arzulayan padişah: "Karabağ ili Acem şahlarının kışlağıdır. Beylerin ağırlıklarını, çevrelerini beslemeye dayanıklıdır, komşu illerinden dahi azık getirilebilir, burada kışlamayı düşünmekteyiz" diye buyurmuştur[70].

Kış mevsiminin bu eski İlhanlı merkezinde geçirileceğini anlayan devlet ricâli ve ordu Merend'den Aras nehri kıyılarına geldiği bir sırada, yeniçerileri isyana teşvik ettiler. Aras nehri taşkın olduğu halde geçerken bir hayli insan boğulmuş ve hayvan telef olmuştur. Yeniçeriler Anadolu'ya dönmek istediklerini; Karabağ'da kışlamak istemediklerini, padişahın etrafını sararak parça parça olmuş elbiselerini mızraklarına takarak, bağırmışlar, hatta Sultan Selim'in çadırına kurşun atarak tepkilerini belirtmişlerdir[71].

Sultan Selim, bu isyanın arkasındaki teşvikçilerin, Vezir-i âzâm ile vezirler, Kadıasker Ca'fer Çelebi, Yeniçeri ağası İskender Paşa ve Sekbânbaşı Balyemez Osman Paşa olduklarını anlamış, ama sessizce bu asî ruhlu devşirme ordusunun tavrını beğenmediği halde Kars-Erzurum yoluyla Amasya'ya dönmeye karar vermek zorunda kalmıştır[72].

Askeri isyana teşvik edenleri cezalandırmaktan geri kalmayan Sultan Selim, Revan şehrini yağmaladıktan sonra vezir Mustafa Paşa'yı atının eğeri kestirmek suretiyle azletmiş ve yerine defterdar Pîri Paşa'yı vezir tayin etmiştir. Peşinden Nahçıvan'da iken, askerin bazı evleri yağmalarını vesile yaparak, "Siz askeri muhafaza da ihmal gösterdiniz" diyerek, Vezir-i azâm Hersek-zâde ile ikinci vezir Dukagin-zâde Ahmed beyleri çadırlarını başlarına yıktırarak azletmiştir[73].

Yeniçeri ağız birliği yapmışçasına Diyâr-ı Rûm'a dönmek için;

"Didiler ey pâdişah-ı cem nişân

Kılıcın olsun düşmana ateş saçan

İran ki baştan sona dek viranedir

Anda kışlak eylemek efsanedir”.

Bu sözlerin orduda büyük küçük herkesin fikrini yansıttığını anlayan Sultan Selim dönüşü mecbur olmuştur[74], diyebiliriz.

Bu arada ordunun erzak ve saman buhranı ile karşılaştığı görülmektedir. Gürcistan hâkiminden istenilen erzak gelmeyince Gürcü toprakları yağmalanmaya başlanmıştı ki, Gürcü Mirza Çabuk'un adamları İspir kalesinin anahtarlarını ve ordunun zahire ve hayvanların saman ihtiyacını Çoban Köprüsü'nde getirmişler ve sıkıntı kısmen giderilmiştir. Fakat Sultan Selim, yine de zeametli süvarilerine izin vermek zorunda kalmıştır[75]. 20 Eylül 1514'de Aras nehri geçilip, Kesikkünbed'e konulup 21 Eylül'de Nahçıvan şehri yakınında konaklanıp, halkının Kızılbaşlığından dolayı yağma edilmiştir. 22 Eylül'de Karabağ yakınına konulup, Sederek'ten geçilerek 25 Eylül'de Revan (Çukur-sa'ad) civarına konulmuştur. 28-29 Eylül'de Üçkilise geçilip, 5 Ekim'de Kars, Şuregel-suyu (Arpaçayı) geçilip Gökçedağ yakınına konulmuştur[76].

Yeni vezir olan Pîri Paşa zahire sıkıntısını gidermek için, Bayburt taraflarına gönderilip, Ramazan'ın birinci günü (20 Ekim 1514) Çin-ağılı (oğlu) mevkiine konulmuştur. Orduy-ı Humâyûn Erzurum'da iken Bayburt'un fetih haberi gelmiştir. Otağ-ı Humâyûn Bayburt'a geldiğinde kaleler fetheden güçlü beyler, Padişah'a Bayburt'un anahtarlarını sundular[77]. Bayburt kalesiyle beraber Kiğı kalesinin de anahtarları getirilmiş, 24 Ekim'de Bayburt tevâbiünden Danişmend-kenti civarına konulup Başmirahur Bıyıklı Mehmed Beye, Bayburt'un fethinde gösterdiği yiğitlikten dolayı; Trabzon, Bayburt, Şebinkarahisar, Erzincan ve Canik sancakları, Erzincan valiliğine bağlı olarak verilmiş ve Mehmed Bey buralara Serdar olmuştur. Azledilen Hersek-zâde'nin yerine, Rumeli Beylerbeyisi olan Hadım Sinan Paşa Vezir-iazâm tayin edilmiştir[78].

Böylece 1514'teki Çaldıran Seferi sonunda, Osmanlı ordusunun, Nahçıvan ile Revan çevresini vurduğu, Şuregel-Kars, Pasinler, Erzurum çevresindeki Sevindik Han'ın Türkman Beyliği topraklarına dokunmadığı, Gürcü Atabeklerinden İspir'i aldığı, Safevîlerden, Doğu Bâyezid, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kiğı kalelerini ve mülhakatını fethettikleri görülmektedir[79].

Sultan Selim, Niksar'da Ramazan Bayramı'nı idrak edip, 24 Kasım 1514'de Amasya şehrine kışı geçirmek, ertesi bahar harekâta buradan devam etmek maksadıyla, ordunun top ve cephanesini Şark-i Karahisar'da (Şebinkarahisar) bırakmış, askerin de Ankara'da kışlamasını emretmiştir. Kapıkulu askeriyile kışın bastırması üzerine kış hazırlığı yapıp, Amasya'da kalınırken, Ayas Ağa Tebriz'den gelenler ve yeniçerilerle İstanbul'a gönderilmiştir[80].

Amasya'da Çaldıran seferinde kahramanlığı ve büyük hizmetleri görülen Şehsuvaroğlu Ali Bey'e, Pâdişah Selim, Dulkadırlu vilayetini uygun görüp, geçici olarak durumun darlığı sebebiyle Kayseri sancak beyliği verilmişti. Dulkadırlu ve Bozok yöresinin fethi göreviyle çok kıymetli bahşişlerle sancağına gönderilip, Bozok Sancak Beyi Dulkadıroğlu Süleyman'ı da mağlup edince, Bozok'ta Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmiştir[81].

Bu arada Şah İsmail, Osmanlı Padişahı'nın Amasya'da kışlamakta olduğunu, İlkbahar da tekrar İran üzerine yürüyeceğini haber almıştır. Amasya'da kışlayan Sultan Selim'e ikinci defa İran üzerine yürümesini önlemek, özür dileyip geçmiş kusurlarının bağışlanmasını dilemek ve mâşukası (gözdesi) Taclı Hatun'u geri almak düşüncesiyle; Tebriz ulemâsından Seyyid Abdu'l-Vehhab'ın başkanlığında, Kadı İshak, Mevlana Şükrullah Mugâni ve Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hamza'dan mürekkep bir elçilik heyetini göndermiştir[82].

Gelen heyetle yolladığı mektupta Şah İsmail kısaca; yapılan savaştan pişman olduğunu, sulh istediğini, Çaldıran'da alınan hatununun geri verilmesini istemekteydi[83].Yavuz Sultan Selim

bu taleplerin hiçbirini kabul etmeyerek, dört elçiden Kadı İshak'la, Seyyid Abdu'l-vehhab'ı Amasya'dan İstanbul'a gönderip Rumeli-Hisarı'nda ve Hamza-Halife ile Molla Şükrullah'ı da Dimetoka zindanında hapse attırmıştır[84].

Bu arada Kürt Hacı Rüstem'in oğlu Pir Hüseyin Bey, Şah İsmail'den Osmanlı tarafına ilticâ etmiş ve babasının hükmettiği yerler kendisine verilmiştir[85]. Amasya'da iken Sultan Selim, Dukaginoğlu Ahmed Paşa'yı yeniden vezirliğe getirmişti. Yeniçeriler ilkbahar da tekrar sefer olacağını duymuşlar, hâlâ zahire ve yiyecek sıkıntıları bitmemişti ki, Amasya'da isyan ederek Yavuz Selim'in hocası Halimi Çelebi'nin ve vezir Piri Paşa'nın çadırlarını yağmaladılar. Bunun üzerine olayı tahkik ettiren Sultan Selim, Dukağinoğlu Ahmed'i suçlu bularak azledip bizzat hançerleyip başını kestirmiştir (1 Mart 1515)[86].

Kemah Kalesi'nin Fethi (19 Mayıs 1515):

Yavuz Sultan Selim'in en çok üzerinde durduğu husus, Safevîler üzerine yeniden yürümekti. Kemah kalesine sığınmış olan Türkmenler, Osmanlı topraklarına durmadan tecavüz ettikleri için, kışı Amasya'da geçirmekte olan Padişah'a; "Kemah Kalesi Kızılbaşların elinde bulundukça, Bayburt, Erzincan gibi şehir ve çevre kasabaların güvenliğini sağlamak mümkün olamaz" dediler. Bunun üzerine zaten Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmayı lüzumlu sayan Padişah, Kemah kalesinin kuşatılmasını Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emretmiştir[87].

Sultan Selim, 19 Nisan 1515'de Amasya'dan Kemah'a doğru hareket etmiş; Karlıgöl, Karaçayır, Sivas, Merzifon, Elmalı üzerinden Kemah kalesine gelmiştir. Gayet müstahkem olan Kale, Varsaklu Mehmed Bey, tarafından savunulmaktaydı. 19 Mayıs 1515'de Padişahın da iştirakıyla umumî bir hücumla ikinci vakti kale teslim alınmıştır. Kızılbaş-Türkmen müdafîler kılıçtan geçirilip, kadınları ve çocukları esir alınıp, muhafızlığına Karaçin-oğlu Ahmed Bey tayin edilmiştir[88]. Kemah kalesinin fethi Erzincan, Bayburt ve Doğu Anadolu'nun

hâkimiyet altına alınması açısından hakikaten önemli bir hâdisedir.

Dulkadırlu Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515):

Yavuz Sultan Selim, Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla, Kemah kalesinin fethinden sonra Sivas'a dönmüştü. Vezir-ia'zâm Hadım Sinan Paşa'yı on beş bin askerle, Şehsuvaroğlu Ali Bey kılavuzluğunda, Dulkadırlu Alauddevle Bozkurt Bey üzerine göndermiştir.

Alauddevle Bozkurt Bey, Osmanlılara muhalif hareket etmekteydi. Sultan Selim, İran'a giderken, Çaldıran savaşına iştirak etmemiş, zahire vs. yardımında bulunmamış, Kemah'ın fethi sırasında bir Osmanlı kervanını vurmuş, belki daha önemlisi, Memlûk hükümdarı Kansu Gavri'ye müracaat ile yardım ve himayesini talep etmiştir[89]. Alauddevle Bozkurt Bey, tehlikenin gelip çattığını görünce haremینی, hazinelerini vs. Turna Dağı (Nurhak) tepesine çıkararak, Dulkadırlu arazisine hâkim boğazları tutmuştur.

Sultan Selim, Elbistan önlerinde İncesu kenarına karargâhını kurmuş, bu arada Sinan Paşa, Göksun ovasını geçerek, yirmi bin kişilik Dulkadırlu Türkmen ordusuyla karşılaşmıştır. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Alauddevle'nin askerlerine; "Merhum babamın ekmeğini yiyenler, sancağımın altına gelsinler" çağrısı etkili olup, Alauddevle Bozkurt Bey'in askerleri arasında dağılma meydana getirmiştir.

12 Haziran 1515'de Göksun yakınlarında Turna Dağı eteklerinde yapılan savaşta doksan yaşındaki Alauddevle Bozkurt Bey, dört oğlu ile beraber giriştiği mücadelede öldürülmüştür[90]. Alauddevle Bey'in kesik başı bir fetihnâme ile Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye gönderilmiştir. Dulkadırlu memleketi Maraş ve Elbistan başta olmak üzere bir "sancak" itibar edilerek Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmiştir. Böylece Keşfî'nin "Türkistan Diyârı" dediği Türkmenlerin yurdu ve askerleri Sultan Selim'in emrine girmişti. Sultan Selim adına burada

kendi adına hutbe okutup, para bastırılmıştır. Hadım Sinan Paşa burada vezir-i a'zam tayin edilmiştir[91].

Dulkadırlu Eyaleti'nden, Acem diyarında alınan ganimet kadar kıymetli mücevherler ve bol miktarda para ele geçmiştir. Sultan Selim, her askere elde ettiği ganimet hariç bin'er akçe ihsan buyurdular. Kayseri'ye gelindiğinde Selim Han, askere memleketine dönüş için izin verip, kendisi adamlarıyla birlikte Göksun, Sarız ve Kayseri üzerinden İstanbul'a azimet etmiştir[92].

Yavuz Sultan Selim, İstanbul'a varır varmaz, evvela Çaldıran Seferi sırasında meydana gelen başkaldırmalarda devlet erkanından kimlerin parmağı olduğunu meydana çıkarmak için tahkikat açtırdı. Netice de; Vezir İskender Paşa, Sekban-başı Balyemez Osman Ağa, Kadıasker Cafer Çelebi suçlu bulunarak katledilmişlerdir[93]. Bu arada Sultan Selim'in İstanbul'a dönmüş olduğunu duyan, Şah İsmail, Hüseyin Bey ve Behram Ağa'dan oluşan bir sefaret (elçilik) heyeti daha göndermiş, bunlarda evvelki gelen Safevî heyetinin âkıbetine düçar olmuşlardır[94].

Güneydoğu Anadolu ve Diyarbakır Havâlisi'nin Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517):

Sıradağlar üzerinde başlarına buyruk dolaşmakta olan Kürt Beyleri, tek başlarına yaşamakta ve Kelime-i Tevhid'den başka hiçbir konuda anlaşılamayarak sürekli biçimde biri birileriyle çatışmayı huy edinmişlerdi. Daha önceleri Akkoyunlu sonra Safevî-Türkmenler yönetiminde olan Diyarbakır ve Bağdat arasında yaşamaktaydılar. Anlaşmazlık yüzünden aralarında dayanışma bulunmadığından, Safevî-Türkmenlere direnmeye güçleri yetmemiş ve ister istemez Şah İsmail'e baş eğmişlerdir[95].

Güney Doğu Anadolu, Akkoyunlu Türkmenlerinden Safevîlerin eline geçmişti. Nüfusun ekseriyeti Türk idi. Bir miktar da Kürt var idiyse de İranlı yoktu. Osmanlı kaynaklarında yanlış

bir adlandırma ile “Kürdistan” denilen saha; Urmiye Gölü’nden Fırat boylarına kadar uzanan yerler olarak gösterilir. Oysa Kürdistan; bugünkü İran topraklarında kalan Bağdat’ın kuzeydoğusudur. Ardelan, Luristan toprakları ve Urmiye Gölü’ne kadar olan yerlerdir.

Asırlardan beri nesilden nesile Türklerle meskun olmuş olan Güneydoğu Anadolu bölgesinde dağınık halde Sünnî olan Kürtler de vardı[96]. Çaldıran zaferi ve Osmanlı ordusunun Tebriz’e kadar ilerlemesi gerçi İran’da Safevî Devleti’nin kudret ve nüfuzunu sarsmıştı. Fakat Osmanlılar çekilir çekilmez Azerbaycan’da Şah İsmail, hemen Tebriz’e dönerek hâkimiyet ve otoriteyi yeniden kurmuştu. Ancak yanlış bir tavırla Güneydoğu Anadolu’daki Kürt beylerinden bir kısmını tutuklatıp beyliklerine son vererek buralarda hutbe ve sikke kendi adına okutmakla Kürtlerin tepkisine yol açmıştır[97].

Stratejik önemi olan Diyarbakır şehrine hâkim olmak isteyen Şah İsmail, Sultan Selim’in İstanbul’a döndüğünü işitince, Çaldıran seferinde maktul düşen Ustacaluoğlu Mehmed’in kardeşi Kara Han’ı Diyarbakır’ı muhasaraya göndermiş ve tekrar zapt ettirmiştir[98].

Sultan Selim, Acem diyarına fethi giderken, bazı Kürtler huzuruna gelerek Safevîlerin kendilerine musallat olduklarından şikayet etmişlerdi. Sultan Selim’de Azerbaycan’dan dönerken, bölgede bulunan Kürtlerin gönülleri kazanarak onlara mektuplar yazmış ve kendisi Kürtler arasında büyük bir nüfuzu bulunan değerli âlim ve tarihçi İdris-î Bitlisî’yi (v.1521) Diyarbakır ve havalisinin barış yoluyla fethi için Kürtlere göndermişti[99]. Şeyh Hüsameddin Ali-oğlu İdris-î Bitlisî, Kürtlerin örf, adet ve geleneklerini çok iyi bilen ve onlar arasında itibarlı bir kimse olduğu için yaptığı çalışmalar neticesini vermiş, çok kısa zamanda bölgede bulunan beyleri Güneydoğu Anadolu’da iknâ ederek Sünnî-Müslüman olan Osmanlı Devleti’ne bağlamayı başarmıştır[100].

Sultan Selim, Kara Han’a karşı kuşatılan Diyarbakır şehrinin

direnmekte olduğunu İdris-î Bitlisî'den öğrenmişti. 25 Eylül 1515 günü Edirne'de bulunan Padişah'a Kızılbaş'ın on ay'dan beri kuşattığı Diyarbakır şehri yardımına 29 Ağustos 1515 günü gönderilen hükme göre Sivas (Rûm) Beylerbeyisi Şadi Paşa'nın Amasya'dan çıkarak yürüdüğü, ayrıca Erzincan Beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Bey'inde ol cânibe gittiği haberi geldi. Elli bin nüfuslu Diyarbakır şehri Kara Han'a ve Safevî ordusuna on ay dayanmıştı. 10 Eylül 1515'de Osmanlı askerleriyle birlikte, o yöreden olan Türkmen asıllı Yiğit Ahmed idaresindeki gönüllüler, Urfa kapısından şehre girmişlerdir. 20 Eylül'de Bıyıklı Mehmed'in kuvvetleri de şehre girerek, şehir muhasaradan kurtarılmıştır[101].

Bu hengame öncesinde İdris-î Bitlisî'nin yapmış olduğu yoğun çaba sonucunda; Bitlis, İmadiye, Hasankeyf, Sason, Aşti, Ermi, Savran, Hizan, Siirt gibi yerlerin hâkimlerinden yirmi beş adet Kürt beyi, Yavuz Sultan Selim'e bağlı hale getirilmişti. Bunlar, Sultan Selim ile birlikte mal ve canlarını fedâ etmeye, ahdi yemin ederek Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdi[102].

İdris-î Bitlisî ve Kürt beyleri on bin gönüllü ile Diyarbakır'ı muhasara eden Kara Han'a karşı Bıyıklı Mehmed'in ordusuna katılmışlardı[103]. 4 Kasım 1515 tarihinde yapılan Divân'da, Diyarbakır Beylerbeyiliği; Kiğı, Çemişgezek'ten Urfa ve Sincar'a kadar olan yerleri içine alan vilayet toprakları Bıyıklı Mehmed Bey'e verilip, eski Amid Sancak beyliği mahlûl oldu (iptal edildi) ve Diyarbakır'dan yirmi üç pâre sancak verildi[104]. Kürtlerin Safevîler'e karşı hareketleri sonucu, padişah bunlara, itaatları karşılığında, beyliklerine ait olan toprakları tanıyan beraatlar göndermiştir[105].

Diyarbakır'ın Yiğit Ahmed ve Bıyıklı Mehmed Bey'in ordusuyla ele geçirilmesinden sonra Kara Han Ustacalu, Mardin tarafına kaçmıştır. Diyarbakır'dan Mardin'e firar eden Kara Han, takip edilerek Sincar'a geçtiği öğrenilmişti. Mevlânâ İdris-î Bitlisî Mardin'e gelerek halka nasihat eyleyip kaleyi teslim almış ve boyun eğmeyenler gizlice kaçmışlardır. Osmanlı

askerleri Mardin'e girmiş, sonra kışlamak üzere Diyarbakır'a çekilmişlerdi. Bunu haber alan, Kara Han tekrar Mardin'e gelerek durumu Şah İsmail'e bildirmiştir[106].

Bu arada Şadi Paşa: "Bana padişahımızın fermanı ancak Amid'e kadardı" diyerek, askerini toplayıp Sivas'a doğru yönelmiş, İdris-î Bitlisî ile Bıyıklı Mehmed'de Pâdişah'tan tekrar yardım istemiştir. Sultan Selim, Karaman Beylerbeyisi Husrev Paşa'yı yirmi bin kadar askerle Diyarbakır-Mardin taraflarına yardımcı göndermişti. Harput kalesini yolda iken üç gün muhasaradan sonra almışlardı.

Bu sırada Kara Han, Şah İsmail'den gelen taze kuvvetler ile Mardin kalesini tahkim etmişti. Husrev Paşa Fırat'ı geçti ve Bıyıklı Mehmed'in ordusu ile birleşti. Kara Han'da Safevî askerini Pîr mevkiindeki Türkmen aşiretleriyle birleştirmek için ilerlemişti. Mardin civarında Koçhisar yakınında Dede-kargın mevkiinde iki ordu karşılaştı[107]. Yapılan çok şiddetli çarpışma sonucunda Kara Han, kurşunla yaralanarak öldü ve başı kesildi. On bin'den ziyade Kızılbaş-Türkmen öldürüldü, kaçabilenler kaçmışlardı. Bölge tamamen -Mardin Kalesi hariç- Osmanlılara geçmiştir[108].

Sonuç:

Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'yu, Güney doğu Anadolu'yu Orta Anadolu'yu, Musul-Kerkük bölgesi ile bazı kale ve şehirleri kalıcı olarak hâkimiyeti altına almıştır. Koçhisar zaferinin tesiri çok büyük olmuştur. Savaşı müteakip, Ergani, Sincar, Çermik, Birecik, Rakka, Hasankeyf, Urfa, Siirt kapılarını Osmanlı-Türk ordularına açmışlardır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'daki, Rûşeni, Hariri, Sencarî, Cezirevî gibi bazı Arap ve Kürt aşiretleri de itaat altına alınmıştır[109].

Mardin kalesi kumandanı olan Ustacaluoğlu Kara Han'ın kardeşi Süleyman Kale'yi teslim etmemişti. Bir yıl kadar sonra Sultan Selim Han, Arap diyarının fethinden dönerken, Bıyıklı Mehmed'i

Mardin'in fethi için gönderdi. Mehmed Paşa, varıp şehri zorla alarak Süleyman Bey'i öldürüp, bölgeyi Safevî-Kızılbaşlardan temizlemiştir (Nisan 1517)[110].

Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlanmasında çok emeği geçen Bıyıklı Mehmed Paşa ile İdris-î Bitlisî'ye Yavuz Sultan Selim, hil'at, bahşiş ve kılıçlar hediye etmiştir. Ayrıca Kürt beyleri için yirmi beş yük akçe, beş yüz hil'at ve on yedi sancak ihsan buyurmuşlardır[111]. Yavuz Sultan Selim, takip ettiği ince bir siyasetle, Mevlânâ İdris-î Bitlisî'nin önderliğinde; Doğu ve Güneydoğu illerinde oturan "Kurt-baba" veya Baba-Kürtlerin aşiret reislerine iyi muamele etmiştir. Onları İranilik ve Şiîliğe karşı kuvvetli bulundurmak için, soyca Türk olan bu aşiretlere ve beylere Kürt adını vererek, onlara geniş hak ve yetkiler vermiştir[112].

Yavuz Sultan Selim'in Güneydoğu Anadolu siyaseti başarıya ulaşmış gözükmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki teshir harekâtı sonucu Diyarbakır havalisi itaat altına alınmıştır. Nusaybin ve Urfa dâhil olduğu halde Irak-ı Arab'ın kuzey kısmı, Kerkük ve Musul, Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Güney'de ise Bağdat'a doğru olan saha ve Mısır hükümetinin müstemlekesinden, Tarsus, Adana, Antakya ve Halep, Osmanlı Devleti'nin hedefi altına alınmıştır[113].

KAYNAKÇA:

- Ahmed Rasim; *Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi*, C. I-IV, I. Baskı, Şems Matbaası, İstanbul, 1326-1328 h.
- Ahmed Refik; *XVI. Asır'da Rafızilik ve Bektaşîlik*, Ahmet Halit Ktb., İstanbul, 1932.
- ALTUNDAĞ, Şinasi; "Selim I", *İ.A.*, C. XI, M.E.B., İstanbul, 1966, (ss. 423-434).
- ASRAR, N. Ahmet; *Kânunî Sultan Süleyman ve İslam Alemi*, 2. Baskı, Hilâl Yayınları, İstanbul, (t.y.).

Franz Babinger,

- Babinger, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimi; **Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları**, Kanaat Kitabevi, Ankara, 1940.
- BARTHOLD, W.; **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. Fuad Köprülü, 5. Baskı, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1977.
- **II. Bâyezid ve I. Selim Devrine Ait Muhaberât**, Revan Kitaplığı, Nr. 1958, T.S.M.K., İstanbul, (t.y.).
- Bursalı Mehmed Tahir; **Osmanlı Müellifleri**, C. I-III, Amire Matbaası, İstanbul, 1333 h.
- Celâlzâde Koca Nişancı Mustafa Çelebi; **Selim-nâme** (Meâsir-i Selim Hânî), Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, 1. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1990.
- _____ ; **Tabakâtu'l-Memâlik fi Derecâti'l-Mesâlik**, Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, (Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).
- DANIŞMEND, İsmail Hami; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. I-IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948.
- EMECEN, Feridun; “Kânunî Süleyman Devri”, **D.G.B.İ.T.**, C. X, Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, (ss. 313-382).
- Feridûn Ahmed Bey; **Münşeatu's-Selâtin**, C. I-II, 2. Baskı, İstanbul, 1274-1275 h.
- FIRAT, M. Şerif; **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 5. Baskı, T.K.A.E., Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1983.
- Gelibolu'lu Mustafa Âlî; **Kitabu't-Târih-i Künhu'l-Ahbâr**, Nr. 920, (Türkçe Yazma), Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083 h.
- GRAMMONT, Jean-Louis Becque; “Osmanlı İmparatorluğu Doruğu

Olaylar (1512-1606)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Server Tanilli, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 1992, (ss. 171-194).

– GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Kânunî Sultan Süleyman**, 2. Baskı, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1992.

– _____; "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakkeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, T.T.K. Basımevi, S. 83, XXI, Ankara, 1957, (ss. 449-483).

– _____; "Çaldıran Muharebesi", **İ.A.**, C. III, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977, (ss. 329-331).

– GÖLPINARLI, Abdulbaki; "Kızılbaş", **İ.A.**, C. VI, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977, (ss. 789- 795).

– GÖYÜNÇ, Nejat; "Kânunî Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu", **Kânunî Armağanı**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1975, (ss. 61-74).

– _____; **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991.

– HAMMER, Joseph Pustgall; **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Terc. Mehmed Atâ, C. I-X, Selânik Matbaası, İstanbul, 1330 h.

– Haydar Çelebi; **Haydar Çelebi Rûznâmesi**, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman, (1001 Temel Eser), İstanbul, ?.

– Hezarfen Hüseyin b. Cafer; **Tenkihu't-Tevârih-i Mülûk**, Es'ad Efendi Kitaplığı, Nr. 2239, (Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083 h.

– HINZ, Walther; **XV. Yüzyıl'da İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi** (Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd), Çev. Tefvik Bıyıkoglu, 2. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992.

– Hoca Saadeddin Efendi; **Tâcü't-Tevârih**, C. I-II, İstanbul, 1279-1280 h.

– _____; **Tâcü't-Tevârih**, Haz. İsmet Parmaksızoglu, C. I-V,

3. Baskı, K.B.Yayınları, Ankara, 1992.

– KANTEMİR, Dimitri; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, Çev. Özdemir Çobanoğlu, C. I-III, 1. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1979.

– Karaçelebizâde, Abdu'l-Aziz; **Târih-i Ravzatu'l-Ebrâr**, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Süleymaniye Ktb., (Bulak Matbaası-Mısır), İstanbul, 1238 h.

– Kemal Paşa-zâde; **Fetavây-ı Kemal Paşa-zâde der Hakk-ı Kızılbaş**, Mecmûa, Es'ad Efendi Kitaplığı, Nr. 3548, (Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).

– KESKİN, Mustafa; "Yavuz Sultan Selim Han'ın Menkîbeleri", **Türk Tarih Kongresi Tebliği**, Elazığ, 1993.

– KEVSERÂNİ, Vecih; **El-Fakih ve's-Sultân** (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi), Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul, 1992.

– KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993.

– MİROĞLU, İsmet; "Yavuz Selim Devri", **D.G.B.İ.T.**, C. X, Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, (ss. 281-312).

– Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah; **Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-Asâr**, Terc. Nedim Ahmed, C. I-III, Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4741, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1285 h.

– _____ ; **Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-Asâr**, (Müneccimbaşı Tarihi), Terc. İ. Erünsal, C. I-III, Tercüman (1001 Temel Eser), İstanbul, (t.y.).

– Nişancı Mehmed Paşa; **Târih-i Nişancı Mehmed**, İzmirli İsmail Hâkkı Kitaplığı, Nr. 2375, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1290 h.

– Peçevî İbrahim Efendi; **Târih-i Peçevî**, C. I-II, Amire Matbaası, İstanbul, 1281- 1283h.

- _____ ; **Peçevî Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. I-II, 2. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1992.
- SARAY, Mehmet; **Türk-İran Münâsebetlerinde Şiîliğin Rolü**, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1990.
- Sarı Abdullah Efendi; **Düstûru'l-İnşâ**, Es'ad Efendi Kitaplığı, Nr. 3332, (Türkçe Yazma) Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1053 h.
- _____ ; **Münşeat-ı Fârisi**, Es'ad Efendi Kitaplığı, Nr. 3333, (Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1039 h.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî; **Solakzâde Târihi**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297 h.
- _____ ; **Solakzâde Târihi**, Haz. Vahid Çabuk, C. I-II, 1. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1989.
- Süheylî Ahmed b. Hemdem; **Târih-i Şahî** (Tarih-i Süheylî), Fatih Kitaplığı, Nr. 4356, (Mlf. Hattı Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).
- SÜMER, Faruk; **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü** (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992.
- _____ ; **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1990.
- III. Şemseddin b. Şeref (Şeref Han) Bidlisî; **Târih-i Şerefnâme** (Farsça Yazma), Nr. 4539 /12, Mehmet Paşa Ktb., Darende, 1051 h.
- TANSEL, Selahattin; **Yavuz Sultan Selim**, 1. Baskı, M.E. Basımevi, Ankara, 1969.
- TEKİNDAG, M. C. Şehabeddin; **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574)** (Basılmamış Ders Notları), İ.Ü.E.F., İstanbul, 1977.

- _____; “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, S. 22, XVII, İstanbul, 1968, (ss. 49-78).
- UĞUR, Ahmet; **Yavuz Sultan Selim**, E.Ü.S.B.E. Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 1989.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. I-VIII, 5. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988.
- VARLIK, Mustafa Çetin; “Çaldıran Savaşı”, **İ.A.**, C. VIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, (ss. 193-195).
- YAZICI, Tahsin; “Safevîler”, **İ.A.**, C. X, M.E. Basımevi, İstanbul, 1966, (ss. 53-59).
- _____; “Şah İsmail”, **İ.A.**, C. XI, 1. Baskı, M.E. Basımevi, İstanbul, 1970, (ss. 275- 279).
- YİNANÇ, Refet; “Dulkadıroğulları”, **İ.A.**, C. IX, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1994, (ss. 553-557).

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi,
kilicremzi@gmail.com

[1] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbar**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 450; Tekindağ, **Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 116; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, s. 359; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 259; Solâkzâde, **Solâk-zâde Tarihi**, s. 360; Süheylî; **Târihi Şahî**, v. 450a; Hoca Saadeddin, **Tâcü’t Tevârih**, C. II, s. 244; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 56; Edirne’den çıkışı bir-iki gün farklı belirtenler de olmuştur. Solâkzâde; “Kendileri de saadetle “Nevrûz-ı Sultanî” hulûl eylediğinde...” diyerek 21 Mart’ta çıktığını belirtir.

[2] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 450; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz

Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 57.

[3] Karaçelebizâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s. 400; Hoca Saadeddin, **Tâcü't Tevârih**, C. II, s. 245; Süheylî, **Târih-i Şâhi**, v. 450b; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 450; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikalârın Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 58; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 59.

[4] Sarı Abdullah Efendi, **Münşeat-ı Fârisi**, Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 3332, (Türkçe Yazma) Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1053h. v. 96b-98a; Feridun Bey, **Münşeatü's-Selâtin**, C. I, İstanbul, 1274 h., s. 379-381; Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Rûznâmesi**, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, ?, s. 43-44; Hoca Saadeddin, **Tâcü't Tevârih**, C. II, s. 246-248; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**" s. 116; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 362-365; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 7.

[5] Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 397 vd; Hoca Saadeddin, **Tâcü't Tevârih**, C. II, s. 246-248; Haydar Çelebi, **H.Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 43-44; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 364; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 58; Tansel, **A.g.e.**, s. 40.

[6] Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 381; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 42-43; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.117.

[7] Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 40-41; Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 374-377; "Ubeydullah Han'a gönderildiğini yazmakta ise de gerçekte o sırada Özbeklerin başında Göçgüncü Han bulunuyordu. Mektup ona gönderilmiştir. Bkz; **II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim Devrine Ait Muhaberât**, T.S.M.K., Revan Kitaplığı, Nr. 1958, İstanbul, v. 104a-111a.

[8] Süheylî, **A.g.e.**, v. 450b; Hoca Saadeddin, **Tâcü't-Tevârih**,

C. II, s. 249; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 366; Solâkzâde, **Solâk-zâde Tarihi**, s. 361; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 60; Hammer, **Osmanlı Tarihi**, Özt. A. Kadir Karahan, C. I, s. 374.

[9] Hoca Saadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, C. II, s. 249-250; Süheylî, **A.g.e.**, v. 450b; Solâkzâde, **Solâkzâde Tarihi**, s. 361; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 450; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 366-367; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 60-61; Tekindağ, **Fatih'den III Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 117-118.

[10] Hoca Saadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, C. II, s. 250; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**. Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 367; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 118; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 59.

[11] Hoca Saadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, C. II, s. 250; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 59; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 61.

[12] Solâkzâde, **Solâkzâde Tarihi**, s. 361; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 450; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 61.

[13] Hoca Saadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, C. II, s. 250; Süheylî, **A.g.e.**, v. 451a; Karaçelebizâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s. 400; Solâkzâde, **Solâk-zâde Tarihi**, s. 361; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 368; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 60.

[14] Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s.

[15] Süheylî, *A.g.e.*, v. 451a; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 8.

[16] Sarı Abdullah Efendi, *Münşeat-ı Fârisi*, v. 98b-99a; Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 382; Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 44; Hoca Saadeddin, *Tacü't Tevârih*, C. II, s. 251-252; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 368- 369.

[17] Feridun Bey, *A.g.e.* C. I, s. 382-383; Sarı Abdullah Efendi, *Münşeat-ı Fârisi*, v. 98b-99a; Hoca Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, C. II, s. 252-254; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 401. Solâkzâde, *Solâk-zâde Tarihi*, s. 362-363.

[18] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 369; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 8; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s.119; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 62.

[19] Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 383-384; Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 44-46; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 60.

[20] *T.S.M.A.*, Ev, nr. 5465; Erzincandan Tebriz'e kadar olan menzilleri belirtmektedir; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.104.

[21] Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 370; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 63; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 104.

[22] Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C. II, s. 252 vd.; Süheylî, *A.g.e.*, v. 451a; Rasim, *A.g.e.*, C. I, s.184; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 60; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 8; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s.

64; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 370.

[23] Sarı Abdullah, **Münşeât-ı Fârisi**, v. 95b-96a; Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 384-385; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 46-47; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 64.

[24] Süheylî, **A.g.e.**, v. 451a; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Solakzade, **Solak-zâde Tarihi**, s. 362-363; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 370-371; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 8.

[25] Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 385-386; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 47-49; Tansel, **A.g.e.**, s. 48; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 371; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 9; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 261.

[26] Süheylî, **A.g.e.**, v. 451b; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 451; Solakzade, **Solakzâde Tarihi**, s. 364; Rasim, **A.g.e.**, C. I, s. 185; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 263; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 61; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.120.

[27] Nişancı Mehmed, **A.g.e.**, s. 184; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s.104; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 121.

[28] Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 61-62; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 264; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s. 106.

[29] Feridun Bey, **A.g.e.**, C. I, s. 374 vd; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 41-42.

[30] Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.121.

[31] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 264; Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 184; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 121; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elllerini Fethi*, s. 106.

[32] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 452; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 66; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 140.

[33] Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 9; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 460; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 62.

[34] Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 9.

[35] Süheylî, *A.g.e.*, v. 452a; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 65.

[36] Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 62-63; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elllerini Fethi*, s. 106-107.

[37] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 460; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 264; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 63; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 10.

[38] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 452; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 264-265; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 10; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s.122; Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 186.

[39] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 461; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 64; Rasim, *A.g.e.*, s. 187.

[40] Süheylî, *A.g.e.*, v. 452a; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 373-374; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 64; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 107-108; Müneccimbaşı, *Sahâifu’l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 461.

[41] Hoca Saadeddin *Tacû’t Tevarih*, C. II, s. 260; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 265; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 67.

[42] M.Tayyib Gökbilgin, “Çaldıran Muharebesi”, *İ.A.*, İstanbul, C. III, s. 330; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 11; Tekindağ, *Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 122; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 268; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 69.

[43] Hoca Saadeddin, *Tacû’t Tevarih*, C. II, s. 261; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 11; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 265-266; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *T. D.*, S. 22, C. XVII, s. 65.

[44] Hoca Saadeddin *Tacû’t Tevarih*, C. II, s. 261; Tekindağ, *Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 123; Miroğlu, *a.g.m.*, s. 298; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 11; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 70; Tansel, *A.g.e.*, s. 53-54.

[45] Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *T. D.*, S. 22, C. XVII, s. 66-67; Tekindağ, *Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi*, s.123; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 11; Müneccimbaşı, *Sahâifu’l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 462; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 266.

[46] Müneccimbaşı, *Sahâifu’l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 453; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 11; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II. s. 266; Gökbilgin, “Çaldıran Muharebesi”, *İ.*

A., C. III, s. 331; Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Muharebesi” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, C. VIII, s. 194.

[47] Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 11; Tansel, **A.g.e.**, s. 54; İran kuvvetleri yüz bin süvaridir, demektedir.

[48] Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 11-12; Tansel, **A.g.e.**, s. 54-55.

[49] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 453; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 12; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 268; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 67.

[50] Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 12; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 268; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 77; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 68.

[51] Karaçelebizâde, **Ravzatu’l Ebrar**, s. 401; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 68; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 12.

[52] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 454; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 12; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 69; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 268.

[53] Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 70; Tansel, **A.g.e.**, s. 59; Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 77; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 13.

[54] Tansel, **A.g.e.**, s. 59; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 72.

[55] Hoca Saadeddin, *Tacû't Tevarih*, C. II, s. 276 vd; Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 78; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Özt. A. Kadir Karahan, C. I, s. 381; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 125.

[56] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrar*, s. 402; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 466; Saray, *A.g.e.*, s. 22.

[57] Tansel, *A.g.e.*, s. 66; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 75; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. İ. Erünsal, C. III, s. 466; Dimitri Kantemir, *Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara, 1979, C. II, s. 53.

[58] Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 43-59; Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 190; Tansel, *A.g.e.*, s. 66.

[59] Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 390; Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 49.

[60] Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 386 vd; Haydar Çelebi, *H. Ç. Rûznâmesi*, Haz. Y. Senemoğlu, s. 50-52; Ayrıca bkz. Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 390; Selim tarafından Tebriz Ayanına Çaldıran Fetihnamesi; C. I, s. 391; Selim tarafından Şark reayasına buyurulmak üzere gönderilen nâme ve Sultan Selim tarafından Ahmed Paşa, Tebriz zaptına memur oldukda irsâl buyurulan, Nâme-i Humayun, bulunmaktadır.

[61] Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 14.

[62] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrar*, s. 402; Hoca Saadeddin, *Tacû't Teravîh*, C. II, s. 279; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 455; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 13; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 71; Tansel, *A.g.e.*, s.67; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 382.

[63] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrar*, s. 402; Müneccimbaşı,

Sahâifu'l-Ahbâr, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 455; Hoca Saadeddin, **Tacu't Tevarih**, C. II, s. 280; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 382; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 71-72; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 78; Saray, **A.g.e.**, s. 22.

[64] Rasim **A.g.e.**, C. I, s. 190; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 15; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 467; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 72; Tansel, **A.g.e.**, s. 68-69.

[65] Haydar Çelebi, **H. Ç. Rûznâmesi**, Haz. Y. Senemoğlu, s. 80; Altundağ, "Selim I", **İ.A.**, X, s.427; Tekindağ, **Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.126; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 72; Tansel, **A.g.e.**, s. 69; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 79-80.

[66] Hezarfen Hüseyin B. Cafer, **Tenkihu't Tevârih-i Mülûk**, (Türkçe yazma), Esad Efendi Kitaplığı, nr. 2239, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083 h., v. 139 b; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 383; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 79.

[67] Danişman, **A.g.e.**, C. V, s.187.

[68] Mustafa Nuri Paşa **Netayicu'l-Vukûat**, İstanbul, 1327h., C. I, s. 74; Hoca Saadeddin, **Tacu't Tevarih**, C. II, s. 281-282; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 455; Nişancı Mehmed, s.185; Karaçalebi-zâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s. 402; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 73; Tansel, **A.g.e.**, s. 69.

[69] Karaçalebi-zâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s. 402; Hoca Saadeddin, **Tacu't Tevarih**, C. II, s. 281-282; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 15; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II. s. 269; Tansel, **A.g.e.**, s. 70; Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu...**, s. 37;

Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 82.

[70] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 283.

[71] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 283-284; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 456; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 15; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 73; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 126; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 269.

[72] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 456; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 73.

[73] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 456; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 15; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 270; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 73-74; Altundağ, "Selim I", *İ.A.*, C. X, s. 427; Miroğlu, "Yavuz Sultan Selim Devri", *D.G.B.İ.T.*, C. X, s. 300.

[74] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 284.

[75] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 402; Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 191; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 74; Tansel, *A.g.e.*, s. 70; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 87; Konukçu, *A.g.e.*, s. 143.

[76] Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s.108.

[77] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 284; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 403; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 71; Tansel, *A.g.e.*, s. 71.

[78] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 284-285;

Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 456; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 403; Altundağ, "Selim I", *İ.A.*, C. X, s. 427; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 127; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 83.

[79] Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 111.

[80] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 285; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 456; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s.403; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 384; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 74; Tansel, *A.g.e.*, s. 72; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 83.

[81] Süheylî, *A.g.e.*, v. 454b; Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 286; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 373 vd; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 403; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 389; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 84.

[82] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, C. II, s. 287; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 457; Süheylî, *A.g.e.*, s. 454b; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C. XVII, s. 75; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 17; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 386; Tansel *A.g.e.*, s. 72.

[83] Feridun Bey, *A.g.e.*, C. I, s. 413-414; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 457; Tansel, *A.g.e.*, s. 72; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 387.

[84] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 457; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 403; Süheylî, *A.g.e.*, v. 454b; Tansel, *A.g.e.*, s. 72; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 17; Uğur, *Yavuz*

Sultan Selim, s. 84; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 75.

[85] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 457; Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **T.D.**, S. 22, C. XVII, s. 75.

[86] Tekindağ, **Fatih’dan III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 127; Altundağ, “Selim I”, **İ.A.**, C. X, s. 427.

[87] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 470; Tansel, **A.g.e.**, s. 75; Tekindağ, **Fatih’dan III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 129; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 271.

[88] Süheylî, **A.g.e.**, v. 445a; Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 457; Solakzâde, **Solakzâde Tarihi**, s. 374; Karaçelebizâde, **Ravzatu’l-Ebrâr**, s. 403; “...Ve Arabkir ve Çemişgezek halkı dahi sabit kadem makama teslim oldular”.; Celâlzâde, **Selim-nâme**, Haz. A. Uğur-M. Çuhadar, s. 390-392; Danişmend, **A.g.e.**, C. II, s. 18; Tansel, **A.g.e.**, s. 75-76.

[89] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 470; Tekindağ, **Fatih’dan III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s. 129; Miroğlu, “Yavuz Selim Devri”, **D.G.B.İ.T.**, C. X, s. 302; “Selim Rumeli Beylerbeyisi Hadım Sinan Paşa’yı kırk bin kişi ile Alauddevle Bozkurt Bey üzerine gönderdi”, demektedir.

[90] Müneccimbaşı, **Sahâifu’l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 471; Tekindağ, **Fatih’dan III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.130; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri fethi**, s. 112; Refet Yinanç, “Dulkadıroğulları”, **İ.A.**, İstanbul, 1994, C. IX, s. 556.

[91] Rasim, **A.g.e.**, C. I, s. 192; Tekindağ, **Fatih’dan III. Muradt’a Kadar Osmanlı Tarihi**, s.130; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 90.

- [92] Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 471.
- [93] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 404; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 472; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 20.
- [94] Süheylî, *A.g.e.*, v. 458b; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 128; Miroğlu, *A.g.m.*, *D.G.B.İ.T.*, C. X, s. 301.
- [95] Süheylî, *A.g.e.*, v. 455b; Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevârih*, C. II, s. 299; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 378.
- [96] Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 22.
- [97] Tansel, *A.g.e.*, s. 76-77.
- [98] Nişancı Mehmed, *A.g.e.*, s. 186; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 274; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 458.
- [99] Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevârih*, C. II, s. 300; Süheylî, *A.g.e.*, v. 455b; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 459; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 378; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 405; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 22.
- [100] Süheylî, *A.g.e.*, v. 455b; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 459; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 378; Nejat Göyünç, "Kânunî Devri Başlarında Güneydoğu Anadolu", *Kânunî Armağanı*, Ankara, 1975, s. 62; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 52; İdris-î Bitlisî, *Heşt-i Behişt*, adıyla Farsça büyük bir Osmanlı tarihi yazmıştır; Tansel, *A.g.e.*, s. 78.
- [101] Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 379; Süheylî, *A.g.e.*, v. 456a; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 115.

[102] Süheylî, *A.g.e.*, v. 456a; Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevârih*, C. II, s. 302; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 378; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 459; Nişancı Mehmed, *A.g.e.*, s. 186; Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 405.

[103] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 274.

[104] Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri fethi*, s. 115.

[105] Tansel, *A.g.e.*, s. 78.

[106] Süheylî, *A.g.e.*, v. 457b; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 381-382; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 459; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 274.

[107] Süheylî, *A.g.e.*, v. 458a; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 382; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C. III, s. 459.

[108] Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 405; Danişmend, *A.g.e.*, C. II, s. 23.

[109] Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 193; Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu...*, s. 40.

[110] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 477; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 383; Tansel, *A.g.e.*, s. 89; Göyünç, A.g.m., *Kânunî Armağanı*, s. 62.

[111] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar*, Terc. İ. Erünsal, C. II, s. 477; Tansel, *A.g.e.*, s. 89.

[112] Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 97.

[113] Rasim, *A.g.e.*, C. I, s. 194.